Rita ŽADEIKYTĖ

Inteligentijos paskirtis – kurti

POKALBIS PRIE APSKRITOJO STALO BAZILIONŲ MOKYKLOJE

Nuotraukos Laimos Perminienės

Arūnas GUMULIAUSKAS, Šiaulių universiteto profesorius, mokslų daktaras, istorikas
Vytenis RIMKUS, Šiaulių universiteto profesorius-emeritas, habilituotas mokslų daktaras, menotyrininkas
Zenonas Eimutis SABALYS, inžinierius, bankininkas
Vaidas BACYS, Šiaulių rajono Aukštelkės pagrindinės mokyklos direktorius, istorikas
Arūnas UOGINTAS, Šiaulių universiteto docentas, dailininkas
Diskusiją moderavo žurnalistė Rita ŽADEIKYTĖ

Rita ŽADEIKYTĖ. Šalyje prasidėjo vieša diskusija apie tai, kas šiandien yra inteligentija, su kokiais sunkumais ji susiduria ir ką ji turi nuveikti. Kokias matote Lietuvos inteligentijos užduotis valstybei tautos istorijos tėkmėje ir šiandien?

Arūnas GUMULIAUSKAS. Pati *inteligento* sąvoka nėra vienareikšmė. Mokslinėje literatūroje yra keletas jos terminų: *inteligentas*, *intelektualas*, *elitas*. Dabar peršama nuomonė, kad inteligentai kaip visuomenės sluoksnis yra nykstantis pokomunistinėse valstybėse, tampa istoriniu reliktu ir skyla į dvi kryptis – intelektualus ir specialistus.

Intelektualas – žmogus, užsiimantis protine veikla ir kuriantis projektus, idėjas, formuojantis ideologijas. O specialistas – visa tai realizuoja pats nieko nekurdamas.

Taigi, pats terminas kviečia diskusijai.

Terminas *intelektualas* atsirado 1898 m. Jis daug jaunesnis nei terminas *inteligentas*. Inteligentija jau buvo Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje.

Jeigu kalbėsime apie inteligentą senąja prasme, tai XIX a. išsilavinusių žmonių, mokančių skaityti, rašyti, buvo labai nedaug, buvo labai aiški jų veiklos kryptis: šviesti žmones, skleisti idėjas ir panašiai. Šiandien išsilavinusių žmonių – labai daug. Kai kurie teoretikai jau net aiškina, kad inteligentai šiandien yra dirbantys aptarnaujančioje sferoje žmonės. Ir tai kalba rimti filosofai.

Remdamiesi tik istorine praeitimi, nebegalime kalbėti apie inteligentą, kuris turi tik aukštojo mokslo diplomą, nes, kaip žinoma, aukštasis mokslas tapo vos ne visuotinis. Jeigu remtumėmės teiginiu, kad intelektualai yra variklis, formuojantis idėjas, rodantis kelią, nemanau, kad tokių žmonių šiandien yra daug. Žymiai daugiau yra žmonių, užsiimančių tų idėjų praktine realizacija.

Taigi šiandien matome visai kitą termino supratimą ir į inteligentiją turime žiūrėti jau iš kito taško, nes mes gyvename postmodernizmo laike, esame vartotojiškoje visuomenėje.

Inteligentai atliko labai ryškų vaidmenį atgimimo laikotarpiu. Kai atkūrėme nepriklausomybę, in-

Rita Žadeikytė

teligentija buvo ryškus idėjų formavimosi subjektas ir idėjų realizavimo variklis.

Žurnalo „Padubysio kronikos“ įkūrėjas Romualdas Ozolas 2011 m. sausio 21 d. „Lietuvos žinių“ laikraštyje vykusioje diskusijoje „Inteligentai ir valstybė“ taip apibrėžė inteligentą: „Inteligentas – tai žmogus, atsakingas už kultūros konstruktyvumą, už jos gyvybingumą, nukreiptumą gyvenimui, o ne žūčiai. Ne tam, kas bloga, o tam, kas gera. Per šį suvokimą ateina ir jo visuomeniškumas, patriotizmas – visa, be ko neįmanomos žmonių dvasinės jungtys.“

Vis dėlto išlaikyti kultūros konstruktyvumą be idėjos ir kasdienio darbo – neįmanoma. Taigi R. Ozolo pasakytas inteligento apibrėžimas visiškai nesikerta su tuo, ką teigia jauni filosofai.

Rita ŽADEIKYTĖ. Romualdas Ozolas neretai buvo nesuprastas. Galbūt tiesiog nenorėta jo suprasti, nors jis kalbėjo ir gyveno kaip klasikinis inteligentas, tačiau buvo nesisteminis filosofas ir politikas. Galbūt jam daug kas pritarė pokalbiuose, kurie vyko uždarose erdvėse, tarp bendraminčių, tačiau jo idėjas viešai palaikyti nedaug kas išdrįso. Dabar girdime, kad atsinaujina diskusija apie tokią inteligentijos paskirtį, kokią ją matė R. Ozolas. Tačiau tai atsitiko tik tada, kai patys inteligentai pradėti viešai niekinti.

Arūnas GUMULIAUSKAS. Idėjų realizacija nebūtinai turi būti įvykdyta tuoj pat. Idėjos gali būti realizuojamos tik po kažkurio laiko. Jeigu R. Ozolo pasakytos idėjos realizuosis, vadinasi, jos buvo suformuluotos ne veltui. R. Ozolas, be abejonės, tinka ir šiuolaikiniam intelektualui, ir tuometiniam inteligentui. Tai – visa apimantis žmogus, kadangi jis visą savo gyvenimą skyrė kultūros konstruktyvumo formavimui.

Po R. Ozolo mirties matome, kad tam tikra dalis žmonių naudojasi jo gyvenimo vaisiais, rezultatais. Nenorėkime visuotinio jo idėjų pripažinimo – taip niekada nebus. Demokratijoje to nebūna. Visuotinis pripažinimas įmanomas tik autoritarizmo arba totalitarizmo sąlygomis.

Taip, R. Ozolas viešoje erdvėje buvo izoliuotas, bet jo mokymas, pažiūros buvo prieinamos ir jos turi pasekėjų.

Rita ŽADEIKYTĖ. Dalis inteligentijos tapo propagandistais, įsiliejo į politinį gyvenimą, savo autoritetu padeda vystyti politines, įvairaus verslo „linijas“, todėl tapo nelaisvi nei sakyti tai, ką iš tiesų galvoja, nei dirbti ta linkme. Galbūt inteligentui su tuščia pinigine pabodo svarstyti, ką gi pirkti – dešros ar knygą, ir inteligentai apsisprendė tapti sisteminiais, bet nebeskurstančiais žmonėmis?

Arūnas UOGINTAS. Inteligentai, vadinasi, tapo aptarnaujančia sfera. Kai dirbi užsakovui, esi nelaisvas. Tada tavęs net nesimato, nes neišsakai savo laisvos pozicijos.

Neseniai skaičiau paskaitą Humanitarinio fakulteto studentėms apie šiuolaikinį meną. *Pop* menas, *Fluxus* menas. Demonstravau Jono Meko filmą. Amerikoje garsiems poetams norint pasakyti tai, ką jie norėjo, reikėjo apskritai atsiriboti nuo struktūros.

Jeigu inteligentija yra aptarnaujanti sfera, kiek ji yra laisva, kad iš jos ištrūktų?

Arūnas GUMULIAUSKAS. Janas Mateika, nutapęs „Žalgirio mūšį“, buvo turbūt turtingiausias dailininkas per visą laikotarpį. Kazimieras Jogailaitis jam padovanojo namą Krokuvos turgaus aikštėje, todėl kad dailininkas dirbo pas karalių. Turtai priklausė nuo to, pas ką menininkas dirbo.

1988–1992 m., kai Lietuvoje vyko revoliucija, – ne taip ir seniai buvo, – inteligentija buvo vedliu. Revoliucijoje dalyvaujančius galima suskirstyti į kelis sluoksnius: vedlius-idealistus, kurių didžioji dalis yra inteligentija; karjeristus, kurie stebi, kaip baigsis revoliucija ir prie ko reikės prisišlieti; ir pagrindinė masė – valgytojai.

Turime atsakyti į keletą esminių klausimų. Ar porevoliuciniu laikotarpiu šaliai dar reikalinga inteligentija? Ar tas porevoliucinis laikotarpis Lietuvoje jau baigėsi? Kodėl inteligentija revoliucijos laikotarpiu buvusi avangarde, porevoliuciniu laikotarpiu atsidūrė ariergarde? Kodėl taip yra? Nuo revoliucijos praėjo vos ketvirtis amžiaus. Inteligentija puikiai atsimena, kad ji buvo priešakinėse barikadose, o dabar staiga inteligentijai mesteli: na, ateik, paskaityk paskaitą arba ką nors nupiešk.

Arūnas UOGINTAS. Kilus mūsų revoliucijai politikų nebuvo, tada veiksmą vykdė inteligentai, o politikai, kaip specialybė, atsirado vėliau.

Zenonas Eimutis SABALYS. Ar profesorius Vytenis Rimkus skyrėsi, koks jis buvo komunizme ir postkomunizme?! Aš nesutinku su tokiu dėstymu, nesutinku, kad postmodernizme inteligentai išnyks. Prisitaikėliai niekada nebuvo inteligentais, tai tik vienokio ar kitokio išprusimo tarnautojai!

Vytenis RIMKUS. Kalbant apie inteligentiją labai svarbus yra terminijos klausimas. Kiekvienas terminas turi daug atspalvių, kuriuos sunku susisteminti, nustatyti ribą: inteligentas – ne inteligentas.

Manau, kad ši riba yra nepastovi, istorijos eigoje visą laiką kinta. Tarkime, XX a. žmonių supratimas, kas yra inteligentas. Inteligentija turi du ženklus: išorinę – materialinę pusę ir vidinę – dvasinę.

Išorinė labai paprasta: žmogus, apsiavęs naginėmis ir einąs paskui plūgą, buvo ne inteligentas. O šalia einąs su skrybėle ir kostiumu – inteligentas. Į vidinę pusę vargu ar kas tada kreipė dėmesį.

Dabar terminas *inteligentas* – mokytas ir mąstantis – kinta. Ar yra nemokytų ir nemąstančių? Mokslo kriterijų lengviau nustatyti – ką žmogus yra studijavęs, kokį išsilavinimą turi. O dėl mąstymo?.. Pavyzdžiui, sėdintis kalėjime iki gyvos galvos garsus nusikaltėlis yra mąstantis ir turintis gyvenimišką patirtį, jis kuria planus, vadovauja ir tikrai nepasakysi, kad jis yra kvailys. Štai, kur yra riba!

Didžioji dalis šiuolaikinės visuomenės, mano nuomone, yra inteligentai. Aš laikau inteligentu ir prie staklių dirbantį žmogų. Jis dieną dirba, o vakare namie skaito laikraštį, žiūri televiziją, su kompanija svarsto valstybės reikalus, nors nuo jo svarstymo nėra konkrečių pasekmių.

Kūrėjai, mano nuomone, taip pat visi yra inteligentai, nors tarp jų yra ir prastų, ir nevykusių – kaip ir kiekvienoje specialybėje.

Arūnas Gumuliauskas

Arūnas UOGINTAS. Svarbu, kiek matomos yra to žmogaus idėjos!

Vytenis RIMKUS. Taigi išorės ir vidaus požymiai turi susilieti. Juk skeptiškai mes žiūrėsime į tą inteligentą, kuris kasdienėje kalboje, elgsenoje keiksis, girtuokliaus. Nors tai etinis, bendravimo dalykas, bet jis inteligenciją minusuoja.

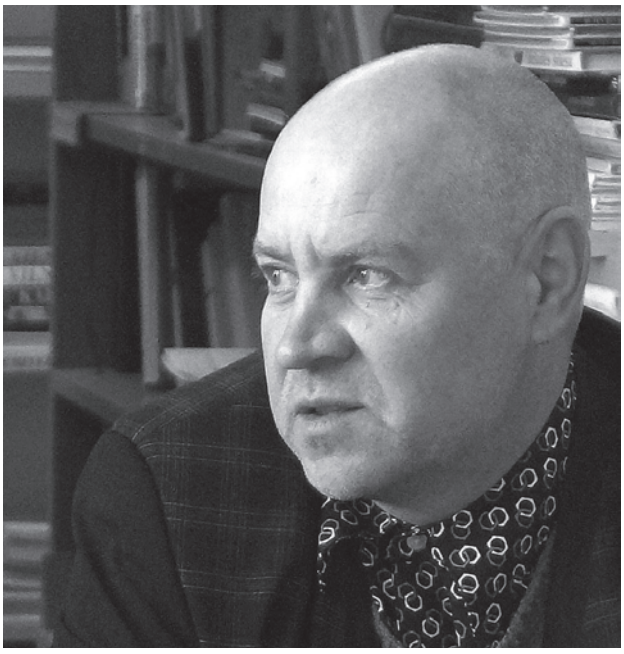
Dabartinei inteligentijai mes galime turėti priekaištų – ne viskas sklandu. Aš, pavyzdžiui, nepasitikiu griežtu sakymu, kad iki nepriklausomybės Lietuvos nebuvo ir viskas buvo blogai. O dabar viskas labai gerai, bet liko tik pasekmės blogų praeities dalykų! Vienpusiškas sprendimas!

Arūnas GUMULIAUSKAS. Neseniai vyko Didžiosios Britanijos visuomenės tyrimai. Tyrėjai atrado, kad Didžiosios Britanijos visuomenėje yra septyni sluoksniai: elitas, įsitvirtinęs vidurinis sluoksnis, techninis vidurinis sluoksnis, nauji prakutę darbininkai, tradicinis darbininkų sluoksnis, atsiradę paslaugų darbuotojai ir žemiausias sluoksnis – pažeidžiamieji, arba rizikingas sluoksnis.

Zenonas Eimutis SABALYS. *Inteligento* sąvoka pasiduoda spaudimui. Tai priklauso nuo kiekvieno žmogaus, nuo santvarkos, nuo valdžios, nuo to, kur ir kiek inteligentai gali turėti įtakos. Kažkur perskaičiau, kad visas revoliucijas Europoje XIX a. inspiravo, programavo inteligentai, o po to laimėjimais naudojosi kiti. Kadangi inteligentai yra

Zenonas Sabalys

Arūnas Uogintas

kultūringi ir nėra įžūlūs, savanaudiški, jie negali būti labai karingi. Taip yra ir po mūsų revoliucijos.

Esu antros kartos miestietis. Mano tėtis ir mama – iš valstiečių. Jie prieš karą laikyti Kauno inteligentais. Nors Stasys Šalkauskis teigė, kad tik žmogus su aukštuoju išsilavinimu yra inteligentas, manau, kad galima laikyti ir vidurinį išsilavinimą pakankamu, nors dėl šaltkalvio ar frezuotojo, su kuriais daug reikalų esu turėjęs, galėčiau ginčytis.

Ką aš gavau iš savo tėvų? Ką jie komunistiniu laikotarpiu man perdavė (nors konkrečiai nesakė, kad aš vienaip ar kitaip turėčiau daryti, bet aš tiesiog klausydavausi jų)? Pirmiausia, tarnavimas savo tautai ir valstybei, kultūros troškimas save tobulinant. Mūsų namuose nuolatos buvo kalbos apie teatrą, iš kaimo atvažiavusiems žmonėms buvo poreikis domėtis Kauno opera, ten lankytis.

Inteligentui svarbi ir būdinga pagalba kitiems, filantropinė veikla. Tėvas pasakojo, kaip eidavo ir bendraudavo su aklaisiais: tėvo ranką vesdama Beatričė Grincevičiūtė paišė, kokį ji namą norėtų turėti. Sakoma, kad didžiausia pasaulyje vertybė yra kitiems padovanotas laikas.

Žiūriu į savo aplinką. Vytenis Rimkus ir aš – kiek skirtingų patirčių turime, bet mes draugai, nes mums būdinga tolerancija.

Esu įsitikinęs, kad neišnyko ir neišnyksta inteligentija. Ji gali nutilti, susigūžti nebūtinai nuo šautuvo, bet ir nuo įžūlumo, grubumo. Inteligentui būdingas kuklumas.

Tarpukariu ministrai dirbo po pusę metų be algos. Dabar pasiūlykit kokiam ministrui pagyventi be algos. Ana valstybė gyvavo 22 metus, mūsų atkurta valstybė – jau 26, bet dvasiškai jų mes neaplenkėme. Švietimo sistema buvo ne uždarinėti mokyklas, o kad vaikas neitų daugiau kaip 3 kilometrus pėsčias į mokyklą.

Pokariu mano tėvą vadino ponu, nes jis vaikščiojo užsidėjęs skrybėlę, pasirišęs kaklaraištį. Prie jo dėl to pristojo saugumas, o tėvas išsitraukė iš portfelio politbiuro nuotrauką, kur jie visi su skrybėlėmis ir „šlipsais“, ir baigėsi persekiojimas.

Knygų skaitymas, bendravimas, kraštotyrinis darbas – inteligentų užsiėmimai. Išmokau, kad kitiems atiduodi daugiau nei saviems žmonėms.

O dabar inteligentas susigūžia, susitraukia ir atsitraukia. Taip yra ir Šiauliuose, ir visoje Lietuvoje. Taip buvo ir su Romualdu Ozolu, ir su Justinu Marcinkevičiumi, ir su kitais.

Arūnas GUMULIAUSKAS. Dar 1992 m. inteligentų laišką Aukščiausiajai Tarybai apie tai, kad Lietuvoje einama ne tuo keliu, buvo pasirašę 24 žymūs inteligentai. J. Marcinkevičius buvo pirmasis, pasirašęs šį laišką. Po šio laiško inteligentams buvo uždėtas politikų kirtis – nesikiškite! Inteligentai buvo apšaukti agentais, kurie dirba Rusijai.

Nuo 1992 m. Lietuvos inteligentija tapo stebėtoja – nebe generatoriumi, nebe vykdytoja.

Vaidas BACYS. Konfliktas visais laikais Lietuvoje vyko, tam tikra prasme užkoduotas ir neišvengiamas: Simonas Daukantas pykosi su Valančiumi, Vaižgantas taip pat dėl tam tikrų dalykų nesutarė su Vincu Kudirka. Prisiminkime Antano Smetonos laikus, „Keturvėjininkus".

XX a. mes dar nesuvokėme, ką išgyvenome kaip tauta.

Reikia pakalbėti ir apie inteligentiją, kuri buvo nelietuviakalbė. Pavyzdžiui, Mykolo Riomerio dramos: ką jis išgyveno kaip intelektualas, inteligentas, kuris sąmoningai pasiryžo būti Lietuvos pusėje, kai jį visi atstūmė. Tokių istorijų labai daug buvo Lietuvoje.

Vertybė šiandien yra tai, kad inteligentui, gal ir paburnojamam, laisvės jausmas yra svarbus.

Svarbu yra ir tai, kiek mūsų visuomenė yra brandi susidėlioti tam tikrus prioritetus? Kiek visuomenė yra brandi intelektualams leisti veikti? Kiek Lietuvoje nugali net ne politikų, o pačios visuomenės pragmatiški interesai: man turi būti socialinė išmoka, man turi būti nutiestas plentas, o knygų rašymas kaip nors palauks? Vartotojiškumas ateina masiškai.

Vytenis RIMKUS. Man atrodo, kad kiekvienas žmogus kažkuriais savo gyvenimo etapais yra susidvejinęs. Ir niekur nuo to nedingsi.

Kas tu toks pagal politines pažiūras, tikėjimą? Daugelis katalikų yra susidvejinę – iš išorės jis katalikas, o viduje dauguma turi savo tikėjimą.

Politikos požiūriu, ypač tarybiniais metais, esu tikras, kad didžioji tautos dalis buvo susidvejinusi. Niekas nežinojo, ar tikrai esi komunistas, tarybinis žmogus, ar visai priešingai. Dabar aiškėja, kad tikrai taip buvo.

Moralės atžvilgiu, ar inteligentui galima meluoti ir netiesą sakyti? O ką daryti areštuotam rezistencijos dalyviui? Kostas Kubilinskas – inteligentas ar ne? Gabus, vienas geriausių vaikų rašytojų pasakė tiesą ir savo ranka nušovė vieną savo draugą. Ar visada tiesa yra teigiamas bruožas?

Arūnas GUMULIAUSKAS. Mes manipuliuojame vaizdiniais, kuriuos atsimename, arba tais, kuriuos mums pasakojo mama, močiutė. Todėl toliau nei smetoninė Lietuva mes nelabai ką ir atsimename.

Palyginę kultūros politiką tada ir dabar, matome, kad tautiškumas buvo labai propaguojamas, lėšos buvo skiriamos tiems, kurie propagavo lietuvių tautinę kultūrą. Tai Lietuvą padarė lietuvišką.

Sovietų okupacijoje kultūros politika buvo totalitarizmo sąlygomis. Ji buvo formuojama taip, kad būtų deramai atstovaujama sovietinė kultūra. O tie, kurie rašė kitaip, galėjo atsidurti tremtyje.

Ir Antanui Smetonai buvo reikalinga inteligentija, ir Stalinui. Todėl kūrybinė inteligentija, kuri sutiko su to meto politika, buvo maitinama.

1988–1992 m. inteligentai staiga tampa tuo, kuo anksčiau nebuvo.

Dabar taip pat egzistuoja kultūros politika, o demokratijos sąlygomis kultūros politiką formuoja tie, kas yra valdžioje.

Šiandien intelektualai, inteligentai yra susiskaldę pagal partinį požiūrį ir interesus.

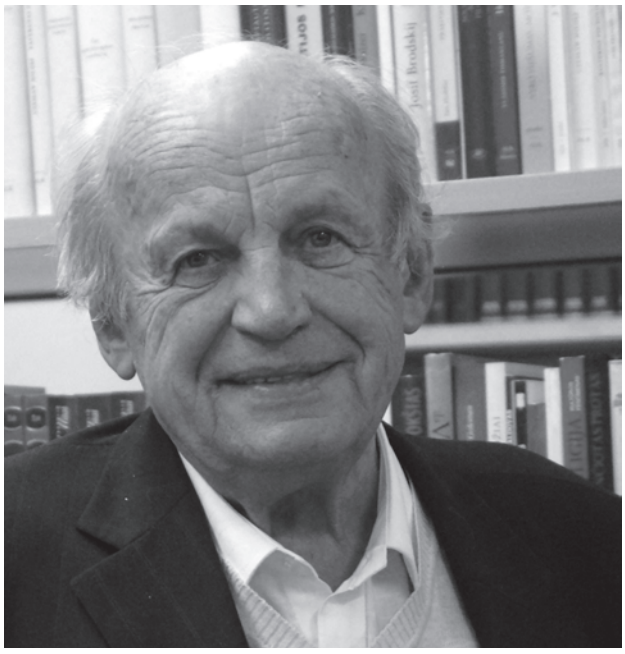
Kai kas galvoja, kad inteligentija kažkada apsivienys. Nebeapsivienys, nebent kažkas siaubingo įvyktų mūsų tautai, bet tokiomis sąlygomis kaip šiandien ji nebeapsivienys, nes tam nėra jokių šansų – nėra idėjos, kokia buvo 1988 m.

Rita ŽADEIKYTĖ. Pasigendama inteligentų veikimo ir kasdieniuose reikaluose. Inteligentiško veiksmo pavyzdžiu gali būti laikomas veiksmas, kuris paveikė Šiaulių gyvenimą: Arūno ir Redos Uogintų inicijuota akcija, kuri padėjo išsaugoti kultūros paveldo objektą mieste – šimtametį Ch. Frenkelio fabriko kaminą. Prie šios akcijos prisijungė nemažai miesto inteligentijos. Yra daugybė gyvenimo sričių, kuriose inteligentai gali nemažai nuveikti be komercijos ir be išankstinio finansavimo, nekeldami didelių revoliucijų, o tiesiog atlikdami pareigą.

Arūnas GUMULIAUSKAS. Čia jau galime kalbėti apie patriotizmą ir pilietiškumą.

Zenonas Eimutis SABALYS. Yra viena bėda – nenoriu užgauti liberalų, bet Lietuvoje daug laukinio liberalizmo, ypač kalbant apie verslą ir jį vertinant.

Yra turtingų žmonių, bet jų vis negana. Tarkime, UAB „Salda" vadovas Petras Baronas. Jis finansavo ir inicijavo, kad būtų pastatytas paminklas. Arba „Elgos" vadovo Kazimiero Žvirblio ir jo palikuonių darbai. Apie Bronislovą Lubį po jo mirties pradėjo ryškėti, ką jis iš tikrųjų nuveikė. Jie visi yra technikos inteligentai, plačiau išprusę, nei ta siaura vaga, kurioje kalami pinigai.

Vytenis Rimkus

Arūnas GUMULIAUKAS. Reiškinys Šiauliuose buvo inteligentų sukurti Inžinierių namai.

Zenonas Eimutis SABALYS. Kada Šiauliai klestėjo? Tarpukariu, kai buvo pirmaeilis dėmesys kultūrai ir kaupėsi aplinkui žmonės, bei Viliaus Kazanavičiaus laikotarpiu, kai jis, būdamas technikos žmogumi, suvokė, kad reikia telkti mieste teatralus, dailininkus, architektus, inžinierius.

Buvo įkurti Inžinierių namai. Buvau Inžinierių namų tarybos narys – V. Kazanavičius pasikvietė padėti. Neklausiau, kiek man mokės. Supratau, kad reikia. Man to reikia.

Inžinierių namų aukso laikotarpis buvo, kai veikė Inžinierių namų taryba, kai susirinkdavome ir tempdavome visus pažįstamus iš Lietuvos, žinomus žmones, kad mums perduotų savo žinias. Toks buvo Inžinierių namų pašaukimas.

Nedaug Šiauliai turėjo vadovų, turinčių strateginį mąstymą. Arvydas Salda, gaila, trumpai buvo vadovu. Dabar – tai kažkokie uošvio reikalai, tai sužinome, kad Šiauliai Aukštaitijai priskirti istoriškai, tai reikia džiaugtis, kad lietus nelyja, kai pagerbiame Virgilijų Noreiką rudenį lauke...

Aš vis tikiu šviesesne ateitimi, gyvenu su viltimi dėl Šiaulių.

Arūnas GUMULIAUSKAS. Jeigu bendruomenės vadovas yra asmenybė, vadinasi, ir inteligentija įgauna daugiau galių, ir veiksmas vyksta. Visais laikais taip buvo.

Tačiau kyla klausimas: ar inteligentiją buria tik asmenybės, o patys inteligentai negali susiburti?

Zenonas Eimutis SABALYS. Manau, inteligentai nėra įžūlūs.

Pirmojoje kadencijoje ne Sąjūdis ir ne kompartija laimėjo, o kultūros bendrijos partija – kultūros žmonės. Tada ir mane pakvietė. Aš priėmiau tai kaip ordiną, kai architektai ir dailininkai mane pastūmėjo į rinkimus.

Dirbau. Bet vėliau man pasakė, kad esu politinis lavonas... Aš savo politinę karjerą baigiau, ką aš galiu atsakyti tokiam?..

Tačiau aš toliau dirbu inteligento darbą: šviečiu žmones, mokau, savanoriauju visą gyvenimą.

Vaidas BACYS. Nors inteligencijos riba yra labai plati, tačiau bet kuriuo atveju inteligentas turi kurti, bet kūryba neturi tapti visišku amatu.

Kaip mokyklos direktoriui man norisi, kad mokytojai ugdytų inteligentus, o tam reikia, kad tikėtų savo mokiniais, kad diegtų savo mokiniams, jog tie būtų ambicingi.

Tarpukario Lietuvoje inteligentais ir buvo tie žmonės, kurie kitiems leido patikėti, kad jie gali daug nuveikti. Kol mes manome, kad mums pakaks inteligentijos, kuri aukščiausiame lygmenyje kvies mus dideliems darbams, bus problematiška.

Kalbėta apie atlygį, kuris inteligentui neturi būti svarbus. Džiaugiuosi tais tarpukario ministrais, kurie pusmetį dirbo be atlygio. Šiandien žmogus, nors ir labai norėdamas, be pinigų nepragyvens.

Mums svarbu mąstyti, kaip sutelkti kuriančius regione žmones. Tarpukario Lietuvos patirtis labai graži – kaimo mokytojas uždirbdavo daugiau negu miesto, nes tokia buvo sąmoninga politika – ugdyti, šviesti žmones ne tik mieste.

Arūnas GUMULIAUSKAS. Vienas ryškiausių mūsų krašto inteligentų – Vytenis Rimkus – yra kuriantis žmogus. Jį atsimenu nuo 1982 m., klausydavausi jo kalbų ir tai man labai padėjo, turėjo didelę įtaką formuojantis mano asmenybei. Lygiai taip klausydavausi, bendraudavau su Zenonu Sabaliu, tai irgi prisidėjo prie mano pasaulėžiūros formavimosi.

Tai yra dialektika. R. Ozolo nebeliko, bet Bazilionų kultūros gyvenimą su R. Ozolo biblioteka, Lituanistikos centru, „Padubysio kronikų“ leidyba

kuria Bazilionų mokyklos direktorius Rimantas Gorys. Perimamumas yra, jis egzistuoja. Intelektualai, inteligentai iš didžiosios raidės – veltui negyvena, jie palieka savo sukauptą patirtį savo pasekėjams.

Ugdyti žmones, formuoti ne tik atskirų žmonių, bet ir visuomenės dalies pasaulėžiūrą gali ne kiekvienas, o iškilūs žmonės. Tai ir yra inteligento priedermė.

Rita ŽADEIKYTĖ. Kokie yra šiuolaikinio jaunimo orientyrai, kas yra jų autoritetai, kas formuoja jų pasaulėžiūrą? Kas formuoja šiuolaikinę jaunosios visuomenės raidą?

Vaidas BACYS. Jaunimas šiandien – labai įvairus. Remiantis Pilietinės visuomenės instituto tyrimais, pilietiškiausia mūsų visuomenės dalis – jaunimas.

Jau yra atslūgusi banga, kai idealizuojamas tik verslas. Jau atsiranda kitokių tikslų, ambicijų, siekių.

Manau, kad mes krizę jau išgyvenome. Pamename laikus, kai, atkūrus nepriklausomybę, vaikus reikėjo įtikinėti mokytis, nes buvo manoma, kad nuvažiuosi į turgų, užsidirbsi ir gyvensi.

Matau jaunimo socialumą per tam tikras akcijas. Tačiau jų pilietiškumas kiek skiriasi – jie daugiau kuria veiksmo, pasirenka kitas formas. Gal geriau jie koncertuos, o ne mitinguos. Jie renka parašus peticijų būdu virtualiojoje erdvėje, aktyviai, garsiai reiškia nuomonę, nesitaiksto. Jie dirbtinai sau nesusikuria autoritetų, drąsiai prieštarauja, nesutinka.

Galima rasti statistikos, kad ir kaip savikritiškai vertintumėme savo laiką, gyvename geriausią savo kultūrinio gyvenimo periodą: kai daugiausia išleidžiama knygų, daugiausia parodų organizuojama. Matau proveržį ir su technologijomis.

Todėl manau, kad su jaunimu yra viskas gerai, nors mums jau kartais sudėtinga patikėti, kad jaunimas jau tampa lyderiais tam tikrose srityse, jų gyvenimo būdas yra šiek tiek kitoks, jie kitaip daug ką mato.

Zenonas Eimutis SABALYS. Manau, dabartinis jaunimas dar per jauni būti inteligentais. Jeigu atimtume penkiasdešimt metų, aš irgi daug ką ne taip suvokiau ir ne taip kalbėjau. Buvo, žinoma, šviesių dalykų – tautiškumo, kitko, bet viskas buvo kitaip. Jauni žmonės dar visko turi prisikaupti ir tikrai iš jų bus šviesių žmonių. Tai, kad jaunimas neabejingas, jau yra sveika užuomazga.

Arūnas UOGINTAS. Galimybė išsisakyti yra labai svarbi – labai svarbu, kad tavo mintis girdi.

Vaidas Bacys

V. Kazanavičiaus laikų Šiaulių miesto laikraštyje ieškojau kultūrinio gyvenimo atspindžių. Labai keista, kad buvo periodai, kai penkerius–šešerius metus kiekvieną dieną buvo spausdinami kultūriniai tekstai. Tačiau mačiau periodų, kai penkerius–šešerius metus nieko nebuvo rašoma apie kultūrą.

Zenonas Eimutis SABALYS. Tuo metu, kai Šiauliuose miestui buvo daug sukurta meno kūrinių, miesto valdžia tiesiog bendravo su menininkais. Pasikviečia, pavaišina kava, kalbasi, bet nieko menininkų neprašo. Tik vėliau klausia, gal menininkai gali ką nors sugalvoti miestui. Iš to laiko daugybės meno kūrinių nedaug kas beliko miestui – kai kurie akcentėliai.

Miesto vadas turi suvokti, kad reikia kalbėtis su menininkais. Tarybos narių pareiga – pasufleruoti merui. Nekvies tai nekvies pasikalbėti – nieko nepadarysi. Ne ta valdžia bus, tai kita.

Vytenis RIMKUS. Kažkada aš paskelbiau tezę – „Vilnius ir likusi Lietuva“. Ji labai dažnai vartojama. Tačiau yra ir kitas dalykas: yra Lietuva ir likęs pasaulis. Turime suvokti, kad Lietuva – maža valstybė, o šalia mūsų – didžiulės valstybės. Visą laiką esame apsuptyje – karo, okupacijos, taikos metu. Todėl mūsų inteligentija, kaip ir mūsų tauta, visą laiką gyvena įtampoje. Ir nuo tos įtampos niekur nepabėgs, ypač tie, kurie mąsto.

Birutė SALATKIENĖ

Dubysos aukštupio archeologiniai tyrimai ir tyrėjai

Įvadas

Pažinti senovę, suvokti savo kilmę žmonėms svarbu visais laikais. Laikai, kurių nesiekia raštai ir atmintis, lieka sakmėse, legendose, užklojami žemės, užliejami vandens. Jiems atgaivinti reikia daug laiko, daugelio žmonių pastangų, o svarbiausia – suvokimo, kad tų laikų materialūs liudininkai glūdi piliakalniuose, pilkapiuose, senovės gyvenviečių vietose. Padubysio regiono senovės paveldu susidomėta kiek anksčiau nei prieš šimtmetį. Per tą laiką čia būta mėgėjiškų kasinėjimų, šviesuolių pastangų surinkti ir išsaugoti atsitiktinius radinius, archeologinių žvalgymų ir mokslinių ekspedicijų. Archeologijos paveldo objektai Lietuvoje pradėti registruoti ir kartografuoti XIX a. pabaigoje, o šiuo metu visi valstybės saugomi paminklai įtraukti į Kultūros vertybių registrą. Šio straipsnio tikslas – papasakoti, kaip Padubysio regione buvo atrastos akmens amžiaus stovyklų vietos, kaip prasidėjo kasinėjimai, kas ir ką šiame krašte tyrinėja šiuo laiku. Dubysos aukštupio regionu laikysime tą patį kraštą, koks buvo apibrėžtas pristatant jo seniausią praeitį[1]. Tai Bubių seniūnija Šiaulių rajone ir Kukečių, Liolių, Tytuvėnų seniūnijos Kelmės rajonuose. Straipsnyje papasakosime ir apie naujausius dvarų, vienuolynų, bažnyčių archeologinius tyrimus. Tai jau ne seniausieji laikai, tai istorija, tačiau šiuolaikinė archeologija kaip tyrimo metodas yra labai naudingas išsamiau ir gyviau pažinti istorinę praeitį ne tik iš raštų.

Tyrimų pradžia: XIX–XX a. pirmoji pusė

XIX a. Lietuvoje jau buvo žmonių, rimtai susidomėjusių krašto seniausia praeitimi. Tai buvo šviesuoliai, kūrę draugijas senovei pažinti, steigę muziejus, rinkę taip vadinamąsias senienas ir patys jau bandę tyrinėti pilkapius, kapinynus. Vienas iš pirmųjų senove susidomėjo netolimas Padubysio kaimynas, žemaičių bajoras Dionizas Poška, Bijotuose, dabartiniame Šilalės rajone, ąžuolo baublyje, įkūręs pirmąjį Lietuvoje muziejų, kur būta ir archeologinių dirbinių. Labai daug nuveikė broliai Eustachijus ir Konstantinas Tiškevičiai, įkūrę Vilniaus archeologijos komisiją ir prie jos įsteigę Senienų muziejų. Po Lietuvą jau plito pirmųjų kasinėjimų aprašai, dirbinių fotografijos ir brėžiniai.

Padubysio kraštas į senovės tyrinėtojų akiratį pakliuvo paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais. Pirmasis jo senovės tyrinėtojas buvo bajorų kilmės priešistorės žinovas ir tyrinėtojas, dailininkas Tadas Daugirdas (1852–1919). Jis daugelį metų gyveno tėvų dvare Plemborge, netoli Ariogalos, kur laikė savo sukauptą didžiulį archeologijos radinių rinkinį. 1907–1919 m. dirbo Kauno miesto muziejuje, dešimt metų buvo jo direktorius. 1880 m. susido-

[1] Salatkienė B., Dubysos aukštupio archeologijos paveldas, *Padubysio kronikos*, 2015, Nr. 1 (4), p. 16.

Tadas Daugirdas
Šaltinis: Kulikauskas P., Zabiela G., *Lietuvos archeologijos istorija*, Vilnius, 1999, p. 115.

Fiodoras Pokrovskis
Šaltinis: Kulikauskas P., Zabiela G., *Lietuvos archeologijos istorija*, Vilnius, 1999, p. 129.

mėjo archeologija, studijavo Lietuvos paminklus kasinėjusių senovės mėgėjų publikacijas, o nuo 1881 m. pats pamažu pradėjo kasinėti pilkapius, kapinynus, daugiausia Žemaitijoje, ir skelbti juos tuometinėje spaudoje. Jo kasinėjimų brėžiniai tokie tikslūs ir kokybiški, kad iki šiol laikomi ranka darytų brėžinių ir archeologinių piešinių etalonu. T. Daugirdas aplankė ir Dubysos aukštupį, kur 1887 m. kasinėjo Kuršių pilkapyną netoli Tytuvėnų. Pilkapyne jis rado 14 sampilų, tačiau ištyrė tik vieną, kur aptiko II–III a. dirbinių iš suardytų kapų. Pilkapis buvo 10–11 m skersmens ir 1 m aukščio, jį juosė 7–8 m skersmens akmenų vainikas. Be pilkapyje rastų radinių, T. Daugirdas iš vietinių gyventojų gavo dar keletą, kuriuos šie rasdavo ardami pilkapyno aplinkoje[2]. Tais pačiais metais jis kasinėjo ir Gilvyčių pilkapyną netoli Bubių, kur dar buvo išlikę 17 pilkapių. Jis vėl ištyrė tik vieną iš jų, rado suardytus II–IV a. kapus su bronzinėmis segėmis. Abiejų pilkapynų radiniai buvo saugomi jo kolekcijoje Plemborge, o vėliau kartu su visa kolekcija buvo padovanoti Kauno miesto muziejui[3]. Šiuo metu T. Daugirdo rinkinys saugomas Lietuvos Vytauto Didžiojo karo muziejuje.

Žymiausias XIX a. Lietuvoje dirbęs archeologas Fiodoras Pokrovskis (1855–1903), Imperatoriškosios Maskvos archeologijos draugijos narys, 1880 m. atsikėlė į Lietuvą ir dirbo aritmetikos ir geografijos mokytoju. Savo prašymu jis buvo paskirtas Vilniaus senienų muziejaus direktoriumi, kadangi nuo jaunystės domėjosi archeologija, buvo laikomas geriausiu Rusijos bažnytinės archeologijos žinovu. Lietuvoje jis išplėtojo savo mokslinę veiklą, tyrinėjo pilkapius ir publikavo tyrimų medžiagą. Didžiausias jo nuopelnas Lietuvos archeologijai – Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernijų archeologijos paminklų sąrašų ir žemėlapių publikavimas 1893–1899 m. Besiruošdamas Imperatoriškosios Maskvos archeologijos draugijos X suvažiavimui, įvykusiam Vilniuje, jis su Vilniaus skyriaus Parengiamojo komiteto nariu J. Šverubovičiumi sudarė 24 klausimų anketą ir išsiuntinėjo ją mokytojams, urėdams, valsčių sekretoriams, miškininkams, dvarininkams, kitiems inteligentams. Apie pusė adresatų į anketas atsakė, o iš atsakymų buvo sudaryti archeologinių vietų sąrašai ir žemėlapiai. Tai buvo pirmasis didelės apimties Lietuvos archeologijos paveldo registracijos darbas ir pirmasis paveldo objektų sąrašas[4]. Į F. Pokrovskio sąrašą buvo įtrauktos keturios Dubysos aukštupio archeologinės vietos: Budraičiai, Flerijo-

[2] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, III, I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai, Vilnius, 1977, p. 59.
[3] Kulikauskas P., Zabiela G., *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, Vilnius, 1999, p. 115–120.
[4] *Ten pat*, p. 128–130.

niškė, Šeduviškė ir Lapkalnis. Sąraše 125 numeriu pažymėta Kelmė ir suminėtos visos vietos, laikomos jos apylinkių senovės palikimu. F. Pokrovskio knygoje rašoma, kad Kelmės valsčiuje yra trys, kaip manoma, supilti kalnai: „I) Kalnas prie Budraičių kaimo, nupjauto kūgio formos; jo aukštis 150 sieksnių (sieksnis – apie 195 cm), papėdės apimtis 100 sieksnių ir aikštelės skersmuo 10 žingsnių. [Kalnas] tokio pat pavadinimo, kaip pro šalį tekantis upelis Piliukas. II) Kalnas prie Šeduviškės kaimo, pailgos formos; jo aukštis 50 sieksnių, papėdės apimtis 400 sieksnių, viršaus aikštelės skersmuo 15 sieksnių. Kalnas vadinamas „piliukalnis“ ir laikoma, kad jį supylė švedai. III) Kalnas Florijaniškės (Flerijoniškės – aut. pastaba) palivarke turi nupjauto kūgio formą, 50 sieksnių aukščio; papėdės apimtis 200 sieksnių, aikštelės skersmuo 10 sieksnių. Kalnas vadinamas Sklepkalniu ir jame kasdami randa plytų.“[5] Dar rašoma, kad su vienu iš tų kalnų gali sutapti žinios apie kalną Liolių parapijoje, vadinamą Čiužo kalnu. Pagal legendą Čiužas sumušęs kryžiuočius ir 40 tūkstančių jų galvų palaidojęs po tuo kalnu, o po to ten palaidotas ir pats. Suabejojama, gal Čiužas – tai Džiugas, apie kurį legendų esama Telšių apylinkėse[6]. Į archeologijos paminklų sąrašus, kaip kad atsitiko ir Padubysio regione, paprastai pirmieji įtraukiami piliakalniai, aiškiai išsiskiriantys kraštovaizdyje, paprastai apipinti legendomis, žmonių atmintyje išsilaikę kaip išskirtinės vietos, siejamos su karais. Švedų, paminėtų Šeduviškės piliakalnio legendoje, vardas dažnai sutinkamas ir kitų išskirtinių Lietuvos vietų pavadinimuose (Švedkalniai, Švedkapiai). Taip žmonių atmintis užfiksavo karų su Švedija XVI–XVIII a. epochą, kuri užklojo senesnių laikų prisiminimus. Laukuose išariami žalvario ir geležies dirbiniai ir žmonių kaulai rodė senovinių palaidojimų vietas. F. Pokrovskio sąraše minima, kad „pagal visus požymius senovinis kapinynas yra Lapkalnio kaimo laukuose. Čia pasitaiko žmonių kaulų (žmonių žodžiais, milžinų) kartu su beformiais geležies gabalais, varinėmis apyrankėmis ir senoviniais, panašiais į 5 kapeikų monetą, pinigais, o prieš keletą metų žmonių kaulai rasti molinėje lėkštėje (urnoje? – aut. pastaba), uždengtoje kita tokia pat“[7]. Nors minimi požymiai atitinka kapinyno ar senkapio vietą, tačiau šiuo metu Lapkalnio kaime nėra valstybės saugomo archeologijos paminklo. Jis buvo visai sunaikintas ir niekada netyrinėtas.

F. Pokrovskis mini, kad iš Kelmės apylinkių žinoma ir archeologinių dirbinių. Čia rasta žalvarinė antkaklė ir papuošalas iš kabučių su šešių eilių grandinėlėmis buvo saugomi tuometiniame Mintaujos (dabar – Jelgava) muziejuje. Paminėtas ir Kuršių kaime rastas akmeninis kirvelis, kurį savo rinkinyje Plemborge turi Tadas Daugirdas, žymus to laikotarpio archeologinių vietų tyrinėtojas.

Pirmaisiais XX a. metais kaip senienų mėgėjas Lietuvoje pagarsėjo S. Masalitinovas, matininkas, topografas, atsargos štabo kapitonas. Jis kasinėjo, o, anot archeologo Mykolo Michelberto, tiesiog perrausė, apie 1 000 pilkapių visoje Lietuvoje, sukaupė didžiulį archeologijos rinkinį, tačiau nei savo kasinėjimų, nei radinių nesutvarkė, tinkamai nefiksavo, nemetrikavo ir mažai ką publikavo[8]. Į archeologijos istoriją S. Masalitinovas (vardas nežinomas) įėjo kaip neatsakingo tyrinėtojo simbolis. Jam į akiratį pakliuvo Jagminiškės pilkapiai, buvę Tytuvėnų apylinkėse. Literatūroje minima, kad čia jis iškasė daug pilkapių su I tūkst. pirmosios pusės ir vidurio kapais[9]. S. Masalitinovo negalime paminėti geru žodžiu, nes Jagminiškės pilkapių radiniai dėl jo kompetencijos stokos nesuteikė tokių žinių apie krašto senovę, kokios tikro šviesuolio ar archeologo rankose būtų atsivėrusios visa savo svarba.

Dubysos aukštupio piliakalnių tyrinėjimų pradžia buvo kur kas sėkmingesnė. Jų pradininkas buvo Liudvikas Kšivickis (1859–1941), lenkų sociologas, antropologas, ekonomistas, laikomas Lietuvos archeologu, nes tyrinėjo tik Lietuvos piliakalnius. 1891 m., viešėdamas grafų Zubovų Bubių dvare, L. Kšivickis aplankė šalimais esantį piliakalnį, išgirdo apie jį sukurtas legendas ir užsidegė piliakalnių tyrimais. Daugelį metų iki Pirmojo pasaulinio karo, vasarodamas Lietuvoje, jis važinėjo po Žemaitiją ir kitas Lietuvos vietas, lankė, o kai kur ir kasinėjo piliakalnius, užrašinėjo legendas, interpretavo sukauptą medžiagą, bandė paaiškinti piliakalnių sandarą,

[5] Покровский Ф., *Археологическая карта Ковенской губернии*, Вильно, 1899, с. 128.

[6] *Ten pat*, p. 129. (Aukščiai netikslūs – aut. pastaba.)

[7] *Ten pat*, p. 129.

[8] Michelbertas M., *Senasis geležies amžius Lietuvoje. I–IV a.*, Vilnius, 1986, p. 7.

[9] Kulikauskas P., Zabiela G., *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, Vilnius, 1999, p.178–179.

Liudvikas Kšivickis
Šaltinis: Kulikauskas P., Zabiela G., *Lietuvos archeologijos istorija*, Vilnius, 1999, p. 148.

paskirtį ir prasmę, o viską apibendrino veikalu apie Žemaičių senovę[10]. Bubių piliakalnį pirmą kartą jis kasinėjo 1902 m., o po to vis grįždavo į jį iki 1910 m. L. Kšivickis kasinėjo Bubių piliakalnio aikštelę ir pylimą, aptiko 1 m storio kultūrinį sluoksnį, akmenų grindinį, daugybę degėsių, deginto molio gabalų, keramikos, gyvulių kaulų ir įvairių IX–XIV a. dirbinių. Po tyrimų jis padarė išvadą, kad piliakalnis supiltas žmonių[11]. Savo veikale L. Kšivickis mini ir Burbaičių pilaitę netoli Kelmės, kur, esą, įlūžusi bažnyčia[12]. Kasinėdamas šį piliakalnį jis aptiko, kad „Burbaičiuose piliakalnis iš vieno šono apsiaustas lyg vainiko kokio, juose, parausdamas jų šonus, rasdavau ištisas anglių gūžtas ir suanglėjusius gumulėlius, bet kiekvieno griovio klodas visai nepriklauso nuo kits kito <...> čia vėl traukėsi pelenų sluoksneliai, o granito gabalai net ir visai sutrupa, vos lengvai juos stuktelėjus“[13]. Šalimais, archeologo manymu, būta dar vieno piliakalnio: „<...> kurs stovi šalia didžiojo <...>. Jo šone per 12 uolekčių (uolektis – 60–65 cm) eina 10 colių (colis – 2,5 cm) storumo pelenų sluoksnis <...>. Šit ir visa. Išvados daryti, rodos, dar ankstoka.“[14] Kalbant dabartiniais archeologijos terminais, buvo tyrinėti piliakalnio pylimai, ne kartą sudeginti ir vėl atstatyti. Be minėtųjų, L. Kšivickis dar žvalgė Sauginių, netoli Bubių, ir Mockaičių, netoli Tytuvėnų, piliakalnius, tačiau jų nekasinėjo.

Taigi, L. Kšivickis paliko duomenų apie Dubysos aukštupio piliakalnius, tyrinėtus dar iki Pirmojo pasaulinio karo. Nors tyrimų duomenys kuklūs, tačiau jau publikuoti, todėl labai svarbūs šio krašto archeologinių tyrimų eigai nušviesti.

Nuopelnų Dubysos aukštupio senovei pažinti turi ir žymiausias šio krašto švietėjas ir visuomenės veikėjas Povilas Višinskis (1875–1906). 1902–1903 m. jis gyveno Kurtuvėnų dvare ir mokė grafų Pliaterių vaikus. Greičiausiai čia jis susipažino su L. Kšivickiu ir tapo dažnas ir daug nusipelnęs jo pagalbininkas. L. Kšivickis savo atsiminimuose P. Višinskį mini kaip kelionių po Žemaitijos piliakalnius padėjėją[15]. Susidomėjęs senovės paminklais P. Višinskis ėmėsi savarankiškų stebėjimų. Jis pirmasis pastebėjo, kad Kurtuvėnų kapinių kalnelis panašus į piliakalnį. Savo laiške L. Kšivckiui jis rašė: „Kurtuvėnų kapinės turi piliakalnio pavidalą, bet aš iki šiol nieko nesu girdėjęs, kas patvirtintų tą spėjimą.“ Keliaudamas po apylinkes jis pastebėjo ir netoli nuo Kurtuvėnų esantį Vainagių piliakalnį, padarė jo brėžinį ir informavo L. Kšivickį[16]. P. Višinskio dėka Kurtuvėnų ir Vainagių piliakalniai buvo įtraukti į Lietuvos archeologinę medžiagą[17].

Po Pirmojo pasaulinio karo atgavus nepriklausomybę Lietuvoje iš karto pradėta ieškoti kultūros paveldo objektų ir juos saugoti. 1919 m. buvo įsteigta Valstybinė archeologijos komisija, kurios uždavinys buvo registruoti ir tyrinėti kultūros paveldą – archeologijos, architektūros, istorijos, rašto paminklus, etnografinę medžiagą ir kt. Sumanymas buvo labai pozityvus, tačiau, negaudama pakankamai lėšų ir neremiama įstatymų, komisija nepajėgė atlikti to milžiniško darbo, kuris jai buvo numatytas. Iki pat sovietinės okupacijos 1940 m. užtruko Kultūros paminklų apsaugos įstatymo rengimas, jo taip ir nespėta priimti. Taigi, archeologijos paminк-

[10] Krzywicki L., Žmudž *starožytna*, Warszawa, 1906.
[11] Kulikauskas P., Zabiela G., *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, Vilnius, 1999, p. 150–151.
[12] Kšivickis L., *Žemaičių senovė*, Kaunas–Marijampolė, 1928, p. 12.
[13] *Ten pat*, p. 87.
[14] *Ten pat*, p. 90.
[15] Blombergowa M. M., Liudwiko Krzywickio archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje ir jo ryšiai su Povilu Višinskiu bei kitais vietiniais tyrinėtojais, *Dešimtieji Povilo Višinskio skaitymai*, Šiauliai, 2008, p. 38.
[16] Laiškai L. Kšivickiui, P. Višinskis. *Raštai*, Vilnius, 1964, p. 398–406.
[17] Kšivickis L., *Žemaičių senovė*, Kaunas–Marijampolė, 1928, p. 9, 12.

Petras Tarasenka
Šaltinis: Kulikauskas P., Zabiela G., *Lietuvos archeologijos istorija*, Vilnius, 1999, p. 199.

lų paieškos, registracija ir tyrimai teko kraštotyrininkams, vietos šviesuoliams, senovės mėgėjams ir entuziastams. Vienas iš jų buvo Petras Tarasenka (1892–1962). Mokydamasis Panevėžio mokytojų seminarijoje susidomėjo istorija ir archeologija, lankė piliakalnius, rinko radinius. Po Pirmojo pasaulinio karo mokėsi istorijos Pskovo pedagoginiame universitete, klausė žymaus rusų archeologo Aleksandro Spicyno paskaitų. 1919 m. grįžo į Lietuvą, baigė aukštuosius karininkų kursus, buvo Valstybinės archeologijos komisijos narys, 1940–1946 m. dirbo ir vadovavo Kauno valstybiniam muziejui. Nors nebuvo studijavęs archeologijos, jis plačiai tyrinėjo Lietuvos piliakalnius, parašė apie 100 šviečiamojo pobūdžio straipsnių ir knygų apie Lietuvos senovę, piliakalnius, keletą grožinės literatūros kūrinių apie Lietuvos priešistorę. Didžiausias jo nuopelnas Lietuvos archeologijai buvo sudarytas ir išleistas naujas Lietuvos archeologinių vietų sąrašas ir žemėlapis. Šiuo savo darbu jis save įamžino Lietuvos archeologų gretose[18]. Pagrindu jis paėmė F. Pokrovskio sąrašą, tačiau jį gerokai patikslino ir papildė. P. Tarasenka pats daug keliavo po Lietuvą, registruodamas naujai atrastus archeologijos paminklus, per spaudą kreipėsi į visuomenę, prašydamas suteikti žinių apie senovės paveldą. Jo knygoje pateikiama plati archeologinės minties raidos Lietuvoje apžvalga, nušviečiamas krašto priešistorės laikotarpis, pristatoma archeologijos paminklų tipologija, o didžiausią dalį sudaro jų sąrašas. Į P. Tarasenkos sąrašą buvo įtraukta Padubysio krašto archeologijos paminklų. Apie Burbaičius[19], Lapkalnį[20] ir Šeduviškę[21] pateikiama tik ta informacija, kuri buvo F. Pokrovskio sąraše. Bubių piliakalnis aprašomas, remiantis L. Kšivickio duomenimis, tik priduriama, kad viršūnėje jis yra 55 m ilgio ir 30 m pločio. Remdamasis tuo, kad kasinėjant piliakalnį rastas akmeninis kirviukas, P. Tarasenka nusprendžia: „Piliakalnio padėtis ir inventorius liudija, kad jis yra likęs iš senesnių (akmens gadynės) laikų.“[22] Šiuo metu jau yra nustatyta, kad piliakalniai Lietuvoje pradėti įrenginėti ir naudoti tik nuo bronzos amžiaus, todėl P. Tarasenkos datavimas netikslus. Abejonių kelia ir jo teiginys, kad L. Kšivickis kultūrinį sluoksnį aptiko 4 m gylyje, tačiau piliakalnio kaip paveldo objekto pristatymas pirmajame lietuvių kalba išleistame archeologijos paminklų sąraše labai reikšmingas Dubysos aukštupio senovei pažinti. Flerijoniškės piliakalnis vadinamas Čiužakalniu ir pridedama, kad netoli piliakalnio, miškelyje, yra Milžinkapis, kuriame randama žmonių kaulų[23]. Pasiremdamas M. Makarenkos publikacija apie S. Masalitinovo išraustus Jagminiškės pilkpius, P. Tarasenka pabrėžia, kad „Jagminiškių kaime, Kurtuvėnų valsčiuje, Šiaulių apskrityje, pilkapiuose, rasta VI–VIII šimtmečių „Raginėnų kultūros padarų“[24]. Tik vienu sakiniu pristatomas ir Kurtuvėnų piliakalnis: „Dabartinės kapinės yra įrengtos ant senovinio piliakalnio.“[25] Apie Gaučiškės piliakalnį rašoma, kad ties Lioliais yra Vainikės piliakalnis, neminint dabartinio jo pavadinimo[26]. „Manoma, kad Tytuvėnuose buvusi pilis, vardu Cidar, kurią 1226 m. sunaikinę kryžiuočiai. Per Tyrulių pelkes eina Ružio pylimas“, – tiek žinių pateikiama apie Tytuvėnų senovę[27]. Prie Tolučių kaimo, netoli Tytu-

[18] Tarasenka P., *Lietuvos archeologijos medžiaga*, Kaunas–Marijampolė, 1928.

[19] *Ten pat*, p. 112.
[20] *Ten pat*, p. 168.
[21] *Ten pat*, p. 241.
[22] *Ten pat*, p. 110.
[23] *Ten pat*, p. 128.
[24] *Ten pat*, p. 141. Raginėnų kultūra tarpukariu buvo vadinami radiniai, panašūs į rastuosius Raginėnų (dab. Radviliškio r.) pilkapiuose. Šiuo metu Raginėnų kultūra nėra išskiriama (aut. pastaba).
[25] *Ten pat*, p. 165.
[26] *Ten pat*, p. 174.
[27] *Ten pat*, p. 249.

vėnų, eina retai dideliais akmenimis grįstas Velnio kelias[28]. Apie Vainagius parašoma vienu žodžiu – „Piliakalnis“, o žinios paimtos iš L. Kšivickio[29]. P. Tarasenka į savo sąrašą įtraukė ir Kuršius, tačiau jau nebemini pilkapyno, kurį prieš keliasdešimt metų kasinėjo T. Daugirdas, o rašo, kad „senkapyje yra rasta sidabrinė fibula (segė – aut. pastaba) ir dvi varinės bronzos gadynės kultūros apyrankės“[30]. P. Tarasenka suklydo datuodamas radinius, kuriuos skyrė bronzos amžiui (dabar žinoma, kad tai senojo geležies amžiaus – II–III a. – dirbiniai), tačiau Kuršių archeologinės vietovės įtraukimas į lietuvių kalba išleistą paminklų sąrašą svarbus šio krašto senovei tirti.

Kaip matome iš lakoniškų, kartais labai nekonkrečių ar net abejotinų apibūdinimų, ir antrasis Lietuvos archeologijos paminklų sąrašas nebuvo nei išsamus, nei labai tikslus, tačiau jo svarba labai vertintina. Rankose turint tokį sąrašą ir žemėlapį jau buvo galima tikslingai žvalgyti minėtus objektus, tikslinti jų tipą, paskirtį ar visai išbraukti iš sąrašų. Toks sąrašas suteikė galimybę bent bendrais bruožais suvokti, koks iš tikrųjų gausus ir įvairus Lietuvos archeologijos paveldas, kiek daug žinių apie praeitį glūdi jo objektuose. Tenka apgailestauti, kad šis sąrašas netapo pirmuoju Lietuvoje valstybės saugomų paminklų registru ir kad labai daug jame minimų objektų buvo nuarta, suardyta, sunaikinta. Tačiau jis tapo pagrindu vėlesniems paminklų apskaitos darbams.

Tarpukario laikotarpis yra laikotarpis, kai Šiaulių krašte buvo pradėti profesionalūs archeologiniai tyrimai. Jų pradininkas buvo istorikas, archeologas, pedagogas, muziejininkas Balys Tarvydas (1897–1982). 1924–1927 m. jis studijavo Kauno universiteto Teologijos-istorijos fakultete ir įgijo istoriko diplomą. Studijų metais B. Tarvydas buvo Kauno miesto muziejaus, kuriam tada vadovavo prof. E. Volteris, darbuotojas. Čia B. Tarvydas susipažino su muziejumi, eksponatų apskaita ir tvarkymu, dirbdamas su archeologiniais radiniais įgijo pirmuosius archeologo įgūdžius. Pažintis su E. Volteriu B. Tarvydo gyvenime buvo labai svarbi ir dėl galimybės dirbti Apuolės ir Impilties piliakalnių tyrinėjimų ekspedicijose, kuriose jis įgijo profesionalaus archeologo darbo įgūdžių. 1928 m. B. Tarvydas persikėlė į Šiaulius ir pradėjo dirbti mokytojų seminarijoje. Čia dėstė istoriją iki 1945 m. Nuo pat darbo seminarijoje pradžios kaip profesionalus istorikas Pelikso Bugailiškio buvo pakviestas bendradarbiauti su „Aušros“ muziejumi, ką tik perimtu iš Šiaulių apskrities valdybos Kraštotyros draugijos. Pirmiausia buvo paprašytas suklasifikuoti ir sutvarkyti archeologijos rinkinį. Ilgus metus, 1928–1980 m., jis bendradarbiavo su Šiaulių „Aušros“ muziejumi be nuolatinio atlyginimo, retkarčiais pagal galimybes gaudamas užmokestį už atskirus darbus. Jis suklasifikavo ir suinventorizavo gausų numizmatikos rinkinį, o 1931–1937 m. tyrinėjo 10 Šiaulių apylinkių pilkapynų ir kapinynų. B. Tarvydas labai atsakingai, specialiai rengdamasis, skaitydamas naujausią mokslinę literatūrą, taikydamas modernius metodus, ėmėsi archeologinių tyrimų ir eksponatų konservavimo, tvarkymo, eksponavimo muziejuose. Laiške E. Volteriui B. Tarvydas rašė: „Aš nedrįsau daugiau šių kapų (Pavėkių – aut. pastaba) beliesti, kad paliktų kas tirti geresniam už mane specialistui. Žinoma, jei mane ten siųstų, tai pasirengęs neatsisakyčiau.“[31]

Balys Tarvydas. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus archyvo

Įdomios jo ir netradicinės paveldosaugos pažiūros, kurias 1933 m. išdėstė pranešime „Gyvieji mūsų

[28] *Ten pat*.
[29] *Ten pat*, p. 254.
[30] *Ten pat*, p. 165.
[31] B. Tarvydo laiškas E. Volteriui, rašytas Šiauliuose 1933-08-19, *LMAB RS*, f. 154, 134.

archeologijos reikalai provincijos muziejuose“, skaitytame II Lietuvos muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavime Šiauliuose. Gerai suvokdamas archeologijos paminklų paieškos ir apsaugos būtinumą, B. Tarvydas visgi buvo paminklų apsaugos įstatymo su jame numatytomis sankcijomis priešininkas[32]. Jis teigė, kad tokiu atveju paminklų apsauga virs baubu, prievarta, ūkininkai, bijodami nuobaudų, nenorės pranešti apie radinius ir paminklus. Kaip tikras ir nuoširdus krikščionis B. Tarvydas manė, kad pagarba – geriausias paminklų apsaugos įstatymas, kad moralinės nuostatos, patriotizmas ir švietimas gali padėti įtvirtinti kraštotyrininkų deklaruojamas tautinio istorijos ir kultūros paveldo idėjas. Jo nuomone, paminklų turėtų ieškoti ir juos registruoti vietos kraštotyros muziejai, o centrinių muziejų uždavinys būtų koordinuoti tą veiklą ir apdoroti vietose surinktus duomenis. Visų archeologinių radinių vieta turi būti muziejuose, o ne privačiose kolekcijose. Ypač atsakingai turi būti kontroliuojami tyrimai ir draudžiami privatūs kasinėjimai, kuriais užsiima didžiausi mokslo priešai – „perkupčiai, lobių ieškotojai, privatūs kolekcininkai, nemokšos knaisiotojai – pradžios mokyklų mokytojai, vyresnių klasių gimnazistai“[33]. Savo samprotavimus archeologijos paveldo apsaugos klausimu B. Tarvydas yra skelbęs ir spaudoje[34]. Čia jis ypač pabrėžė tikslios archeologinių radinių metrikos reikšmę, tinkamą archeologijos rinkinio tvarkymą muziejuose, paramą Valstybinei archeologinei komisijai, deramą žemės savininkų elgesį su archeologijos paminklais. Visus savarankiškus archeologinius tyrimus B. Tarvydas atliko Šiaulių kraštotyros draugijos vardu, lėšomis, reikalingomis tyrimams, taip pat daugiausiai rūpinosi draugija. Vartojant šiuolaikinius terminus, jo kasinėjimai buvo gelbstimojo pobūdžio.

B. Tarvydas turi nuopelnų ir Dubysos aukštupio senovės pažinimo ir atskleidimo darbe. Tarp jo tyrinėtų paminklų buvo Pavėkių pilkapiai netoli Bubių, kuriuos jis kasinėjo 1933 ir 1937 m. Tyrimų ataskaita yra saugoma Valstybinės archeologijos komisijos archyve. Pavėkiuose tuo metu dar buvo išlikę apie 30 pilkapių sampilų, iš kurių 8 B. Tarvydas ištyrė. Pilkapiuose rado II–III a. kapus su gausiomis įkapėmis – ginklais ir papuošalais. Radinius jis perdavė Šiaulių „Aušros“ muziejui, kur jie saugomi iki šiol. 1933 m. B. Tarvydas žvalgė ir kaimyninį Noliškių pilkapyną, buvusį į pietryčius nuo kaimo. Jis ten rado 5 pilkapius su akmenų vainikais, tačiau jų nekasinėjo, o tik aprašė ir nufotografavo[35].

Dar vienas kapinynas, pakliuvęs į archeologų akiratį, buvo Kelmynai (Lapučiai) Tytuvėnų apylinkėse. Iš šio kaimo į Kauno miesto muziejų 1934 m. pateko bronzinis ratelinis smeigtukas su grandinėle. Tai buvo paskata 1939 m. aplankyti kaimo laukus Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus archeologams, greičiausiai vadovaujant Jonui Puzinui, Proistorės skyriaus vedėjui. Jie rado 5 apardytus pilkapius, tačiau naujų radinių neaptiko[36].

B. Tarvydo tyrinėjimais ir publikacijomis baigėsi pirmasis Dubysos aukštupio archeologijos paveldo paieškų, registravimo, kartografavimo ir tyrimo laikotarpis. Jo rezultatai ne tokie jau menki. 1887–1940 m. buvo registruoti 7 piliakalniai, 4 pilkapynai ir 1 kapinynas. Apie šiuos paminklus buvo rašoma mokslinėje ir kitoje spaudoje, jų radiniai pakliuvo į muziejus, tapo prieinami visuomenei ir vėlesniems tyrinėtojams. Taip buvo padėti pamatai šio krašto tolimai praeičiai pažinti ir suprasti.

1945–1990 metai

Antrojo pasaulinio karo metai gerokai susiaurino archeologinių tyrimų mastus Lietuvoje, nors visai jie nebuvo nutrūkę, o Vilniaus universitete buvo rengiami profesionalūs archeologai. 1945 m. buvo atkurta Lietuvos TSR mokslų akademija, kurioje nuo 1952 m. veikė Archeologijos-etnografijos sektorius. Čia ir buvo pagrindinis archeologinių tyrimų mokslinis centras. Į tiriamąją veiklą aktyviai įsitraukė Vilniaus universitetas, keletas didesnių muziejų. Be kitos veiklos, Archeologijos-etnografijos sektorius organizavo žvalgomąsias ekspedicijas po visą Lietuvą, kurių metu buvo fiksuojama nuolat kintanti žinomų archeologijos paminklų būklė ir ieškoma naujų. Tai buvo labai vaisingos ekspedicijos. Jų metu buvo išaiškinta daug iki tol nežinotų archeologinių vietovių. Dubysos aukštupiui pati reikšmingiausia buvo 1967 m. Istorijos instituto

[32] *Protokolas Nr. 16*, 1933 m. birželio 10–11 d. Šiaulių „Aušros“ muziejus, Istorijos skyrius. Šiaulių kraštotyros draugijos posėdžių protokolai.

[33] *Ten pat*.

[34] (Be pavardės), Archeologiniai pageidavimai, *Šiaulių metraštis*, Šiauliai 1933, p. 21–23.

[35] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas, III. I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai*, Vilnius, 1977, p. 73.

[36] *Ten pat*, p. 53.

žvalgomoji ekspedicija. Archeologai aplankė iki tol žinomus Flerijoniškės, Bubių, Šeduviškės piliakalnius, Jagminiškės, Pavėkių pilkapynus ir kitas archeologines vietas, iš viso 20 vietovių (žr. 1 lent.). Jie užfiksavo jų tuometinę būklę, todėl buvo galima palyginti, kiek pakito patys paminklai ir jų aplinka per keliasdešimt metų, po P. Tarasenkos, Valstybinės archeologijos komisijos ir kraštotyrininkų prieškarinių žvalgymų. Labai svarbus šios ekspedicijos nuveiktas darbas buvo dešimties naujų archeologinių vietų išaiškinimas. Tai Papušynio, Tytuvėnų, Bulavėnų piliakalniai, Jakštaičių kapinynas ir kiti (žr. 1 lent.). Po šios ekspedicijos Dubysos aukštupio archeologijos paveldo objektų skaičius padvigubėjo. Visų Lietuvos istorijos instituto archeologų rengiamos žvalgomosios ekspedicijos buvo paruošiamasis darbas, rengiant Lietuvos archeologijos atlasą, kurio keturi tomai buvo išleisti maždaug po dešimties metų[37]. Į šį atlasą buvo įtrauktos 26 Padubysio krašto archeologinės vietovės – akmens amžiaus dirbinių radimvietės, piliakalniai, pilkapynai, kapinynai. Archeologams buvo naudingos vietos šviesuolių suteiktos žinios apie paminklus ir radinius. Vienas iš tokių buvo miškininkas P. Jagminas, kuris Epušės ežero ir Gryžuvos upės pakrantėse surinko nemaža titnaginių dirbinių. Jis išsaugojo ir akmeninį kirvelį, rastą Maironių kaime. Radinius P. Jagminas laikė tuometinėje Tytuvėnų girininkijoje, dabar jie saugomi Tytuvėnų miškų urėdijoje. P. Jagmino radiniai – dvi Tytuvėnėlių paleolito stovyklos ir neolito laikų Maironių kirvelis – buvo pačios pirmosios žinios apie pačią seniausią šio krašto praeitį[38].

Archeologijos atlasas buvo naujas, akademinis Lietuvos archeologinių vietų sąrašas, kuriame sukaupta ir publikuojama didžiulis kiekis informacijos apie archeologijos objektus. Pateikiamas ne tik detalus jų aprašas, bet ir nurodoma, kada jis buvo žvalgytas ar tyrinėtas, kur saugomi radiniai, o svarbiausia – nurodomi visi šaltiniai ir literatūra apie juos. Kol kas tai vienintelis tokio pobūdžio leidinys apie visų tipų Lietuvos archeologijos paminklus. Nors dabar jau atrasta kur kas daugiau archeologinių vietų ir sukaupta kur kas daugiau duomenų, tačiau savo vertės jis nėra praradęs ir šiandien. Ieškant medžiagos apie Dubysos aukštupio archeologijos paveldą šis atlasas buvo pagrindinis šaltinis.

XX a. septintajame dešimtmetyje įvyko rimtų Lietuvos paveldosaugos pokyčių. 1967 m. buvo priimtas Lietuvos TSR paminklų apsaugo įstatymas. Tokio pobūdžio įstatymo tuometinėje Sovietų Sąjungoje neturėjo nė viena respublika, nebuvo ir panašaus sąjunginio lygio teisinio akto. Šiame įstatyme buvo apibrėžta, kas yra kultūros paveldas, kokia yra jo paieškų, registracijos ir apsaugos tvarka. Jis numatė valstybės saugomų kultūros paminklų valstybinę apsaugą, todėl buvo būtina turėti jų sąrašus. Tam tikslui prie tuometinės Kultūros ministerijos 1967 m. buvo įkurta Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba (toliau – MMT) ir jai buvo pavesta įgyvendinti 1967 m. balandžio 15 d. priimtą Kultūros paminklų apsaugos įstatymą. MMT, rengdama kultūros paminklų sąrašus, turėjo patikslinti turimus duomenis apie archeologijos paminklus ir jų būklę, surinkti žinias apie naujai išaiškinamas archeologines vietoves. Viena iš MMT archeologų darbo krypčių buvo žvalgomosios ekspedicijos, kurių tikslas buvo ieškoti naujų archeologijos paminklų ir tikslinti žinias apie jau žinomus. Vienas iš pirmųjų ir svarbiausių MMT darbų buvo sudaryti ir saugoti visų Lietuvos kultūros paminklų, vietinės ir respublikinės reikšmės, sąrašą[39]. Visi į jį įtraukti objektai pagal 1967 m. įstatymą paskelbti saugomais valstybės. Į šį sąrašą įtraukti 77 Padubysio krašto objektai – radimvietės, piliakalniai, pilkapynai, kapinynai ir istorinių laikų senkapiai. Ir po sąrašo paskelbimo Padubysio kraštą žvalgė MMT archeologai, jie čia lankėsi 1972, 1974, 1981, 1982 ir 1989 m. Didžiausią žvalgymo darbą šiame krašte nudirbo archeologas Bronius Dakanis. Nuo 1981 m. jis dirba žvalgymo darbą, po keletą kartų yra aplankęs beveik visus Šiaulių ir Kelmės rajonų, tarp jų ir Padubysio krašto, archeologijos objektus. Už savo ilgametę, aktyvią ir labai produktyvią veiklą ieškant naujų archeologinių vietų B. Dakanis 2009 m. yra gavęs prestižinę Pelikso Bugailiškio premiją, skiriamą Šiaulių „Aušros“ muziejaus. Ypač didelė

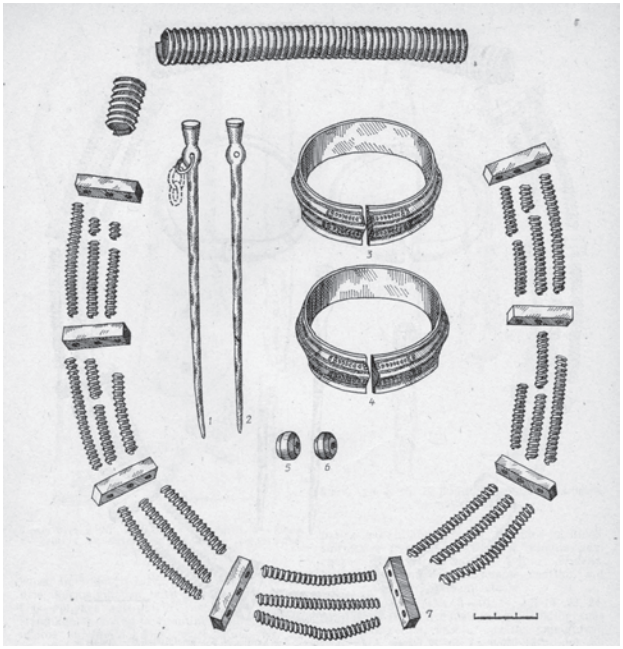
[37] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas, I. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai*, Vilnius, 1974; *Lietuvos TSR archeologijos atlasas, II. Piliakalniai*, Vilnius, 1975; *Lietuvos TSR archeologijos atlasas, III. I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai*, Vilnius, 1977; *Lietuvos TSR archeologijos atlasas, IV. I–XIII a. radiniai*, Vilnius, 1978.

[38] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas, I. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai*, Vilnius, 1974, p. 74, 227.

[39] *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius, 1973.

Bronius Dakanis. Iš Lietuvos archeologijos draugijos archyvo

Sauginių kapinyno radiniai
Šaltinis: Merkevičius A., Sauginių plokštinis kapinynas, *Lietuvos archeologija*, 3, Vilnius, 1984, p. 48.

buvo 1989 m. B. Dakanio vadovaujama žvalgomoji ekspedicija, kurios metu buvo aplankytos 6 archeologinės vietovės: Naukaimis, Jagminiškė, Kelmynai, Maironiai, Pabariukai ir Palukojis[40] (žr. 1 lent). Archeologas patikslino Jagminiškės, Maironių, Eimančių, Pabariukų pilkapynų vietas, lokalizavo Naukaimio kapinyną ir Palukojo pilkapyną.

Sovietiniu laikotarpiu Padubysio krašte archeologinių tyrimų mastas nebuvo labai didelis. Patys svarbiausi tyrimai buvo atlikti Sauginių apylinkėse, kur buvo būtina ištirti piliakalnį ir jo papėdės gyvenvietę prieš įrengiant dabartinį Bubių tvenkinį. 1973 m. čia dirbo Lietuvos istorijos instituto archeologai Vytautas Daugudis ir Jonas Stankus. Jie ištyrė 350 kv. m piliakalnio plotą, kur aptiko 0,5–0,8 m storio kultūrinį sluoksnį, datuotą I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. po Kr. pirmąja puse[41]. Tai pačiais metais archeologas Algis Merkevičius ištyrė 391 kv. m. Sauginių kapinyno plotą, kur surado 36 kapus su V–VI a. įkapėmis[42]. Keletą metų buvo kasinėjamas didelis Jakštaičių–Meškių kapinynas, kuriame buvo palaidoti Bubių piliakalnio gyventojai ir gynėjai. 1973–1974 ir 1982 m. čia dirbo archeologai Vytautas Urbanavičius ir Bronė Tautavičienė. Kapinyne buvo surasti 71 nedegintas ir 6 deginti kapai su VIII–XIII a. ginklais, papuošalais, drabužių fragmentais. Buvo aptiktas ir vienas kartu su kariu palaidotas žirgas[43]. Tyrinėtojai padarė svarbią išvadą, kad kapinyne daug žiemgalių genčiai būdingų papuošalų, todėl jį palikusi bendruomenė artimai bendravo su kaimynais žiemgalų krašte. Jakštaičių kapinyno tyrimai davė labai daug naujos informacijos apie viso krašto istoriją paskutiniaisiais šimtmečiais, prieš susikuriant Lietuvos valstybei, apie Bubių pilies kaip pačios galingiausios krašto tvirtovės raidą ir svarbą.

Kelmės rajone daugiausiai tyrinėjo MMT darbuotojas, archeologas Juozas Markelevičius. 1974 m. jis nedidelės apimties tyrimus atliko Budraičiuose prie Tytuvėnų. Tais pačiais metais Kelmynuose (Lapučiuose) J. Markelevičius ištyrė 2 pilkapius, kur rado 5 kapus su II–IV a. dirbiniais[44]. 1974 m. jo dar buvo tyrinėta Maironių pilkapyno vieta, tačiau rasta tik vėlyvų XVII a. kapų[45]

[40] Dakanis B., Kelmės rajono archeologijos paminklų žvalgymas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988–1989 m.*, Vilnius, 1990, p. 183–186.

[41] Daugudis V., Stankus J., Sauginių (Šiaulių r.) piliakalnis, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972–1973 m.*, Vilnius, 1974, p. 10–11.

[42] Merkevičius A., Sauginių (Šiaulių r.) senkapio tyrinėjimai 1973 m., *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972–1973 m.*, Vilnius, 1974, p. 58–63; Merkevičius A., Sauginių plokštinis kapinynas, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1984, t. 3, p. 41–60.

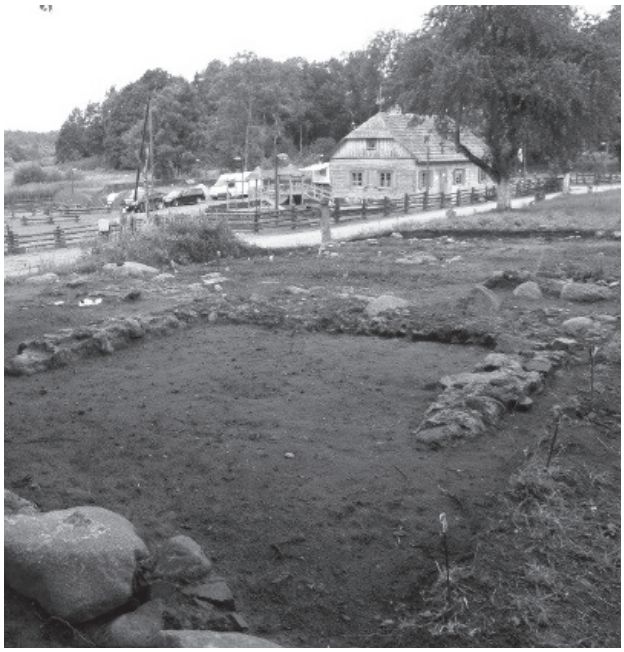
[43] Urbanavičius V., Jakštaičių senkapis, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1979, t. 1, p. 122–151.

[44] *Ten pat*, p. 53.

[45] *Ten pat*, p. 66.

Jakštaičių kapinyno radiniai
Šaltinis: Urbanavičius V., Jakštaičių senkapis, *Lietuvos archeologija*, 1, Vilnius, 1979, p. 137.

Kurtuvėnų dvaro sodybos tyrimai 2013 metais: senosios oficinos pastatas. Iš Birutės Salatkienės asmeninio archyvo

ir Flerijoniškės senkapis su 8 vėlyvais kapais[46]. Jo kolega iš MMT, archeologas M. Černiauskas 1975 m. tyrinėjo vienintelį išlikusį apardytą Noliškių pilkapį, kur rado tik paskirus kaulus ir I–II a. datuojamą akinę segę[47]. Įdomu pastebėti, kad pilkapynų vietoje randami ir XVI–XVII a. kapai. Atrodo, kad iš žmonių atminties nebuvo išnykusios senųjų laidojimų vietos, į jas buvo grįžtama net po tūkstančio metų.

1990–2015 m.

Atgavus Lietuvos nepriklausomybę gerokai pakito požiūris į mūsų senovės, istorijos ir kultūros paveldą. Buvo sukurta moderni paveldosaugos institucijų sistema, parengti ir priimti kultūros paveldo apsaugos įstatymai, teisiniai aktai, reglamentuojantys paveldo tyrimų, tvarkybos ir panaudojimo tvarką. Be įstatymų, buvo būtina sutvarkyti paveldo objektų apskaitą, ir šioje srityje svarbiausias dokumentas turėjo būti nauji patikslinti jų sąrašai. Galutinis šio darbo rezultatas buvo Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registras, galiojantis nuo 2005 m., jį tvarko Kultūros paveldo departamentas. Į Registrą buvo įtraukta nemaža naujų paveldo objektų tipų – dvarų sodybų, senamiesčių, bažnyčių ir vienuolynų, kaimaviečių. Pagal galiojančius įstatymus bet kokie darbai tokiuose objektuose turi būti derinami su paveldosaugos įstaigomis, o prieš pradedant žemės darbus, rekonstrukcijas, įrengiant inžinerinius tinklus juose būtina atlikti archeologinius žvalgomuosius ar detaliuosius tyrimus. Tokia tvarka labai praplėtė archeologinių tyrimų mastą bei apimtis ir Padubysio krašte (žr. 2 lent.).

Informatyviausi pastarųjų dešimtmečių Padubysio krašto archeologiniai tyrimai daugiausiai susiję su istorinių laikų paminklais. Patys plačiausi tyrimai jau keliolika metų atliekami Kurtuvėnų dvaro sodyboje ir miestelyje, apie juos jau rašyta ir „Padubysio kronikose“[48]. Keletą kartų nedidelių apimčių tyrimai atlikti Bubių dvare, nors ir nerasta vertingų objektų ar radinių[49].

2009 m. buvo tyrinėjama Tytuvėnų vienuolyno teritorija. Tyrimų metu sukaupta nemaža duomenų apie pastatų konstrukciją, rasta daug koklių, keramikos ir kitų dirbinių[50]. Dabar jie saugomi

[46] Svetikas E., Sagtys XIV–XVII a.: tipai ir paskirtis (pagal vėlyvųjų viduramžių kapinynų medžiagą), *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1998, t. 15, p. 408.

[47] *Ten pat*, p. 73.

[48] Salatkienė B., Kurtuvėnų dvaro sodybos archeologijos paveldas, *Padubysio kronikos*, 2013, Nr. 1, p. 34–48.

[49] Vaškevičiūtė I., Bubiai, dvaro sodybos vieta (Šiaulių r.), *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 m.*, Vilnius, 2010, p. 497; Ostašenkovienė V., Bubiai, dvaro sodyba (Šiaulių r.), *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 m.*, Vilnius, 2012, p. 634; Šmigelskas R., Bubiai, dvaro sodyba (Šiaulių r.), *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 m.*, Vilnius, 2013, p. 662.

[50] Balčiūnas D., Žalnierius A., Tytuvėnų Bernardinų vienuolynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 m.*, Vilnius, 2010, p. 285–289.

Tytuvėnėliai. Iš Gvido Slah asmeninio archyvo

Šiaulių „Aušros“ muziejuje. Po vienuolyno gaisro teko pasidarbuoti ir archeologams, kurie ištyrė buvusias muziejaus patalpas ir surinko ten išlikusias bažnytinio meno vertybių liekanas[51]. Porą kartų buvo tyrinėta Šiluvos koplyčia ir jos aplinka[52]. Pirmą kartą archeologų sulaukė ir Pašiaušė, kur buvo tyrinėta XVII–XVIII a. čia veikusios jėzuitų kolegijos vieta, bažnyčios aplinka ir šventorius[53].

Patys naujausi Padubysio krašto archeologiniai tyrimai buvo atlikti 2015 m. vasarą Tytuvėnėliuose. Klaipėdos universiteto doktorantas Gvidas Slah vadovavo žvalgomiesiems tyrimams Epušės ežero pakrantėje, kur dar miškininkas P. Jagminas buvo radęs titnaginių dirbinių. Titnago nuoskalų ir dabar dar pasitaiko ten esančio arimo paviršiuje. G. Slah tyrimai parodė (žodinė tyrimų vadovo informacija), kad šioje vietoje žmonių gyventa paleolito pabaigoje, o po to dar kartą, po keleto tūkstantmečių, mezolito viduryje, vėl būta gyvenvietės. Abu kartus čia buvo apsigyvenę medžiotojai, o mezolite jie dar ir žvejojo. Tytuvėnėliai yra pirmoji Padubysio krašto vietovė, kur atlikti profesionalūs akmens amžiaus stovyklos tyrimai. Tai graži pradžia, teikianti vilties giliau pažinti pačią seniausią krašto praeitį.

Nepriklausomybės metais Padubysio krašte buvo daugiau nuveikta paveldosaugos ir paveldotvarkos baruose nei gilios senovės tyrimų srityje. Į valstybės saugomų kultūros paminklų sąrašus ir Kultūros vertybių registrą buvo įtraukta apie 100 šio krašto vietovių ir objektų, buvo sustabdytas priešistorės paminklų naikinimas, buvęs ypač aktyvus beveik visą XX a., kraštas nuolat žvalgomas archeologų, fiksuojama archeologijos paminklų būklė, surandama ir naujų archeologinių vietų bei pavienių radinių. Dėl to Dubysos aukštupio senovės, gilios ir artimos istorijos kontūrus jau galima pažinti ir suprasti.

Vietoje išvadų

Padubysio krašte senove ir jos paminklais buvo susidomėta XIX a. pabaigoje (T. Daugirdas). Pirmiausia pradėti kasinėti pilkapynai ir piliakalniai (L. Kšivickis), kurie buvo įtraukti į pačius pirmuosius archeologijos paminklų sąrašus (F. Pokrovskis, P. Tarasenka). Pirmasis profesionalus archeologas, tyrinėjęs krašto senovę ir paskelbęs tyrimų rezultatus, buvo B. Tarvydas (Pavėkiai). Sovietiniu laikotarpiu į Padubysio kraštą buvo surengta keletas žvalgomųjų ekspedicijų (1967, 1972, 1989 m.) ir keliasdešimt naujų jo senovės paminklų, įskaitant istorinių laikų senkapius, buvo įtraukta į 1973 m. publikuotą valstybės saugomų kultūros paminklų sąrašą. Šioje srityje daugiausiai nuveikė Mokslinės metodinės tarybos archeologai B. Dakanis ir J. Markelevičius. Didžiausios apimties sovietinio laikotarpio archeologiniai tyrimai buvo atlikti Sauginių piliakalnyje ir kapinyne (V. Daugudis, A. Merkevičius, J. Stankus) ir Jakštaičių kapinyne (V. Urbanavičius, B. Tautavičienė). Nepriklausomybės metais, XX–XXI a. sandūroje, į valstybės saugomų kultūros vertybių registrą buvo įtrauktos krašto bažnyčios, vienuolynai, dvarų sodybos, senamiesčiai, o didžiausi archeologiniai tyrimai jau keliolika metų tęsiasi Kurtuvėnų dvare (B. Salatkienė). 2015 m vasarą pradėti ir krašto akmens amžiaus paminklų tyrimai (G. Slah).

[51] Balčiūnas J., Kraujalis R., Skrupskelis A., Strazdas A., Zabiela G., Sudegusio sakralinio meno muziejaus Tytuvėnuose tyrimai, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 m.*, Vilnius, 2013, p. 637–642.

[52] Žalnierius A., Šiluvos koplyčia, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 m.*, Vilnius, 2011, p. 296–297; Vutkin P., Šiluva, Švč. Mergelės Marijos gimimo bazilikos pastatų komplekso apsaugos zona, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 m.*, Vilnius, 2013, p. 672.

[53] Šmigelskas R., Pašiaušės Jėzuitų kolegijos vieta, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 m.*, Vilnius, 2011, p. 295–296.

1 lentelė. Žvalgyti Padubysio krašto archeologijos paminklai

Eil. Nr.	Pavadinimas	Tyrinėtojas	Žvalgymo metai
Piliakalniai			
1.	Bubiai	Liudvikas Kšivickis Lietuvos istorijos institutas Bronius Dakanis Romas Jarockis Birutė Salatkienė	1890 1967 1991 1993 1998
2.	Bulavėnai	Lietuvos istorijos institutas	1967
3.	Burbaičiai	Liudvikas Kšivickis	1903
4.	Gaučiškė	Lietuvos istorijos institutas	1967
5.	Kurtuvėnai	Birutė Salatkienė	1998
6.	Mockaičiai (Johampolis)	Liudvikas Kšivickis Lietuvos istorijos institutas	XX a. pradžia 1967
7.	Pagryžuvis	Lietuvos istorijos institutas Bronius Dakanis Arūnas Strazdas	1967 1995
8.	Papušynis (Kubiliai)	Lietuvos istorijos institutas	1967
9.	Sauginiai	Liudvikas Kšivickis	1903
10.	Šeduviškė	Lietuvos istorijos institutas	1967
11.	Tytuvėnai (Bridvaišis)	Lietuvos istorijos institutas	1967
Pilkapynai			
1.	Jagminiškė	Lietuvos istorijos institutas Bronius Dakanis	1967 1989
2.	Kelmynai	Lietuvos istorijos institutas Bronius Dakanis	1967 1974, 1989
3.	Kuršiai	Lietuvos istorijos institutas	1967
4.	Maironiai	Lietuvos istorijos institutas Bronius Dakanis	1967 1989
5.	Noliškiai	Balys Tarvydas M. Černiauskas	1933 1972
6.	Pabariukai	Lietuvos istorijos institutas Bronius Dakanis	1967 1989
7.	Palukojis (Šedvydžiai)	Bronius Dakanis	1989
8.	Pavėkiai	Lietuvos istorijos institutas	1967
9.	Vaitkaičiai	Lietuvos istorijos institutas	1967
Kapinynai			
1.	Budraičiai	Bronius Dakanis	1974
2.	Naukaimis	Bronius Dakanis	1989
3.	Jakštaičiai (Meškiai)	Bronius Dakanis	1981–1982

2 lentelė. Tyrinėti Padubysio krašto archeologijos paminklai

Eil. Nr.	Pavadinimas	Tyrinėtojas	Tyrimo metai
Akmens amžiaus gyvenvietės			
1.	Tytuvėnėliai	Gvidas Slah	2015
Piliakalniai			
1.	Bubiai	Liudvikas Kšivickis Audronė Šapaitė Ilona Vaškevičiūtė Neringa Norvilaitė Bronius Dakanis	1902–1906 1999 2007 2009
2.	Pažvarkulis	Juozas Markelevičius	1974
3.	Sauginiai	Vytautas Daugudis Audronė Šapaitė	1973 2001
4.	Vainagiai	Virginija Ostašenkovienė	1999
Pilkapynai			
1.	Gilvyčiai	Tadas Daugirdas	1887
2.	Jagminiškė	S. Masalitinovas	XX a. pradžia
3.	Kelmynai (Lapučiai)	Juozas Markelevičius	1974
4.	Kuršiai	Tadas Daugirdas	1887
5.	Maironiai (Saudininkai)	Mykolas Michelbertas	1974
6.	Noliškiai	Mykolas Černiauskas	1973, 1975
7.	Pavėkiai	Balys Tarvydas	1933, 1937
Kapinynai			
1.	Budraičiai	Juozas Markelevičius	1974
2.	Gilvyčiai	Tadas Daugirdas	1887
3.	Jakštaičiai–Meškiai	Vytautas Urbanavičius	1973–1974
4.	Sauginiai	Algimantas Merkevičius	1973
Senkapiai			
1.	Flerijoniškė	Juozas Markelevičius	1974
2.	Gervėnai	Vytautas Urbanavičius	1982
3.	Jakštaičiai	Vytautas Urbanavičius	1972
4.	Maironiai	Juozas Markelevičius Laimutė Valatkienė	1974 1982
Dvarai			
1.	Bubiai	Ilona Vaškevičiūtė Virginija Ostašenkovienė Ramūnas Šmigelskas	2009 2011 2012
2.	Kurtuvėnai	Birutė Salatkienė	1995–2013
Bažnyčios, vienuolynai			
1.	Tytuvėnai	Dainius Balčiūnas Algirdas Žalbierius Jonas Balčiūnas Rimantas Kraujalis Algirdas Skrupskelis Arūnas Strazdas Gintautas Zabiela	2009 2012
2.	Pašiaušė	Ramūnas Šmigelskas	2010
3.	Šiluva	Algirdas Žalnierius Pavel Vutkin	2010 2012

Virginija OSTAŠENKOVIENĖ

Dubysos aukštupio piliakalniai ir jų tyrinėjimai

Piliakalniai bene geriausiai kraštovaizdyje išsiskiriantys archeologijos paminklai, todėl jie nuo seno traukė apylinkių gyventojų ir pirmųjų tyrinėtojų dėmesį.

Šiuo metu piliakalniais laikomi išorinius žemės įtvirtinimus turintys reljefo dariniai su juos įrengusių žmonių veiklos pėdsakais. Patys piliakalniai yra labai skirtingi savo išvaizda, chronologija ir vidine struktūra. Ankstyviausi piliakalniai yra mažai išraiškingi ir labiau primena paprastas kalvas, o vėlyvieji išsiskiria aiškiai matomais įtvirtinimų grioviais ir pylimais. Deja, visi piliakalniai mūsų dienas pasiekė daugiau ar mažiau apardyti: vienų šlaitus nuplovė upės, kitus nuarė ar nukasė žmonės žvyrui bei smėliui gauti.

Piliakalniai, kaip ir kiti archeologijos paminklai, niekuomet neegzistavo pavieniui, o kartu su kitais to paties laikotarpio objektais ir buvo susiję su jais savo funkcijomis. Apylinkėse įsikūrusios gyvenvietės tiekdavo pilaitės gyventojams būtinus produktus, o jos įgula gynė aplinkinius kaimus. Gyvenvietes jungė senieji keliai. Tiek žuvę pilies gynėjai, tiek apylinkių gyventojai buvo laidojami to meto bendruomenės kapinaitėse. Visa tai yra vadinama archeologijos paminklų kompleksu, kurio pagrindinis elementas yra piliakalnis. Tokiam kompleksui gali priklausyti priešpiliai, papiliai, papėdės gyvenvietės, kapinynai, šventvietės, kurie nuo piliakalnio nutolę iki 1 km atstumu.

Visais laikais piliakalniai buvo įrengiami racionaliai parenkant geriausiai gamtos kliūčių apsaugotą vietovę. Šiam tikslui tiko natūraliai statūs kalvos šlaitai, papėdėje dar apsaugoti vandens telkinių ar sunkiai prieinamų vietų. Labiausiai įtvirtinta vieta – piliakalnio aikštelė, t. y. pilies kiemas, kur stovėjo gyvenamieji bei ūkiniai pastatai ir slėptis subėgdavo apylinkių gyventojai. Aikštelę ribodavo įtvirtinimai, kurie buvo statomi iš žemių ir medžio. Iš žemių buvo pilami pylimai, ant kurių buvo statomos įvairios medinės tvoros, užtvaros, bokštai, sienos.

Prie daugumos piliakalnių aptinkamos papėdės gyvenvietės, kuriose gyvendavo piliakalnį įrengusi ir jį gynusi bendruomenė. Papėdės gyvenviečių dydis labai skirtingas – nuo visiškai mažų iki užimančių keliolikos hektarų plotą. Tą lėmė bendruomenės dydis ir egzistavimo toje vietoje trukmė. Deja, papėdžių gyvenvietės mūsų dienas pasiekė labai suardytos, nemaža dalis jų visiškai sunaikintos, nes gyvenviečių vietos šimtmečiais būdavo ariamos.

Šiame straipsnyje bandysime apibendrinti turimus duomenis apie Dubysos aukštupio piliakalnius, apžvelgti jų tyrinėjimus ir sukauptą archeologinę medžiagą. Aptarsime regioną, kurį Padubysio kraštui arba Dubysos aukštupiui priskyrė archeologė Birutė Salatkienė, t. y. Šiaulių rajono Bubių seniū-

XIII–XIV a. papuošalai iš Bubių piliakalnio (Šiaulių „Aušros“ muziejaus eksponatai). Tomo Grigo nuotrauka

Raktai ir spyna iš Bubių piliakalnio (Šiaulių „Aušros“ muziejaus eksponatai). Tomo Grigo nuotrauka

nijoje ir Kelmės rajono Kukečių, Liolių bei Tytuvėnų seniūnijose esančius piliakalnius[1].

Dubysos aukštupyje žinoma 12 piliakalnių ir tik keletas iš jų yra daugiau ar mažiau tyrinėti. Iki šiol daugiausiai tyrinėti yra Sauginių ir Bubių piliakalniai.

Sauginių piliakalnis (Kužių sen., Šiaulių r.) dabar yra sala 1973–1978 m. užtvenktame Bubių tvenkinyje, iš kurio ir išteka Dubysa. Jis dar vadinamas Piliuku ar Jonelaičių vardu. Piliakalnis įrengtas atskiroje kalvoje, buvusio Jonelaičių ežero rytinėje pakrantėje. Prieš užtvenkiant Dubysą iš pietų jį juosė ežeras, iš vakarų ir šiaurės – pelkė, per kurią tekėjo Spalvės upelis. Rytuose piliakalnis siekė aukštumą, nuo kurios buvo atskirtas grioviu. Aikštelė buvo ovali, pailga rytų–vakarų kryptimi, 28 × 20 m dydžio, dėl vakarinio šlaito erozijos dabar likusi tik 22 m ilgio jos dalis. Rytiniame aikštelės gale, atrodo, buvęs pylimėlis. Šlaitai vidutinio statumo, 7–8 m aukščio (dabar tik 4 m). Piliakalnis apardytas arimų, rytiniame šlaite buvo kasamas žvyras, vakariniai ir pietiniai šlaitai stačiais skardžiais griūna į tvenkinį. Piliakalnis dirvonuoja.

1903 m. Sauginių piliakalnį lankė vienas iš Lietuvos piliakalnių tyrinėjimo pradininkų Liudvikas Kšivickis (1859–1941), o 1967 m. – Lietuvos istorijos instituto žvalgomoji ekspedicija. 1973 m. dėl numatomos Dubysos užtvankos statybos Sauginių piliakalnyje buvo atlikti archeologiniai tyrimai, kurių metu aikštelėje buvo ištirtas 350 kv. m plotas, t. y. visas išlikęs kultūrinis sluoksnis, kurio storis svyravo nuo 5–20 cm storio iki 50–80 cm. Piliakalnyje išskirti du kultūrinio sluoksnio horizontai. Viršutiniam sluoksniui priklausė aikštelės pakraščiuose rastos ją juosusios dvigubos 1 m pločio medinės tvoros liekanos. Tvora buvo iš kas 1,5–2,5 m įkaltų 15–20 cm skersmens rąstų, laikiusių horizontalius, moliu apkrėstus rąstus. Vidinė tvoros pusė buvo sutvirtinta akmenimis. Aikštelėje stovėjo nedideli pastatai. I tūkst. pr. Kr. pabaigos kultūriniame sluoksnyje rasta akmeninio kirvio dalis, apskaldyto titnago, lygiosios keramikos, molio tinko. Rytinėje ir pietrytinėje aikštelės dalyse dar rastos 8 ovalios 0,3–0,9 m gylio duobės, kuriose aptikta žiestos keramikos ir galvijų kaulų. Tyrinėtojai jas priskyrė XIV–XVI a. aukų duobėms[2]. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. pabaiga – II tūkst. pradžia[3].

800 m į šiaurės vakarus nuo Sauginių piliakalnio, Užbytos kalvoje, dešiniajame Bytos upelio

[1] Salatkienė B., Dubysos aukštupio archeologijos paveldas, *Padubysio kronikos*, 2015, Nr. 1 (4), p. 16–29

[2] Daugudis V., Stankus J., Sauginių (Šiaulių r.) piliakalnis, *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais*, Vilnius, 1974, p. 10–12.

[3] *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, sudaryt. Z. Baubonis, G. Zabiela, Vilnius, 2005, t. 2, p. 450–451.

Strėlių antgaliai iš Bubių piliakalnio (Šiaulių „Aušros“ muziejaus eksponatai). Tomo Grigo nuotrauka

krante, buvo senkapis, kuris tyrinėtas 1973 m. Ištirti 36 senkapio kapai, kurie datuojami V–VI a.[4]

Bubių piliakalnis (Bubių sen., Šiaulių r.) yra 5 km į pietus nuo Sauginių. Jis įrengtas Dubysos kairiojo kranto aukštumos kyšulyje, nuo gretimos kalvos atskirtas iškastu grioviu. Piliakalnio aikštelė keturkampė, pailga pietryčių–šiaurės vakarų kryptimi, 80 × 35 m dydžio. Aikštelės pietrytiniame gale supiltas 35 m ilgio, 4,5 m aukščio, 18 m pločio pylimas, kurio išorinis 10 m aukščio šlaitas leidžiasi į 26 m pločio ir 5 m gylio griovį, skiriantį piliakalnį nuo aukštumos. Aikštelės šiaurės vakariniame gale supiltas 0,8 m aukščio, 13 m pločio pylimas. Šlaitai statūs, 10–14 m aukščio. Aikštelė ir šiaurinis šlaitas apardyti 1944 m. apkasų, rytinėje papėdėje, griovyje, ir šalia jo iškastos dvi bunkerių duobės[5].

Bubių piliakalnis nuo seno domino tyrinėtojus. 1890 m. Liudvikas Kšivickis, viešėdamas grafų Zubovų dvare Bubiuose, atkreipė dėmesį į dirbtinės formos kalvą. Aplankęs piliakalnį ir išgirdęs pasakojimus, kad jis supiltas, ėmė domėtis piliakalniais, juos aprašinėti, rinkti žmonių pasakojimus ir padavimus, galiausiai pats ėmėsi archeologinių tyrimų. Vienas iš pirmųjų L. Kšivickio kasinėtų archeologijos paminklų ir buvo Bubių piliakalnis, kurio aikštelę ir pylimą jis kasinėjo 1902–1906, 1909 m. ir 1911 m. Archeologinėje literatūroje prisiskaitęs apie tyrimų metodiką, jis kasdavo taisyklingomis perkasomis, fiksuodavo sluoksnius, braižydavo perkasų planus. Atkastus akmenų grindinius ir struktūras L. Kšivickis fotografuodavo, o tam, kad akmenys geriau išsiskirtų, jie buvo nudažomi kalkėmis[6]. Iš viso piliakalnyje jis ištyrė apie 100 kv. m dydžio plotą. Aikštelėje buvo aptiktas iki 1 m storio kultūrinis sluoksnis, kuriame išskirti du horizontai. Apatiniame horizonte rasta pelenų ir akmenų grindinys, viršutiniame – perdegusio molio tinko, žiestos keramikos. Aikštelės pakraštyje aptikta porą židinių. Kultūriniame sluoksnyje rasti geležiniai peiliai, pjautuvų ir dalgių fragmentai, kalavijo skersinis, sagtys, smeigtukas, raktas, susukta viela, pentinai, ietigaliai, arbaletiniai strėlių antgaliai; žalvariniai žiedai, apkalai, pasaginė ir apskrita segės, kabučiai (iš jų vienas su grandinėle), žvangučiai, įvijos; kabutis iš danties, kaulinė švilpynė, šukos, apkalų dalys; molinis pasvaras, akmeninių galąstuvų, įvairių geležinių ir žalvarinių dirbinių fragmentų, gyvulių kaulų[7]. Radiniai datuojami XIII–XIV a.

1967 m., 1993 m. ir 2000 m. piliakalnis buvo žvalgytas, 2008 m. – tyrinėtas. Tyrimų metu aptikta L. Kšivickio XX a. pradžios tyrinėjimų vieta, piliakalnio aikštelėje rastas ir to meto kastuvas. Dauguma surinktų radinių (iš viso jų rasta daugiau nei 350) datuojami XIII–XIV a. Tai peiliai, dalgiai, ietigaliai, strėlių antgaliai, svarstyklių svareliai, adatos, adikliai, vinys, smeigtukai, segės, sagtys, žiedai, keramikos. Surasti papuošalai būdingi žiemgaliams. Beveik visi radiniai aptikti aikštelės paviršiuje. Tai rodo, kad po paskutinio pilies nusiaubimo 1358 m. vietovė buvo apleista, o vietinių gyventojų, galėjusių susirinkti dirbinius, matyt, neliko. Vykusias kovas liudija ir gausiai aptinkami strėlių antgaliai, dauguma jų – arbaleto. Tikėtina, kad jie priklausė puolančiųjų pusei – Ordino kariuomenei[8]. Be XIII–XIV a. radinių, aptikta ir

[4] Merkelevičius A., Sauginių (Šiaulių r.) senkapio tyrinėjimai 1973 m., *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais*, Vilnius, 1974, p. 58–63.

[5] *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, sudaryt. Z. Baubonis, G. Zabiela, Vilnius, 2005, t. 2, p. 434–435.

[6] Kulikauskas P., Zabiela G., *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, Vilnius, 1999, p. 147–158.

[7] *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, sudaryt. Z. Baubonis, G. Zabiela, Vilnius, 2005, t. 2, p. 434–435.

[8] Rackevičius G., *Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI a.*, Vilnius, 2002, p. 99–100, 157–158.

Sauginių piliakalnis, Šiaulių r., 2015 m. Martyno Ostašenkovo nuotrauka

I tūkst. antrosios pusės grublėtosios keramikos bei akmens amžiaus titnago nuoskala[9].

Bubių piliakalnio šiaurinėje, vakarinėje ir pietinėje papėdėse, 6 ha plote, yra papėdės gyvenvietė (teritorija 1993 m. nustatyta gręžiniais, tyrinėta 1997 ir 1999 m.). Joje aptiktas nuo 1 iki 1,2 m storio I tūkst. vidurio – XIV a. kultūrinis sluoksnis su pastato liekanomis, žalvariniais kabučiais, kauline adatine, grublėtąja, lygiąja ir žiesta keramika, gyvulių kaulais, molio tinku[10].

Bubių piliakalnis siejamas su rašytiniuose šaltiniuose minima Dubysos pilimi Šiaulių žemėje, kurią 1348 m. vasario mėnesį užpuolė ir sugriovė Livonijos ordinas. Tik atstatytą pilį Ordinas vėl sugriovė 1358 m. sausio 24 d., tuomet žuvo 100 jos gynėjų. Po 1358 m. puolimo Dubysos pilis nebeminima kronikose, archeologiniai duomenys patvirtina, kad pilis nebebuvo atstatyta.

1973 m. apie 1 km į šiaurės rytus nuo Bubių piliakalnio, Dubysos kairiajame krante, buvo aptiktas ir pradėtas tirti ariamas Jakštaičių–Meškių kapinynas. Per trejus tyrimų metus (1973–1974 m. ir 1982 m.) kapinyne aptikta 111 kapų, iš jų 71 griautinis, 6 kremuoti, 34 beveik suardyti, 1 žirgo kapas ir 17 apeiginių duobių su degėsiais. Mirusieji laidoti su gausiomis įkapėmis – rasta daug ginklų, darbo įrankių, papuošalų, geriamųjų ragų apkalų, pentinų. Surinktų radinių analizė parodė, kad VI–XIV a. datuojamame kapinyne galėjo būti laidojami dviejų etninių grupių mirusieji – žemaičiai ir žiemgaliai. Tikėtina, kad Jakštaičių–Meškių kapinyne buvo laidojami Bubių piliakalnyje stovėjusios pilies ir papilio gyventojai[11].

Vainagių piliakalnis (Šaukėnų sen., Kelmės r.) yra 10 km į pietvakarius nuo Bubių piliakalnio. Piliakalnis dar vadinamas Piliuku. Jis yra 5 km į pietvakarius nuo Kurtuvėnų miestelio ir 3 km į pietus nuo Bubių–Užvenčio plento, rytiniame mišku apaugusiame Vainagių ežero krante. Iš rytų, pietų ir šiaurės piliakalnį supa klampios pievos ir pelkės, per kurias kadaise greičiausiai tekėjęs upelis. Piliakalnio šlaitai statūs, apie 14–15 m aukščio, tik pietvakarinis ir šiaurės vakarinis šlaitai kiek nuolaidesni. Aikštelė ovali, orientuota šiaurės

[9] Norvilaitė N., Dakanis B., Bubių piliakalnis, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, Vilnius, 2009, p. 52–58.

[10] Jarockis R., Bubių piliakalnis – Dubysos pilis, *Baltų archeologija,* Vilnius, 1994, Nr. 2, p. 14–16; Salatkienė B., Bubių piliakalnio papėdės gyvenvietės žvalgomieji tyrinėjimai, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais,* Vilnius, 1998, p. 99–101; Šapaitė A., Bubių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1999 m., *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 122–124.

[11] Urbanavičius V., Jakštaičių–Meškių (Šiaulių r.) senkapis, *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais*, Vilnius, 1974, p. 63–67; Urbanavičius V., Jakštaičių–Meškių (Šiaulių r.) kapinyno tyrinėjimai, *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 ir 1975 metais*, Vilnius, 1978, p. 129–134.

Vainagių piliakalnis, Šiaulių r., 2015 m. Martyno Ostašenkovo nuotrauka

vakarų–pietryčių kryptimi, apie 40–25 m dydžio, apaugusi medžiais ir iškasinėta apkasais.

XIX a. pab. ar XX a. pr. piliakalnį lankė ir jį laiške L. Kšivickiui aprašė P. Višinskis. Vėliau pats L. Kšivickis lankėsi Vainagiuose ir rinko bei užrašinėjo žinias apie piliakalnį[12]. 1928 m. Vainagių piliakalnis buvo įtrauktas į P. Tarasenkos sudarytą Lietuvos archeologinį žemėlapį[13].

1967 m. piliakalnį lankiusi Lietuvos istorijos instituto žvalgomoji archeologinė ekspedicija nustatė, kad tai viena iš natūralių, gamtos kliūtimis saugomų kalvų, kurias žmonės nuo seno vadina piliakalniais. Ekspedicijos metu piliakalnis nebuvo kasinėtas. Šiuo metu Vainagių piliakalnis yra Kurtuvėnų regioninio parko teritorijoje.

Pirmą kartą archeologiniai Vainagių piliakalnio kasinėjimai atlikti 1999 m. Tyrimų metu piliakalnio aikštelėje iškastos dvi 20 kv. m ir 25 kv. m dydžio perkasos. Iš viso ištyrinėtas 45 kv. m plotas. Pietrytinėje piliakalnio aikštelės dalyje iškastoje perkasoje, 35–48 cm gylyje, atidengti trys akmenys. Dviejų iš šių akmenų kampai paremti mažesniais akmenėliais. Šalia trečiojo akmens, kiek giliau, atidengtas dar vienas, mažesnis, akmenėlis, kuris, galima spėti, galėjęs remti trečiąjį akmenį. Kitokių radinių šioje perkasoje neaptikta[14].

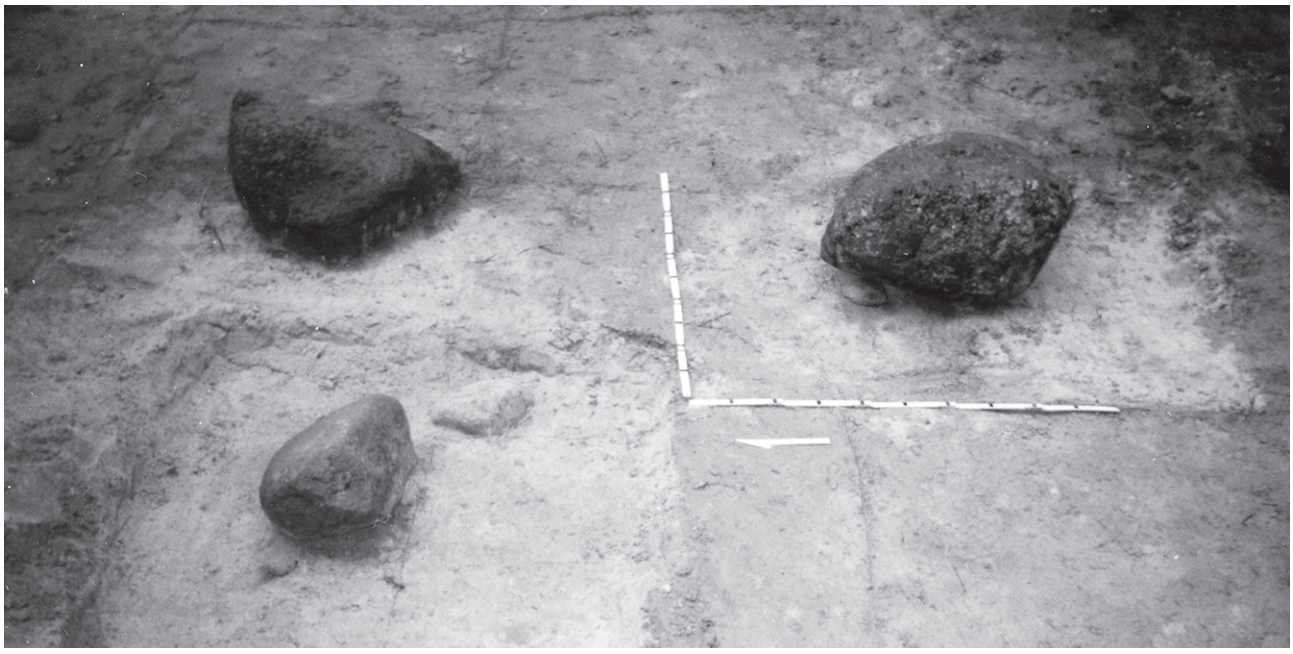
Žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai parodė, kad Vainagių piliakalnis nebuvo apgyvendintas. Perkasoje rasti akmenys leidžia daryti prielaidą, jog čia galėjusi būti alkvietė. Tam neprieštarautų ir piliakalnio geografinė padėtis – iš rytų, pietų ir šiaurės jį supa klampios pievos ir pelkės, per kurias kadaise greičiausiai tekėjęs upelis, iš vakarų – Vainagių ežeras. Kita vertus, prie aprašytų akmenų nebuvo aptikta duobių, degėsių ar kitokių kulto vietoms būdingų radinių. Todėl kategoriškų išvadų negalima daryti.

Kurtuvėnų piliakalnis (Bubių sen., Šiaulių r.) yra 3,5 km į rytus nuo Vainagių piliakalnio, Kurtuvėnų miestelio vakariniame pakraštyje. Jis dar vadinamas Kapos kalnu. Piliakalnis įrengtas atskiroje kalvoje. Iš pietų, pietryčių ir pietvakarių jį juosia pelkė. Aikštelė ovali, pailga pietryčių–šiaurės vakarų kryptimi, 68 × 27 m dydžio. Šlaitai, nors ir gerokai apardyti, dar gana statūs, 4–5 m aukščio. Piliakalnį labai apardė jame XV a. pabaigoje – XVIII a. stovėjusi bažnyčia ir aplink ją įrengtos kapinės. Apie 1964 m. tiesiant kelią į Užventį piliakalnis buvo perkastas skersai ir padalytas į dvi dalis. Šiaurinė jo dalis sunaikinta

[12] Kšivickis L., *Žemaičių senovė*, Kaunas–Marijampolė, 1928, p. 83.

[13] Tarasenka P., *Lietuvos archeologijos medžiaga*, Kaunas, 1928, p. 254.

[14] Ramanauskaitė V., Vainagių piliakalnis, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 627.

Akmenys, atidengti tyrinėjant Vainagių piliakalnį 1999 m. Virginijos Ostašenkovienės nuotrauka

įrengiant naująsias kapines. Dabar piliakalnis apaugęs stambiais lapuočiais, aikštelėje – kapai, jos centre – medinė koplyčia. Piliakalnis archeologų nėra tyrinėtas, pagal atsitiktinius radinius jis datuojamas I tūkst.

Kurtuvėnų piliakalnį pirmasis aprašė vyskupas Motiejus Valančius, vėliau laiške L. Kšivickiui jį mini Povilas Višinskis, o 1928 m. P. Tarasenkos buvo įtrauktas į Lietuvos archeologinį žemėlapį. 1995 m. apžiūrint Kurtuvėnų piliakalnio rytinę papėdę, žemės paviršiuje buvo surinkta nemažai lipdytos ir žiestos keramikos. Tada padaryta prielaida, kad prie Kurtuvėnų piliakalnio galėjo būti papėdės gyvenvietė, kuri 1998 m. buvo tyrinėta. Piliakalnio rytinėje ir vakarinėje papėdėse kastuose šurfuose aptikta dvaro laikotarpio radinių. Nė viename šurfe nebuvo aptikta papėdės gyvenvietės pėdsakų, todėl padaryta prielaida, kad Kurtuvėnuose buvęs bendruomeninio tipo piliakalnis, kurio gyvenvietė buvo piliakalnio aikštelėje, o ji sunaikinta įrengiant senąsias ir naująsias miestelio kapines[15].

Burbaičių piliakalnis (Kukečių sen., Kelmės r.) 18 km į pietus nutolęs nuo Kurtuvėnų. Piliakalnis dar vadinamas Piliuku. Jis įrengtas Kražantės dešiniojo kranto aukštumos kyšulyje, iš šiaurės ir šiaurės vakarų jį juosia Kražantė, iš pietvakarių – Dzindziuko upelis, iš pietų – griova, nusileidžianti į upelį. Piliakalnio šlaitai statūs, į Kražantės ir upelio pusę yra iki 25 m aukščio. Piliakalnį nuo pietryčiuose esančios aukštumos skiria 15 m pločio griovys. Viršuje esanti aikštelė ovali, pailga rytų–vakarų kryptimi, 13 × 10 m dydžio. Aikštelę iš rytų ir pietryčių juosia 9–10 m aukščio pylimas. Kitas, žemesnis, 1,5 m aukščio, 10 m pločio pylimas yra aikštelės vakarinėje dalyje. Joje rasta grublėtosios keramikos. Už šio pylimo šlaitas palyginti nuolaidžiai leidžiasi šiaurės vakarų kryptimi, Kražantės ir upelio santakos link. Vakariniame šlaite, apie 15 m žemiau viršutinės aikštelės, yra antra 18 × 20 m dydžio aikštelė. Piliakalnis apaugęs smarkiai praretintais lapuočiais. 1992–1994 m. sustabdyta šlaito į Kražantę erozija, į pylimą įrengti laiptai, priešais piliakalnį padaryta lauko estrada.

1967 m. žvalgomosios ekspedicijos metu piliakalnio aikštelėje rasta grublėtosios keramikos. Piliakalnis datuotas I tūkst. antrąja puse – II tūkst. pradžia. 2013 m. prieš pradedant tvarkyti Burbaičių piliakalnio aplinką buvo atlikti žvalgomieji tyrimai, kurių metu iškasti 7 šurfai. Aptikti IV–XII a. būdingi radiniai – lipdytų puodų grublėtu paviršiumi šukių, molio tinko gabalėlių, gargažė, žalvarinio dirbinio fragmentas, gyvūnų kauliukų. Piliakalnio vakariniame šlaite, išvirtusio medžio vietoje,

[15] Salatkienė B., Kurtuvėnų piliakalnio papėdės žvalgomieji tyrinėjimai 1998 m., *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 106–109.

Burbaičių piliakalnis, Kelmės r., 2015 m. Martyno Ostašenkovo nuotrauka

užfiksuota apdegusių akmenų, lipdytų puodų lygiu paviršiumi šukių, molio tinko. Pašlaitėse pastebėta įvairaus dydžio akmenų, todėl tikėtina, kad piliakalnio šlaitai buvo tvirtinami akmenimis[16].

Pietrytinėje piliakalnio papėdėje, 3 ha plote, yra papėdės gyvenvietė, kurioje, kaip ir piliakalnio aikštelėje, rasta lygiosios ir grublėtosios keramikos[17].

Kubilių piliakalnis (Tytuvėnų sen., Kelmės r.) yra 5,5 km į šiaurės vakarus nuo Burbaičių. Piliakalnis dar vadinamas Papušynio vardu, Birutės kalnu, Birutkalniu. Jis įrengtas 500 m į šiaurės rytus nuo Gryžuvos ir Dubysos upių santakos, Gryžuvos dešiniajame krante. Piliakalnio aikštelė keturkampė, 70 m ilgio šiaurės–pietų kryptimi ir 50 m pločio rytų–vakarų kryptimi. Ji apjuosta iki 1 m aukščio, 15 m pločio pylimu. 2 m žemiau jos šiaurės vakarinio kampo yra 0,5 m pločio terasa, dar 2 m žemiau – antra 12 m pločio terasa. Piliakalnio šlaitai 23–24 m aukščio nuo Dubysos slėnio. Pietinis šlaitas leidžiasi į Gryžuvos slėnį, vakarinis – į Dubysos slėnį, šiaurinis – į daubą. Kalvą iš rytų pusės nuo gretimų aukštumų skiria gili ir plati dauba, kurioje stovi sodyba. Ilgą laiką piliakalnio aikštelė buvo ariama. Pirmoji terasa apardyta apkasų, pietinis šlaitas – į jį įsirėžusio kelio. Dirvonuoja, šlaitai apaugę lapuočiais, kurie gerokai prakirsti. Piliakalnis datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia.

Vakarinėje Kubilių piliakalnio papėdėje yra senovės gyvenvietė, kuri užima 0,5 ha plotą.

Kubilių piliakalnį 1967 m. ir 1974 m. žvalgė archeologinė ekspedicija, kuri nustatė, kad piliakalnio aikštelė turi sunaikinto kultūrinio sluoksnio žymes, o jos rytiniame ir šiaurės vakariniame pakraščiuose buvę supilti pylimai. 1998 m. buvo sutvirtinti slenkantys piliakalnio šlaitai šalia į sodybą vedančio keliuko. 2000 m. Kubilių piliakalnio ir senovės gyvenvietės teritorijoje buvo atlikti žvalgomieji archeologiniai tyrimai, kurių metu ištirtas 75 kv. m plotas – 200 m ilgio ir 0,35 m pločio trasa bei 51 kv. m dydžio šurfai. Du šurfai iškasti prie šiaurės rytinio piliakalnio šlaito, kiti trys – Gryžuvos slėnyje, į pietus nuo piliakalnio. Nė viename iš šurfų nei kultūrinio sluoksnio, nei radinių neaptikta. Kasant trasą, kurios bendras ilgis 200 m, buvo sekami susiklostę sluoksniai. Visame trasos ilgyje kultūrinio sluoksnio taip pat neužfiksuota. Kadangi piliakalnio aikštelėje ir jo papėdės gyvenvietėje ilgą laiką buvo ariama, tikėtina, kad kultūrinis sluoksnis sunaikintas[18].

[16] Kontrimas D., Burbaičių piliakalnio aplinka, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*, Vilnius, 2014, p. 59–62.

[17] *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, sudaryt. Z. Baubonis, G. Zabiela, Vilnius, 2005, t. 1, p. 374–375.

[18] Ostašenkovienė V., Kubiliai, piliakalnis su gyvenviete (Kelmės r.), *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*, Vilnius, 2002, p. 263.

Kubilių piliakalnis, Kelmės r., 2015 m. Martyno Ostašenkovo nuotrauka

Pagryžuvio piliakalnis (Tytuvėnų sen., Kelmės r.) yra nutolęs 4 km į pietryčius nuo Kubilių. Piliakalnis dar vadinamas Kalvinų kalnu, Kalvinkalniu ir Pilies kalnu. Jis įrengtas Gryžuvos kairiajame krante esančiame aukštumos kyšulyje. Iš šiaurės, šiaurės vakarų ir rytų jį juosia Gryžuvos upė ir jos slėnis, iš pietų šliejasi gretima aukštuma. Aikštelė netaisyklingo ovalo formos, pailga šiaurės–pietų kryptimi, 11 m pločio ir 18 m ilgio. Ji buvo apvali, dabar nuplauta. Aikštelę žiedu juosia pylimas, kuris geriausiai išlikęs pietvakarinėje pusėje. Čia jo aukštis siekia 3,5 m, plotis – 27 m. Pylimo išorinis 4,5 m aukščio šlaitas leidžiasi į 7 m pločio, 0,5 m gylio griovį. Šiaurės rytiniame aikštelės pakraštyje pylimas gerokai mažesnis – 0,8 m aukščio ir 6 m pločio. Jo išorinė dalis nuplauta. Piliakalnio šlaitai statūs, 12–13 m aukščio. Aikštelės rytinė dalis ir šiaurinis šlaitas nuplauti Gryžuvos. Piliakalnis apaugęs lapuočiais, pomiškis iškirstas, aikštelė dirvonuoja[19].

Pietvakarinėje piliakalnio papėdėje, 1 ha plote, yra papėdės gyvenvietė. Piliakalnis su gyvenviete datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia. Jis buvo žvalgytas 1967 m. Archeologiniai tyrimai Pagryžuvio piliakalnyje nebuvo atlikti.

Gaučiškės piliakalnis (Liolių sen., Kelmės r.) yra 13 km į pietvakarius nuo Pagryžuvio. Jis dar žinomas Liolių piliakalnio, Vainikės ar Vainikės kalno vardu. Piliakalnis įrengtas Dratvens upelio krante esančiame aukštumos kyšulyje. Iš pietvakarių jį juosia pelkėtas upelio slėnis, iš kitų pusių – žemesni laukai. Aikštelė ovali, pailga pietryčių–šiaurės vakarų kryptimi, 19 × 17 m dydžio. 2 m žemiau aikštelės, visuose jos šlaituose, išskyrus pietvakarių, yra 6–14 m (šiaurėje) terasa. Pietrytiniame šlaite yra karjero nuardyto 0,5 m aukščio pylimo išorinis šlaitas. Šlaitai vidutinio statumo, iki 13 m aukščio. Piliakalnis labai apardytas arimų, karjero, aikštelėje iškastos didelės duobės. Apaugęs retomis pušimis. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pirmąja puse[20].

1967 m. Gaučiškės piliakalnis buvo žvalgytas. Tuo metu užfiksuotas kiek didesnis aikštelės plotas – 30 × 20 m, šlaituose pastebėta degėsių, bet keramikos nerasta. Nustatyta, kad tai sunaikinto ariant ir kasant žvyrą ankstyvojo piliakalnio liekanos.

Flerijoniškės piliakanis (Liolių sen., Kelmės r.) dabar jau sunaikintas. Nuo Gaučiškės piliakalnio jis nutolęs į pietryčius apie 3 km. Piliakalnis dar buvo vadinamas Bliūzo kalnu ir Sklepkalniu. Jis

[19] *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, sudaryt. Z. Baubonis, G. Zabiela, Vilnius, 2005, t. 1, p. 388–389.

[20] *Ten pat*, p. 378–379.

Pagryžuvio piliakalnis, Kelmės r., 2015 m. Martyno Ostašenkovo nuotrauka

buvęs Flerijoniškės kaimo šiaurės vakarinėje dalyje, Dratvens upelio dešiniajame krante, aukštumos pakraštyje. Piliakalnis buvęs pailgas rytų–vakarų kryptimi, šiauriniu kraštu rėmėsi į upelį, iš kitų pusių siekė laukus, nuo kurių buvo pakilęs 3–4 m[21].

1967 m. žvalgomoji archeologinė ekspedicija Flerijoniškės piliakalnio vietoje aptiko tik didžiulę žvyrduobę. Jo datavimas nežinomas.

Šeduviškės piliakalnis (Liolių sen., Kelmės r.) yra 5 km į šiaurės rytus nuo Gaučiškės. Piliakalnis dar žinomas ir Šankių vardu. Jis įrengtas pietvakariniame kaimo pakraštyje esančioje atskiroje kalvoje, juosiamoje pelkės, kuri dabar iš dalies melioruota. Kalvos viršus apvalus, 45 m skersmens. Viduryje yra 20 m skersmens, iki 1,5 m gylio natūralus įdubimas, kuris greičiausiai ir yra aikštelė. Šlaitai nuolaidūs ar vidutinio statumo, 3–9 m aukščio. Stačiausias pietinis šlaitas. Piliakalnis apardytas lapių olų. Ant jo augę medžiai nukirsti. Piliakalnis datuojamas I tūkst. (?).

1967 m. Šeduviškės piliakalnis buvo žvalgytas. Kultūrinio sluoksnio pėdsakų nepastebėta[22].

Bulavėnų piliakalnis (Tytuvėnų sen., Kelmės r.) yra nutolęs 4 km į pietryčius nuo Šeduviškės. Piliakalnis įrengtas kaimo šiauriniame pakraštyje, Dubysos kairiojo kranto aukštumos kyšulyje, suformuotame jos slėnio ir bevardžio upelio santakos. Aikštelė keturkampė, pailga šiaurės–pietų kryptimi, apie 130 m ilgio ir 40 m pločio. Jos šiaurinėje pusėje nurodomas nedidelis pakilimas – tarsi išskleisto pylimo vieta. Pietiniame aikštelės pakraštyje yra 0,5 m aukščio, 13 m pločio pylimas. Šlaitai statūs, 15–20 m aukščio. Piliakalnis labai suardytas arimų, šiaurinė dalis nukasta karjero. Šiuo metu piliakalnis užsodintas eglutėmis. Piliakalnis datuojamas I tūkst.

1967 m. žvalgomoji archeologinė ekspedicija kultūrinio sluoksnio Bulavėnų piliakalnyje neužfiksavo[23].

Tytuvėnų piliakalnis (Tytuvėnų sen., Kelmės r.) yra 6,5 km į šiaurės rytus nuo Bulavėnų. Jis žinomas ir Bridvaišio vardu, nes yra įrengtas Bridvaišio ežero šiauriniame krante esančioje atskiros kalvos, kuri buvo ežero sala, vakarinėje dalyje. Iš kitų pusių buvo apsaugotas pelkių. Piliakalnio aikštelė keturkampė, pailga šiaurės–pietų kryptimi, 25 × 18 m dydžio. Jos rytinėje pusėje supiltas 0,3 m aukščio, 5 m pločio pylimas, už kurio iškastas 8 m pločio, 0,2 m gylio griovys. Šlaitai vidutinio statumo, 1,5–6 m aukščio, apaugę pušimis. Piliakalnio pietinį šlaitą skalauja Bridvaišio ežeras. Pasakojama, kad ežere ar net pelkėje prie piliakalnio esama

[21] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, Vilnius, 1975, t. 2, p. 58.
[22] Ten pat, p. 161.
[23] Ten pat, p. 44–45.

Tytuvėnų piliakalnis, Kelmės r., 2015 m. Martyno Ostašenkovo nuotrauka

kūlgrindos. Piliakalnis turėtų būti ankstyvas, jis datuojamas I tūkst.[24]

Tytuvėnų piliakalnis žvalgytas 1967 m., kultūrinio sluoksnio ar radinių nebuvo aptikta. Istorikai spėja, kad čia stovėjo Cydaro pilis, žemaičių su kryžiuočiais kautynių metu XIII a. sugriauta.

Be anksčiau aprašytų piliakalnių, Dubysos aukštupyje yra ir daugiau kalvų, kurios archeologinėje literatūroje ar tiesiog vietinių gyventojų yra įvardijamos kaip piliakalniai. Tai Kukečių seniūnijoje esantys Pažvarkulio ir Badauskių piliakalniai bei Tytuvėnų seniūnijos Mockaičių (Johampolio) ir Skogalio kalvos. Visi jie nėra dideli, neturi įtvirtinimų požymių ar kultūrinio sluoksnio pėdsakų. Greičiausiai tai natūralios kalvos, kurios dėl savo išskirtinumo kraštovaizdyje buvo pavadintos piliakalniais.

Padubysio krašto piliakalniai dar mažai tyrinėti. Dalis jų pirmą kartą pamatuoti ir aprašyti 1967 m. žvalgomosios ekspedicijos metu. Vėliau jie ne kartą archeologų buvo lankomi, tačiau netyrinėti (Pagryžuvys, Gaučiškė, Flerijoniškė, Šeduviškė, Bulavėnai, Tytuvėnai). Daugiausia tyrinėti yra Bubių, Sauginių ir Vainagių piliakalniai. Nedidelės apimties žvalgomieji archeologiniai tyrimai atlikti Burbaičių, Kurtuvėnų ir Kubilių piliakalnių aplinkoje.

Padubysio krašte piliakalnių yra tiek dešiniajame, tiek ir kairiajame Dubysos krante. Jie išsidėstę 4–18 km atstumu vienas nuo kito. Ankstyviausias iš jų būtų Sauginių piliakalnis, kurio apatinis kultūrinis sluoksnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. pabaiga. Dauguma piliakalnių pagal jų įrengimo ypatybes ir išorinį vaizdą priskiriami I tūkst. (Kurtuvėnai, Gaučiškė, Šeduviškė, Bulavėnai, Tytuvėnai). I ir II tūkst. sandūroje apgyvendinti buvo Pagryžuvio, Kubilių ir Burbaičių piliakalniai. Vėlyviausias kultūrinis sluoksnis, datuojamas XIII–XIV a., aptiktas Bubių piliakalnio aikštelėje. Vainagių piliakalnyje atlikti archeologiniai tyrimai leidžia spėti, kad jis nebuvo apgyvendintas, o naudotas kaip alkvietė.

[24] *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, sudaryt. Z. Baubonis, G. Zabiela, Vilnius, 2005, t. 1, p. 398–399.

Greta GRICIŪTĖ, Vaidotas KANIŠAUSKAS

Šiaulių Saulės žiedo medinių pilių gynybinis efektyvumas

Jau seniai praėjo lietuvių kovos su kryžiuočiais, tačiau ne viskas čia pasakyta. Esant baigtiniam skaičiui rašytinių šaltinių, tenka ieškoti naujų, netradiciniu būdu gautų, duomenų. Panaudoję truputį geometrijos, truputį tikimybių teorijos gauname naujų, įdomių rezultatų, kuriuos pateiksime šiame darbe. Nagrinėsime senovines Šiaulių žemes, kuriose funkcionavo Saulės žiedo medinių pilių gynybinė sistema[1] (žr. 1 pav.). To meto lietuvių medinių pilių gynybinis potencialas nėra galutinai nustatytas. Istorikai ir archeologai paprastai atsižvelgia į išlikusias piliakalnių fizines charakteristikas, tokias kaip piliakalnio šlaitų aukštis ir statumas, aikštelės dydis, pylimų ir griovių skaičius. Archeologas Gintaras Zabiela manė, kad optimaliai vienas pilies gynėjas gali ginti tik 1 metrą ilgio pilies sienos, tam tikslui buvo skaičiuojamas piliakalnio aikštelės perimetras[2]. Tomas Eitutis savo straipsnyje piliakalnius vertino kompleksiškai, atsižvelgdamas į regione dominuojančias etnokultūrines bendruomenes ir archeologinių objektų charakteristikas[3]. Tačiau T. Eitutis, kaip ir visi kiti autoriai, nepastebėjo žiedinės ar penkiakampės formos piliakalnių gynybinės sistemos išsidėstymo, kas kardinaliai keičia požiūrį į šį regioną ir iškelia centrinio Salduvės piliakalnio, kaip žemių valdovo, svarbą. Vaidotas Kanišauskas, apibūdindamas Saulės žiedo medinių pilių gynybinę sistemą, akcentavo jos efektyvumą organizuojant žemių gynybą, taikant persekiojimo taktiką[4]. Šiame darbe atskleisime, kad ši medinių pilių sistema buvo gana efektyvi pastebint ir susekant įsiveržusį priešą. Tokiu kampu istorikai iki šiol nenagrinėjo lietuvių kovų su kryžiuočiais, tuo požiūriu pateiktas darbas yra novatoriškas.

Kovų su kryžiuočiais metu Lietuva buvo nusėta medinių pilių, iš kurių žvalgai stebėjo apylinkes ir pranešinėjo savo valdovams apie pastebėtus priešus. G. Zabiela manė, kad nuo I tūkst. Vidurio Lietuvoje, medinėse pilyse, būdavo statomi 2,5 m skersmens stebėjimo bokštai[5]. Kadangi tie bokštai seniai supuvo, tai mes negalime pasakyti, kokio aukščio jie buvo, o galime tik konstatuoti, kad žvalgybinė medinių pilių paskirtis to meto kovose buvo labai svarbi.

Visą darbą galima dalyti į dvi dalis: pirmojoje pateikiamas paprastesnis variantas, leidžiantis

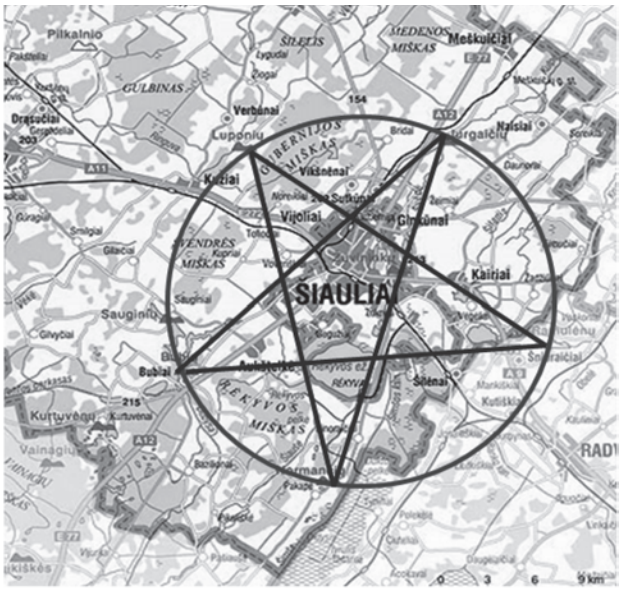
[1] Kanišauskas V., Saulės žiedo medinių pilių gynybinė sistema Šiaurės Lietuvoje XIII–XIV a., *Padubysio kronikos*, 2014, Nr. 1 (2), p. 16–32.

[2] Zabiela G., *Lietuvos medinės pilys*, Vilnius, 1995.

[3] Eitutis T., Šiaulių krašto (regiono) gyvenviečių tinklas vėlyvajame geležies amžiuje (IX–XII a.), *Padubysio kronikos*, 2013, Nr. 1 (1), p. 23–35.

[4] Kanišauskas V., Saulės žiedo medinių pilių gynybinė sistema Šiaurės Lietuvoje XIII–XIV a., *Padubysio kronikos*, 2014, Nr. 1 (2), p. 16–32.

[5] Zabiela G., *Lietuvos medinės pilys*, Vilnius, 1995.

1 pav. Šiaulių žemių medinių pilių gynybinė sistema
Šaltinis: žemėlapis sudarytas Gretos Griciūtės, remiantis V. Kanišausko darbu „Saulės žiedo medinių pilių gynybinė sistema Šiaurės Lietuvoje XIII –XIV a.“

2 pav. Medinių pilių žvalgų kontroliuojama teritorija
Šaltinis: sudaryta Gretos Griciūtės.

susipažinti su geometriniu-tikimybiniu metodu; antrojoje išsamiai nušviečiama situacija, atsižvelgiant į visas aplinkybes.

Maksimaliu Šiaulių žemių plotu laikysime apskritimą su 22 km spinduliu. Tos teritorijos plotas bus:

$$S1 = 3{,}14 \cdot 22^2 = 3{,}14 \cdot 484 = 1519{,}76 \text{ km}^2.$$

Ta teritorija tris kartus didesnė už teritoriją, kuri susidaro Saulės žiedo medinių pilių viduje, apie 500, ir didesnė už 1000, kuris susidaro prie žiedinės sistemos rato spindulio pridėjus į išorę pusę spindulio. Pasirinkus 22 km spindulio apskritimo teritorijas Šiaulių, Radviliškio, Kelmės ir Kuršėnų žemėse gaunami stulbinantys gyvenviečių ir piliakalnių skaičių panašumai. Bet apie tai pabaigoje.

I dalis. Šiaulių žemėse kovų su kryžiuočiais metu buvo 7 veikiančios medinės pilys ant Bubių, Jurgaičių, Luponių, Normančių, Sauginių, Ramulėnų ir Salduvės piliakalnių. Sakykime, kad nuo tų pilių žvalgai visai neblogai galėjo įžiūrėti nemažus judančius objektus 3 km atstumu. Antrojoje straipsnio dalyje mes apie tai pakalbėsime smulkiau. Taigi, žvalgai nuo nurodytų pilių matydavo aplinkui 3 km spindulio apskritimu. Kaip matome 2 pav., Bubių ir Sauginių piliakalnių pilių matymo laukai persidengia. Atsižvelgdami į tai gauname, kad žvalgai nuo Šiaulių žemių pilių kontroliavo tokį žemės plotą:

$$S_2 = 3{,}14 \cdot 3^2 \cdot 7 - 5{,}14 = 3{,}14 \cdot 9 \cdot 7 - 5{,}14 = 192{,}68 \text{ km}^2.$$

Pritaikome geometrinės tikimybės formulę:

$$P_1 = \frac{S_2}{S_1}.$$

Gauname, kad tikimybė pilių žvalgams pastebėti priešą yra:

$$P_1 = \frac{192{,}68}{1519{,}76} = 0{,}1268 \ .$$

Kitaip sakant, žvalgai kontroliavo 12,68 proc. teritorijos. Jei būtume sumažinę Šiaulių žemių teritoriją iki 1000 kv. km, kaip buvo pasiūlyta pirmajame darbe apie Saulės žiedo pilių sistemą[6], tai būtume gavę, kad žvalgai kontroliavo 19,3 proc. savo teritorijos. Žemė buvo padidinta, kad būtų galima apimti visas šalia esančias senovines gyvenvietes, kurių, pasirodo, buvo 18. Duomenys apie Šiaulių apylinkės IX–XII a. pilkapynus ir kapinynus paimti iš Jelenos Achmadulovos bakalauro darbo, 10 priedo[7]. Praktiškai archeologai mano, kad tose vietose, kur rasti kapinynai ir pilkapynai, senovėje gyveno

[6] Kanišauskas V., Saulės žiedo medinių pilių gynybinė sistema Šiaurės Lietuvoje XIII–XIV a., *Padubysio kronikos*, 2014, Nr. 1 (2), p. 16–32.

[7] Achmadulova J., *Šiaulių krašto materialinė kultūra vėlyvajame geležies amžiuje (IX–XII a.), tyrinėtų gyventojų ir laidojimo vietų duomenimis*, bakalauro darbas, Šiauliai, 2013, p. 88, http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2013~D_20130802_113150-50831/DS.005.0.01.ETD, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015-07-30].

žmonės, t. y. ten buvo žmonių gyvenvietės. Tokių gyvenviečių teritorijos siekė apie kelis šimtus metrų ilgio, todėl natūralu, kad dienos metu gyvenvietės žmonės matė, kas dedasi aplinkui 1 km spinduliu. Kita vertus, jei priešai yra 1 km ir mažesniu atstumu nuo gyvenvietės centro, tai natūralu, kad jie tą gyvenvietę greičiausiai pastebės. Kadangi tokių gyvenviečių yra 18, tai jų kontroliuojama ar stebima teritorija pagal apskritimo ploto formulę apskaičiuojama taip:

$S_3^{(1)} = 3{,}14 \cdot 1^2 \cdot 18 = 3{,}14 \cdot 1 \cdot 18 = 56{,}52$ km².

Jei visai neatsižvelgsime į esamas pilis (arba jei priešai jų buvimą ignoruos, arba jei esamos pilys jau buvo sunaikintos), tai tikimybė, kad priešai aptiks gyvenamąją teritoriją Šiaulių žemėse, yra:

$$P_2 = \frac{S_3^{(1)}}{S_1}.$$

Įrašę duomenis gauname, kad tikimybė Šiaulių žemėse aptikti gyvenvietę yra:

$$P_2 = \frac{56{,}52}{1519{,}76} = 0{,}03719.$$

Kitaip sakant, šansų, kad atsitiktinai klaidžiojant Šiaulių žemėse bus rasta gyvenvietė, yra apie 4 proc. Trečdalis gyvenviečių (5,5 iš 18) yra pilių stebėjimo lauke, vadinasi, saugomos. Jei jas užpuls priešas, tai iš pilių atsiųsti karių būriai padės jas apginti, o jei pavėluos, tai padės priešus persekioti. Kai gyvenvietės įeina į pilių kontroliuojamas teritorijas, jas priešams sunkiau apiplėšti (žr. 3 pav.).

Gyvenviečių, kurios nepatenka į pilių kontroliuojamas teritorijas, yra 12,5. Tokios gyvenvietės apima tokį plotą:

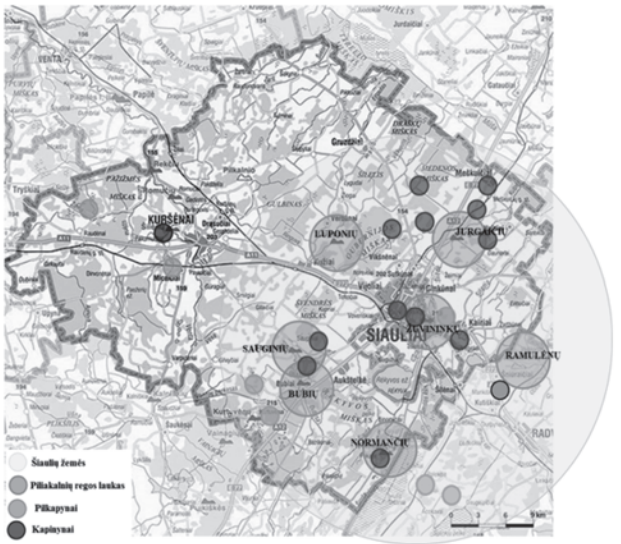
$S_3^{(2)} = 3{,}14 \cdot 1^2 \cdot 12{,}5 = 3{,}14 \cdot 1 \cdot 12{,}5 = 39{,}25$ km².

Tokios gyvenvietės yra lengvas grobis priešams. Tikimybė, kad priešai sėkmingai įsiverš ir apiplėš gyvenvietę ir jų niekas nepersekios, apskaičiuojama pagal formulę:

$$P_3 = \frac{S_3^{(2)}}{S_1 - S_2}.$$

Įsirašę visus duomenis gauname:

$$P_3 = \frac{39{,}25}{1519{,}76 - 192{,}68} = \frac{39{,}25}{1327{,}08} = 0{,}0296.$$

3 pav. Šiaulių žemių žvalgų matoma teritorija (r = 3 km) ir gyvenviečių (pilkapynų, kapinynų) matoma teritorija (r = 1 km)
Šaltinis: sudaryta Gretos Griciūtės, naudojantis svetainės www.piliakalniai.lt duomenimis ir remiantis gautais duomenimis.

Taigi, priešai turėjo tik apie 3 proc. sėkmingų plėšikiškų žygių Šiaulių žemėse. Tai yra niekingai mažas dydis, kuris atliekant statistinius skaičiavimus laikomas natūralia paklaida. Paprastai sakant, kryžiuočiai neturėjo sėkmingų žygių Šiaulių žemėse, o jei kam ir pasisekdavo, tai būdavo greičiau išimtis, o ne dėsningumas.

Kitaip sakant, progų, kad atsitiktinai klaidžiojant Šiaulių žemėse bus rasta gyvenvietė, yra apie 4 proc. Palyginę su 3 proc. sėkmingų plėšikiškų žygių, galime daryti išvadą, kad tai nėra didelis skirtumas priešams, bet vietiniams gyventojams tai – reikšmingas. Kadangi du trečdaliai gyvenviečių nepatenka į pilių stebėjimo lauką, vadinasi, jie visiškai pasitikėjo Saulės žiedo medinių pilių sistemos gynybiniu pajėgumu.

II dalis. Mūsų Žemė, kaip planeta, yra labai taisyklingos formos, turinti $2R$ = 12742 km skersmenį, esant prie pusiaujo 40 km svyravimams (paklaidai). Jei perpjausime Žemę pusiau, tai iš geometrijos žinome, kad gausime taisyklingą apskritimą, kurio liestinė sudaro statų kampą apskritimo spinduliui, kuris liečia liestinę. Per medinę pilį išvedame vertikalią liniją (ją sudaro Žemės spindulys ir pilies aukštinė). Aptartą liestinę vedame tol, kol ji pasieks medinės pilies viršūnę. Taip gauname stataus trikampio brėžinį, pagal kurį, remdamiesi Pitagoro teorema, galime tiksliai

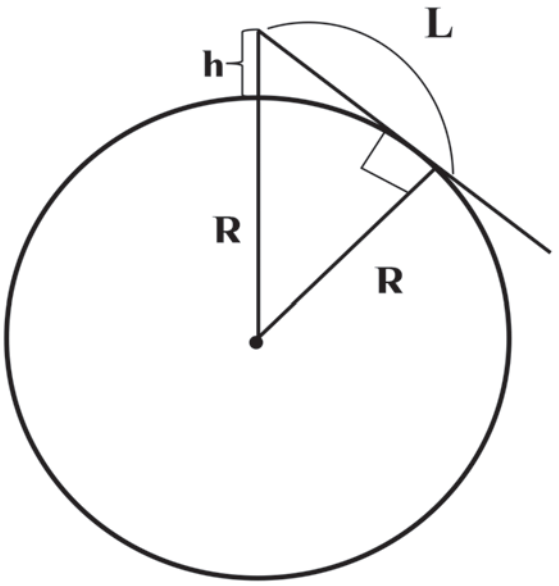
apskaičiuoti matymo nuotolį nuo nagrinėjamų pilių į išorę (žr. 4 pav.) (aišku, darant prielaidą, kad nagrinėjamas paviršius prie pilies yra gana lygus, t. y. nekalnuota vietovė):

$$(R + h)^2 = L^2 + R^2$$

$$L = \sqrt{h^2 + dh}$$

čia:
L – matomas teritorijos atstumas priešais save,
h – piliakalnio šlaito aukštis,
R – Žemės spindulys,
d – Žemės skersmuo (d = 12 742 000 m).

Iš čia gauname, kad 4 ir 23 metrų aukščiuose žmogaus regėjimo laukas siekia atitinkamai 7,1 ir 17,1 km:

4 pav. Matomumo teritorija
Šaltinis: sudaryta Vaidoto Kanišausko.

$$L(4) = \sqrt{4^2 + 12742000 \cdot 4} = \sqrt{50968016} = 7139{,}18\ m = 7{,}1\ km;$$
$$L(23) = \sqrt{(20+3)^2 + 12742000 \cdot (20+3)} = \sqrt{293066529} = 17119{,}18\ m = 17{,}1\ km.$$

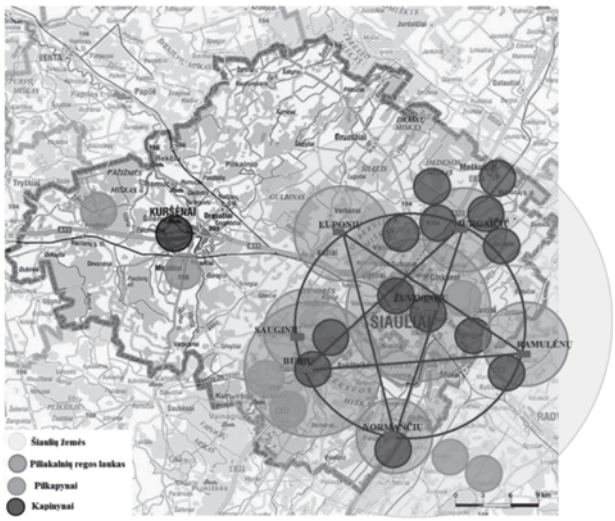
Dabar duomenų bazėje mes turime tik piliakalnių šlaitų aukštį, prie jo pridėsime 3 m aukščio sieną (kad priešas neperliptų) ir tai laikysime galutiniu medinės pilies aukščiu, nors, aišku, kad pilių stebėjimo bokštai galėjo būti gerokai aukštesni. Taigi, jei piliakalnis yra 20 m aukščio, tai pridėję 3 m gausime 23 m. Nuo tokio piliakalnio žvalgai aprėps 17,1 km spindulio teritorijos lauką. Tai didelis atstumas – tokiu nuotoliu galima pastebėti tik didelius ir judančius objektus. Tokie objektai tikriausiai būdavo signaliniai laužai, įspėjantys apie įsiveržusį priešą. Istorikų darbuose nurodoma, kad tuo metu 45 proc. Lietuvos dengė miškai – į tai negalime neatsižvelgti. Jei apie mūsų nagrinėtą 20 m aukščio piliakalnį aplinkui augo 4 m aukščio miškas, tai regėjimo laukas nuo 17,1 km sumažėja 7,1 kilometro (4 m regėjimo laukas) ir tampa 10 km. Tai taip pat nemažas atstumas. Todėl antrojoje darbo dalyje mes imsime natūralius piliakalnių aukščius, prie jų pridėsime 3 m (sienai), apskaičiuosime matymo nuotolį ir iš jo atimsime 7,1 km (aplinkui auga 4 m aukščio miškas). Jei mes vadovautumėmės tik Šiaulių žemių piliakalnių aukščiu (nepridedant 3 m sienai ir neatimant 7,1 km), tai gautumėme, kad visa Šiaulių žemių teritorija patenka į pilių žvalgų stebėjimo lauką, nes Saulės žiedo pilys išsidėsčiusios ant taisyklingo penkiakampio viršūnių su centre 2 km į šoną stovinčia Salduvės pilimi. Tas atvejis ir taip aiškus, todėl nagrinėjame sudėtingesnį, bet ir labiau priderintą prie situacijos atvejį. Apie gyvenvietes vesime 2 km apskritimus, laikydami, kad to meto gyvenvietės būdavo atvirose erdvėse (ne miške) ir gali būti dieną pastebėtos 2 km atstumu.

Svetainėje www.piliakalniai.lt randame, kad maksimalūs Šiaulių žemių piliakalnių šlaitai yra tokie: Bubių – 14 m, Jurgaičių – 8 m, Luponių – 9 m, Normančių – 7 m, Salduvės – 15 m, Sauginių – 8 m, Ramulėnų – 8 m. Pritaikę formulę, skaičiuojančią L, gauname, kad matomumo nuotolis (pridėjus 3 m sienos) nuo Bubių (piliakalnio) – 14,7 km, Jurgaičių – 11,8 km, Luponių – 12,4 km, Normančių – 11,3 km, Salduvės – 15,1 km, Sauginių – 11,8 km, Ramulėnų – 11,8 km. Laikydami, kad aplink auga 4 m medžiai, iš tų skaičių atimame 7,1 km ir gauname šios situacijos teritorinį brėžinį (žr. 5 pav.).

Suskaičiavę analogiškai I atvejui gauname tokius tarpinius duomenis:

$$S_1 = 1519{,}76\ km^2,\ S_2 = 548{,}81\ km^2,$$

$$S_3^{(1)} = 226{,}08\ km^2,\ S_3^{(2)} = 69{,}08\ km^2.$$

5 pav. Šiaulių žemių žvalgų matoma teritorija (r priklauso nuo piliakalnio šlaitų aukščio) ir gyvenviečių (pilkapynų, kapinynų) matoma teritorija (r = 2 km)
Šaltinis: sudaryta Gretos Griciūtės, naudojantis svetainės www.piliakalniai.lt duomenimis ir remiantis gautais duomenimis.

6 pav. Šiaulių žemių žvalgų matoma teritorija (r = 1 km) ir gyvenviečių (pilkapynų, kapinynų) matoma teritorija (r = 0,5 km)
Šaltinis: sudaryta Gretos Griciūtės, naudojantis svetainės www.piliakalniai.lt duomenimis ir remiantis gautais duomenimis.

Iš čia pagal analogiškas I atvejo formules nustatome, kad II atveju (maksimalus matymas nuo medinių pilių miškingoje teritorijoje, kai gyvenvietės pastebimos 2 km atstumu):

1. Žvalgai nuo pilių pastebės įsiveržusius priešus su tikimybe $P_1 = 0{,}3611$ (36,11 %).

2. Priešai aptiks gyvenvietę (ignoruodami pilis) su tikimybe $P_2 = 0{,}1461$ (14,61 %).

3. Priešai sėkmingai apiplėš gyvenvietę ir jų niekas nepersekios su tikimybe $P_3 = 0{,}0712$ (7,12 %).

I atveju, kai nuo pilių matoma 3 km spinduliu, o gyvenvietės pastebimos 1 km atstumu, buvo gauti tokie skaičiai:

$$P_1 = 0{,}1268 \ (12{,}68\ \%),\ P_2 = 0{,}03719 \ (3{,}719\ \%),$$
$$P_3 = 0{,}0296 \ (2{,}96\ \%).$$

Taigi, tikslesnis modelis parodė, kad pilių žvalgai kontroliavo daug (3 kartus) didesnes teritorijas, nors ir priešų galimybės aptikti gyvenvietę padidėjo 3,5 karto. Tačiau tikimybė priešams sėkmingai apiplėšti gyvenvietę ir likti nebaudžiamiems padidėjo tik truputį daugiau nei du kartus.

III dalis. Naktis. Laikysime, kad žvalgai nuo pilių mato $r = 1$ km spinduliu, o gyvenvietės pastebimos $r = 0{,}5$ km atstumu. Tada Šiaulių žemių teritorija atrodo taip (žr. 6 pav.).

Gauname tokius rezultatus:

$$S_1 = 1519{,}76\ \text{km}^2,\ S_2 = 21{,}98\ \text{km}^2,$$
$$S_3^{(1)} = 14{,}13\ \text{km}^2;$$
$$P_1 = 0{,}0145\ (1{,}45\ \%),\ P_2 = 0{,}009297\ (0{,}93\ \%).$$

Tikimybė priešams aptikti gyvenvietę naktį yra viena iš šimto, o pilių žvalgams pastebėti priešą yra 1,45 iš 100. Taigi, naktis saugo ir priešą, ir pačias gyvenvietes nuo jų.

Galutinės išvados. Taikant darbe matematinius metodus nustatyta, kad XIII–XV a. Šiaulių žemių Saulės žiedo medinių pilių gynybinė sistema kontroliavo 36,11 proc. savo teritorijos; priešai turėjo 14,61 proc. progų joje aptikti žmonių gyvenvietę ir tik 7,12 proc. progų ją nebaudžiami apiplėšti dienos metu. Naktį pilių žvalgai kontroliavo tik 1,45 proc. teritorijos, o priešai turėjo tik vieną galimybę iš šimto sėkmingai apiplėšti žmonių gyvenvietę. Vadinasi, Šiaulių žemėse tuo metu gyventi buvo gana saugu. Analogišku būdu galima nagrinėti ir kitas Lietuvių senovines žemes. Tuo principu Gretos Griciūtės bakalauro darbe nagrinėtos Radviliškio, Kelmės ir Kuršėnų žemės[8].

[8] Griciūtė G., *Piliakalnių gynybinės sistemos matematinis modelis*, bakalauro darbas, Šiauliai, 2015.

Giedrius GAIDAMAVIČIUS

Kurtuvėnų Nagurskiai – M. F. Čartoriskio klientai ir „familijos“ šalininkai? (laiškų analizė)

Užkulisiniai susitarimai, valdžios troškimas, įvairių postų dalybos, protekcijos mainais už suteiktą paramą – ne tik šių dienų politikos bruožai. XVIII a. Lietuvos ir Lenkijos istorijoje – neramumų ir prieštaravimų laikotarpis, pasibaigęs Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR arba Respublika) žlugimu. Vienas iš pagrindinių šio šimtmečio akcentų – smulkią ir vidutinę bajoriją aplink save sutraukusių dviejų didikų grupuočių, iškilusių karaliaus Augusto II valdymo (valdė 1697–1733 m.) pabaigoje, politinė kova. Viena iš jų – konservatyvioji Potockių, Radvilų ir Branickių vadovaujama „partija“ (istoriografijoje dar vadinama „respublikonais“), pasisakiusi už tradicinės politinės santvarkos išsaugojimą su plačiomis bajorų laisvėmis, „liberum veto“[1] teise ir ribota valdovo valdžia. Antrasis blokas – Čartoriskių vadovaujama ir Masalskių remiama „Familija“. Ši grupuotė siūlė valstybę modernizuoti turėjusias iždo, kariuomenės, seimo ir seimelių reformas, taip pat palaikė „liberum veto“ panaikinimo ir stiprios monarcho valdžios idėją. Labiausiai šių grupuočių priešprieša pasireiškė 1763–1764 m. tarpuvaldžiu, kuomet po karaliaus Augusto III mirties reikėjo rinkti naują valdovą[2].

XVIII a. įvykiai palietė ne tik valdantįjį Respublikos elitą, bet ir provincijos bajoriją. Šimtmečio pradžioje matomas iki tol jokių reikšmingų pareigybių neužėmusių Žemaitijos Kunigaikštystės (toliau – ŽK) bajorų Nagurskių giminės atstovų kopimas politinės karjeros laiptais. XVIII a. 2–3 dešimtmečiais Kurtuvėnų dvarą (dab. Šiaulių r.) valdžiusios Nagurskių šakos patriarcho Pranciškaus karjeroje įvyko lūžis. Jis ir jo sūnūs (vyresnysis Laurynas bei jaunesnysis Jokūbas), skirtingai nei jų pirmtakai, valdė bent po kelis valstybinius dvarus (seniūnijas ir tijūnijas), taip pat užėmė aukščiausias pareigybes ŽK teisminėse institucijose[3]. Norint viso to pasiekti, periferijos bajorams buvo būtina įtakingiausių šalies politinio elito atstovų parama. XVIII a. be pastarųjų globos daugeliu atvejų nebuvo galima įgyti valstybinių pareigybių, todėl tiek nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK),

[1] „Liberum veto“ – nuo XVII a. vidurio seimuose egzistavęs vienbalsiškumo principas, suvaržęs įstatymų leidybos procesą ir naujų sprendimų priėmimą (Jučas M., Seimai ir seimeliai, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius, 2001, p. 624–625).

[2] Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A., *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1998, p. 320–321, 326; Raila E., *Ignotus Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius, 2010, p. 24.

[3] Trimonienė R. R., Nagurskių giminės istorija, *Kurtuva*, sudaryt. S. Kulevičius, Kaunas, 2006, Nr. 8, p. 6–9.

Nagurskių herbas
Šaltinis: www.zemaitijospaveldas.eu

Čartoriskių herbas
Šaltinis: www.zemaitijospaveldas.eu

tiek nuo visos Respublikos tų laikų politinės srities neatsiejamas „naudojimasis klientais“[4].

Nagurskių giminės atstovams skirtus tyrimus atliko Rita Regina Trimonienė[5], Raimonda Ragauskienė[6], Aivas Ragauskas[7], Salvijus Kulevičius[8], Jonas Drungilas[9], Gabrielė Jasiūnienė[10]. Taip pat galima paminėti Kurtuvėnų dvaro istoriją tyrinėjusios Jūratės Valužytės[11] ir Dangiro Mačiulio atliktus parapijos istorijos tyrimus[12]. Nepaisant istorikų pavardžių gausos ir plataus tematikos srauto, bendras Nagurskių giminės vaizdas išlieka fragmentiškas, o daugiausia tyrimų atlikta socialinės, kasdienybės ir kultūros istorijos srityse, aplenkiant politinę istoriją.

XVIII a. politinis kontekstas, minėtųjų didikų vadovaujamų grupuočių kova ir staigūs šimtmečio pradžioje fiksuojami Nagurskių karjeros šuoliai skatina išsamiau išnagrinėti šių ŽK bajorų ryšius su ATR politinio elito atstovais. Parengto straipsnio pagrindas – 10 laiškų, 1742–1772 m. vieno iš „Familijos“ lyderių Mykolo Frederiko Čartoriskio (1724–1752 m. LDK pakancleris, nuo 1752 m. LDK didysis kancleris) rašytų Pranciškui, Laurynui ar Jokūbui Nagurskiams. Tikslas – išnagrinėti pastarosios korespondencijos turinį. Uždaviniai: 1) išsiaiškinti, kokie reikalai siejo minėtąjį didiką su periferijos bajorais; 2) pagrįsti prielaidas apie Nagurskių ir Čartoriskių klientelinius ryšius. Reikia pabrėžti, kad kol kas tyrimas atliktas vienpusiškai ir nėra išbaigtas, nes nedisponuojama pačių Žemaitijos bajorų rašytais laiškais, o, kalbant apie

[4] Zakrzewski A. B., Granice między przestrzenią *prywatną* a *publiczną* w systemie klientalnym, *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, sudaryt. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2008, p. 41.

[5] Trimonienė R. R., Iš Kurtuvėnų dvarininkų Nagurskių tarnų gyvenimo (XVIII a.), *Kurtuva*, sudaryt. V. Lopeta, Kaunas, 1999, Nr. 5, p. 106–109; Trimonienė R. R., Nagurskių giminės istorija, *Kurtuva*, sudaryt. S. Kulevičius, Kaunas, 2006, Nr. 8, p. 6–12; Trimonienė R. R., Ponų Nagurskių stalas ir maitinimosi papročiai, *Kurtuva*, sudaryt. S. Kulevičius, Kaunas, 2006, Nr. 8, p. 34–39; Trimonienė R. R., Nagurskiai, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2009, t. 15, p. 699–700.

[6] Ragauskienė R., Kurtuvėnai XVIII a. – Nagurskių giminės rezidencija, *Kurtuva*, sudaryt. S. Kulevičius, Kaunas, 2006, Nr. 8, p. 13–20.

[7] Ragauskas A., Laikraščiai keliauja į Kurtuvėnus. Provincijos dvaro komunikacijos ypatybės XVIII a. antroje pusėje, *Kurtuva*, sudaryt. S. Kulevičius, Kaunas, 2006, Nr. 8, p. 21–33.

[8] Kulevičius S., Nagurskių giminės (Kurtuvėnų šakos) palikimas, *Kurtuva*, sudaryt. S. Kulevičius, Kaunas, 2006, Nr. 8, p. 45–55.

[9] Drungilas J., Jokūbo Ignoto Nagurskio gyvenimo ir veiklos bruožai, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, Vilnius, 2007, t. 10, p. 143–155.

[10] Jasiūnienė G., Žemaitijos bajorų Nagurskių (Kurtuvėnų šakos) heraldika, *Padubysio kronikos*, Vilnius, 2014, Nr. 2 (3), p. 20–24.

[11] Valužytė J., Buvusi Kurtuvėnų dvaro sodyba, *Kurtuva*, sudaryt. R. Tamulaitis, 1996, Nr. 2, p. 5–14.

[12] Mačiulis D., Iš Kurtuvėnų parapijos istorijos, *Kurtuva*, sudaryt. R. Tamulaitis, 1996, Nr. 2, p. 23–26.

klientelizmą, itin svarbi paties kliento kalba[13]. Be to, Čartoriskiams rašyti Nagurskių laiškai yra ne Lietuvoje, o Lenkijoje saugomose šios didikų šeimos dokumentų kolekcijose. Kita vertus, reikia tikėtis, kad straipsnis taps tam tikru postūmiu tolimesnei Nagurskių klientelinių ryšių analizei.

Pasitelkdama Mikalojaus Radvilos Rudojo pavyzdį, klientelės sistemos sampratą šiam asmeniui skirtoje monografijoje gana tiksliai iliustruoja R. Ragauskienė[14]. Tiesa, istorikės tyrimai apsiriboja XVI–XVII a., tačiau teigiama, kad XVI a. viduryje Lietuvoje išplėtota klientelizmo forma tęsėsi iki XVIII a. pabaigos[15]. Klientelės sistema – neformali valdžios struktūra, metaforiškai vadinama „raktu į socialinę padėtį“. Tai tikslinis nelygių asmenų (patrono-globėjo ir kliento) susitarimas, kuriuo galingesnis partneris užtikrina silpnesniojo apsaugą mainais už įvairias paslaugas[16]. Pasak istorikės, pagrindiniai klientų globėjai buvo būtent didikai, kurių pozicijas lėmė padėtis valstybėje, asmeniniai interesai, galimybės ir, žinoma, santykiai su valdovu[17]. Didikai per savo klientus siekdavo daryti įtaką pavietų seimelių darbui: pasiekti, kad būtų priimti jiems palankūs sprendimai, paveikti provincijų delegatų į ATR Seimą ar LDK Vyriausiąjį Tribunolą[18] rinkimų rezultatus, daryti įtaką pasiuntiniams teikiamų instrukcijų turiniui, įtraukiant asmeniniais interesais paremtus reikalavimus[19]. Šitaip provincijoje formuotas reguliarus neformalios valdžios tinklas[20]. Mainais už ištikimybę globėjas tarpininkaudavo politinės karjeros siekusiems klientams, padėdamas įgyti įvairių titulų ir pareigybių[21]. R. Ragauskienė, besiremdama XVI a. pavyzdžiais, atkreipia dėmesį, kad individualus susitarimas tarp patrono ir kliento reiškė sąsają ir su visa kliento gimine[22]. J. Kiaupienė tai, kas vyko pavietų seimeliuose, vadina didikų ir patronų politiniu diktatu[23].

Hipotezę apie galimus Nagurskių klientelinius ryšius su aukščiausią hierarchinį statusą Respublikos valdžioje turėjusia ir XVIII a. politiniame gyvenime aktyviai dalyvavusia Čartoriskių gimine, o kartu ir jų vadovaujama „Familijos“ grupuote, leidžia kelti šie aspektai: 1) Pranciškaus Nagurskio 1746 m. surašytame testamente pateikti edukaciniai nurodymai vaikų globėjams, kur paaiškėja ir tėvo suplanuotos jaunesniojo sūnaus Jokūbo karjeros viršūnė – tarnyba karaliaus arba Čartoriskių dvare[24]; 2) 1764 m. gegužės 12 d. (bekaralmečio politinių peripetijų įkarštyje) laiško, rašyto ŽK generalinės konfederacijos maršalkai, juodraštyje J. Nagurskio išreikštas pasiryžimas tarnauti „Familijai“[25]; 3) dalyvavimas 1764 m. vykusiame karaliaus elekciniame seime ir parašas po „Familijos“ remto Stanislovo Augusto Poniatovskio kandidatūrai pritarimą išreiškusiu dokumentu[26]; 4) 1765 m. (praėjus mažiau nei metams po valdovo elekcijos) J. Nagurskiui suteikta ŽK pakamario[27] pareigybė[28]; 5) pakamario teismo teisėjo rinkimų tvarka – vieną iš keturių pavieto seimelyje iškeltų kandidatų eiti šioms pareigoms paskirdavo pats valdovas (neabejotinai gavęs rekomendaciją iš šalies)[29]. Be to, lenkų

[13] Kiaupienė J., *„Mes, Lietuva“. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas)*, Vilnius, 2003, p. 139.

[14] Ragauskienė R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius, 2002, p. 155–201.

[15] Zakrzewski A. B., Granice między przestrzenią *prywatną* a *publiczną* w systemie klientalnym, *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, sudaryt. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2008, p. 24.

[16] Ragauskienė R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius, 2002, p. 155, 157.

[17] *Ten pat*, p. 159.

[18] LDK Vyriausiasis Tribunolas – 1581 m. įkurtas LDK Aukščiausiasis Teismas, sudarytas iš pavietų (tarp jų ir ŽK) seimeliuose kasmet rinktų bajorų (Avižonis K., *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1994, t. 4, p. 182, 185).

[19] Ragauskienė R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius, 2002, p. 201.

[20] *Ten pat*, p. 159.

[21] Augustyniak U., Globėjo pareigos tarnybininkams ir klientams, remiantis Kristupo II Radvilos (1585–1640) klientelės pavyzdžiu. Lūkesčiai ir tikrovė, *Lietuvos istorijos metraštis 2002*, 2003, p. 49.

[22] Ragauskienė R., Mikalojaus Radvilos Rudojo Biržų kunigaikštystės vietininkai – didiko klientūrinės sistemos teikiamos galimybės, *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono*, Vilnius, 2001, p. 243.

[23] Kiaupienė J., *„Mes, Lietuva“. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas)*, Vilnius, 2003, p. 164.

[24] Drungilas J., Jokūbo Ignoto Nagurskio gyvenimo ir veiklos bruožai, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, Vilnius, 2007, t. 10, p. 144–145.

[25] 1764 05 12 Jokūbo Nagurskio laiškas (juodraštis), *Šiaulių „Aušros“ muziejus* (toliau – *ŠAM*), Istorijos skyrius, I-R 10980.

[26] *Volumina legum* (toliau – *VL*), Petersburg, 1860, t. 7, p. 117.

[27] Pakamaris – teisėjas, atsakingas už bylas dėl žemės ribų, šias pareigas eidavęs iki gyvos galvos arba paaukštinimo. Tai trečioji pagal rangą pareigybė ŽK (Avižonis K., *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1994, t. 4, p. 163–165).

[28] Drungilas J., Jokūbo Ignoto Nagurskio gyvenimo ir veiklos bruožai, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, Vilnius, 2007, t. 10, p. 145.

[29] Avižonis K., *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1994, t. 4, p. 163.

istorikė Zofia Zielińska savo darbe, skirtame „Familijos“ grupuotės politinei veiklai 1743–1752 m., pateikia tipiško to laikotarpio „Volčyno kliento“ (Volčynas – dab. Baltarusijos teritorijoje buvusi Čartoriskių rezidencija) kompoziciją. Tai iš smulkios bajorijos kilę, savarankiškos politinės minties neturėję asmenys, iš kurių daugelis savo veiklą pradėjo Augusto II valdymo pabaigoje. M. F. Čartoriskio patronato dėka pirmaisiais Stanislovo Augusto valdymo metais šie bajorai pasiekė savo karjeros apogėjų[30]. Kai kurie iš pastarųjų kriterijų tiktų ir Nagurskiams, iki XVIII a. pradžios priklausiusiems smulkiajai arba vidutinei Žemaitijos bajorijai. Tiesa, P. Nagurskis pirmąsias pareigybes įgijo kiek ankstesniu nei Augusto II valdymo pabaigoje laikotarpiu. Nežinia, kaip būtų pasisukęs Pranciškaus ir Lauryno gyvenimas po 1764 m. S. A. Poniatovksio išrinkimo į sostą, tačiau jo valdymo pradžia Jokūbui politinės karjeros atžvilgiu buvo gana sėkminga.

M. F. Čartoriskio laiškai Nagurskiams

Tiriant patrono ir kliento santykius, svarbu atkreipti dėmesį į vadinamąją „klientūrinę kalbą“, kurią rodo tokie komponentai kaip kreipiniai ar savęs įvardijimai[31]. Deja, minėtas faktas, kuomet nedisponuojama potencialių klientų (t. y. Nagurskių) laiškais galimiems jų globėjams, išsamesnės analizės šiuo klausimu atlikti neleidžia. O M. F. Čartorisko laiškuose, nepriklausomai nuo adresato, vyrauja pastovi ir standartinė formuluotė: „Dauggali („Wielmożny“) <...> pone ir broli“ kreipiniuose bei „Pono uoliai palankus brolis bei nusižeminęs tarnas“ pasirašant.

Daugiau kalbėti apie galimus klientelinius ryšius tarp M. F. Čartoriskio bei Nagurskių leidžia laiškų turinys. Vienas iš aspektų – senos draugystės akcentavimas ar užtikrintumas dėl adresato palankumo. Pavyzdžiui, 1751 m. sausio 6 d. laiškas, skirtas ŽK pateisėjui Pranciškui Nagurskiui, pradedamas pagarbos žodžiais senai draugystei, kurią, kaip teigia tuo metu dar LDK pakancleris, „nuo seno turiu garbę šlovinti stipriai <...>“[32]. Panašiai M. F. Čartoriskis pradeda ir 1763 m. rašytą laišką Pranciškaus sūnui Jokūbui. Jame ne tik įvertinama Nagurskių giminės atstovo nuo seno išreiškiama pagarba vertingu palankumu ir draugyste, bet laiško autorius taip pat yra tvirtai įsitikinęs šių jausmų pastovumu, stabilumu, tvirtumu[33].

Laiškų turinyje dažniausiai atsispindi Čartoriskių bandymai ŽK suformuoti lojalų ir reguliarų vietinės valdžios tinklą. Apie tai byloja korespondencijoje išsakyti prašymai, kuriais atvirai bandyta reguliuoti periferijos seimelių darbą, tiek siekiant iškelti naudingus atstovus į Seimą ir Vyriausiąjį Tribunolą, tiek sprendžiant kitus, pavyzdžiui, mokesčių, klausimus. Kaip jau minėta, ryšius su M. F. Čartoriskiu palaikė dar Jokūbo tėvas Pranciškus, veikiausiai ir atvėręs Nagurskiams kelius į tuometinio LDK pakanclerio klientūrą. 1742 m. M. F. Čartoriskis prašė Pranciškaus, kad pastarasis per artimiausią Grabnyčių seimelį[34] rinkimų į Vyriausiąjį Tribunolą metu iškeltų visuomenei naudingus deputatus. Maža to, tuometinis LDK pakancleris pageidavo, kad būsimieji Tribunolo nariai „būtų mažiausiai priešiški man (M. F. Čartoriskiui – aut. pastaba)“, šitaip apsaugant laiško autoriaus „namų“ („Domu“) gerovę[35]. Teigiama, kad „namų“ sąvoka XVII–XVIII a. šaltiniuose vartojama dažnai, o ja apibrėžiami šeimos plačiąja prasme (giminės) interesai[36]. Visa tai suprantama, nes tuo metu Čartoriskiai dėl savo įtakos jau grūmėsi Respublikos politinių kovų lauke, nuo 1738 m. siūlydami konkrečias valstybės reformas[37].

1742 m. M. F. Čartoriskis P. Nagurskio taip pat prašė, kad, sprendžiant mokesčių Žemaitijoje klausimus, LDK pakancleriui būtų padaryta tam

[30] Zielińska Z., *Walka „Familii“ o reformę Rzeczypospolitej 1743–1752*, Warszawa, 1983, s. 353–354, http://otworzksiazke.pl/images/ksiazki/walka_familii_o_reforme_rzeczypospolitej_1743-1752/walka_familii_o_reforme_rzeczypospolitej_1743-1752.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015-02-03].

[31] Ragauskienė R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius, 2002, p. 165.

[32] 1751 01 06 M. F. Čartoriskio laiškas Žemaitijos Kunigaikštystės pateisėjui (P. Nagurskiui), *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVIA*), f. 1281, ap. 1, b. 120, l. 3.

[33] 1763 12 19 M. F. Čartoriskio laiškas Žemaitijos Kunigaikštystės surogatoriui (J. Nagurskiui), *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LMAVB RS*), f. 37, b. 5479, l. 1.

[34] Grabnyčių seimeliai – ATR pavietuose vasario mėnesio pradžioje (Grabnyčių metu) vykę seimeliai, kuriuose rinkti atstovai į LDK Vyriausiąjį Tribunolą (Avižonis K., *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1994, t. 4, p. 185).

[35] 1742 m. M. F. Čartoriskio laiškas Žemaitijos pateisėjui (P. Nagurskiui), *LVIA*, f. 1281, ap. 1, b. 120, l. 6.

[36] Petrauskas R., Giminystė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai,* Vilnius, 2001, p. 194.

[37] Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A., *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1998, p. 321.

tikrų išimčių, ką laiško autorius įvardija „teisingu palengvinimu“[38]. Panašaus prašymo ŽK pateisėjas sulaukė ir beveik po dešimties metų – 1751 m. M. F. Čartoriskis vėl prašė „teisingo palengvinimo“ (šįkart svarstant gėrimų mokesčio tarifų klausimą), kaip paaiškėjo, nuo gaisro nukentėjusiems savo dvarams. Laiško autorius neabejojo P. Nagurskio galimybėmis, kurio „aktyvumas ir patikimumas tarp daugelio susirinkusių (seimelio dalyvių – aut. pastaba) <...> tame padėti gali“[39].

1757–1758 m. vyresniajam P. Nagurskio sūnui Laurynui rašytuose tuo metu jau didžiojo LDK kanclerio laiškuose gerokai ryškiau atsiskleidžia kliento ir patrono santykius liudijantys bruožai. Įdomus ir šių laiškų fonas – 1756–1763 m. vykęs Septynerių metų karas, kuriame Anglijos ir Prūsijos blokas kovėsi prieš Saksonijos, Austrijos, Prancūzijos, Švedijos ir Rusijos koaliciją. Būtent pastarosios šalies kariuomenė žygiavo per LDK teritoriją, tuo pridarydama nemažai nuostolių[40], todėl korespondencijoje aptariami ir su karu susiję darbiniai reikalai. 1757 m. kovo mėnesį rašytame laiške M. F. Čartoriskis Didžiųjų Dirvėnų tijūnui L. Nagurskiui pranešė apie gautą privilegiją Dirgaičių valdai, skirtą Juozui Nagurskiui. Septynerių metų karo aplinkybės ir svetimos kariuomenės buvimas šalyje veikiausiai suvaržė pašto darbą. LDK kancleris teigė, kad pasiųsti dokumentą į Žemaitiją paštu nėra saugu, todėl Lauryno prašoma dokumentą priimti Vilniuje per LDK Vyriausiojo Tribunolo sesijos pradžią. Taip pat pageidaujama, kad adresatas Vilniuje „įvairiuose toje vietoje reikaluose“ padėtų ponams LDK pakancleriui ir paiždininkiui[41]. Atkreiptinas dėmesys, kad laiške minimas Juozas Nagurskis 1764 m. kartu su Lauryno broliu Jokūbu dalyvavo naujo ATR valdovo rinkimuose, taip pat pasirašė S. A. Poniatovskio kandidatūrą rėmusiame balsavimo akte („suffragia“). Jame Juozas įvardijamas būtent Dirgaičių seniūnu („Starosta Dyrg.“)[42]. 1765 m. Žemaitijos pakamario rinkimuose jis parėmė Jokūbą[43], o 1770 m. vasarį buvo išrinktas ŽK Telšių reparticijos Žemės teismo teisėju (tai buvo vienintelis 1768–1772 m. vykęs Žemaitijos seimelis, kurio aktuose užfiksuotas Jokūbo Nagurskio parašas)[44]. Veikiausiai apie tą patį Juozą Nagurskį, minimą 1774 m. ir vėlesniuose dokumentuose kaip Telšių teisėją, pulkininką ir Žarėnų seniūną, savo straipsnyje rašė R. R. Trimonienė. Pasak istorikės, 1791 m. jam mirus, žmona Justina Jokūbui Nagurskiui pardavė dvarą Volkovysko paviete[45]. Paminėti aspektai leidžia kalbėti apie Kurtuvėnų Nagurskių ir Juozo giminystę, todėl galima teigti, kad 1757 m. Laurynas, tarpininkaujant M. F. Čartoriskiui, savo tolimam giminaičiui išrūpino valstybines valdas.

1758 m. liepos 1 d. rašytame laiške sprendžiami Septynerių metų karo nuostolių likvidavimo klausimai. LDK kancleris informavo L. Nagurskį apie iš Varšuvos gautas žinias, kad Rusijos imperatorė paskyrė komisarus, atsakingus už šios valstybės kariuomenės Respublikai padarytų nuostolių likvidavimą. Laiške teigiama, kad minėtieji komisarai atsakingi ir už problemų sprendimą ŽK. L. Nagurskis, kaip vienas iš valdovo paskirtų komisarų, taip pat atsakingas už nuostolių Žemaitijoje likvidavimą, raginamas atvykti į Gardiną, kur su Rusijos atstovais galėtų susitarti dėl žalos atlyginimo būdų ir kuo greičiau pateikti savo pretenzijas. Laiško pabaigoje M. F. Čartoriskis priminė adresatui, kad pastarasis bus reikalingas Raseiniuose vyksiančiame seimelyje, kuriame bus renkami pasiuntiniai į ATR Seimą.

Šiame laiške matoma užuomina, kad šįkart, padedamas LDK kanclerio, L. Nagurskis seniūniją siekė išsirūpinti asmeniškai sau. Teksto pradžioje LDK kancleris praneša, kad praėjusio mėnesio viduryje privilegiją Gedukėnų („Giedukany“) valdai gavo LDK petihorų kariuomenės leitenantas ponas Suzinas. Atrodo, Laurynas jau anksčiau kreipėsi šiuo klausimu į M. F. Čartoriskį („Pono laiškas <...> pasiekė mane paštu, konkuruojant dėl Gedukėnų

[38] 1742 m. M. F. Čartoriskio laiškas Žemaitijos pateisėjui (P. Nagurskiui), *LVIA*, f. 1281, ap. 1, b. 120, l. 6.

[39] 1751 01 06 M. F. Čartoriskio laiškas Žemaitijos Kunigaikštystės pateisėjui, *LVIA*, f. 1281, ap. 1, b. 120, l. 3.

[40] Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A., *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1998, p. 322.

[41] 1757 03 28 M. F. Čartoriskio laiškas Didžiųjų Dirvėnų tijūnui (L. Nagurskiui), *LMAVB RS*, f. 37, b. 5270, l. 4.

[42] *VL*, Petersburg, 1860, t. 7, p. 117.

[43] 1765 02 08 balsų aktas Jokūbui Nagurskiui pakamario pareigoms eiti („suffragia“), *LVIA*, f. SA, b. 14562, l. 256.

[44] 1770 02 09 Žemaitijos Kunigaikštystės Žemės teismo teisėjų rinkimų nutarimo aktas, *LVIA*, f. SA, b. 14564, l. 50–51; 1770 02 09 įgaliojimo aktas į Telšių ir Raseinių reparticijas išrinktiems Žemės teismo teisėjams, *LVIA*, f. SA, b. 14564, l. 54.

[45] Trimonienė R. R., Nagurskių giminės istorija, *Kurtuva*, sudaryt. S. Kulevičius, Kaunas, 2006, Nr. 8, p. 10.

valdos“), tačiau laiško autoriui liko tik apgailestauti, kad adresatui niekuo negali padėti („Tada tame susidūrime padėti Ponui negaliu“). Tiesa, pagalba pažadama sprendžiant kitus reikalus[46].

Dar viename Laurynui skirtame laiške Čartoriskių giminės atstovas išreiškė nusivylimą dėl Žemaitijos seimelyje vykstančių nesutarimų ir dvilypumo (susiskaldymo). M. F. Čartoriskis nuogąstavo, kad dėl šių konfliktų vienas iš LDK regionų gali neturėti savo atstovų aukščiausiose valdžios institucijose („Baisu, kad taip pat Kunigaikštystė neturėtų savo deputatų“)[47]. Verta paminėti, kad toks susipriešinimas Žemaitijos seimeliuose XVIII a. viduryje nebuvo naujiena. Antai 1761 ir 1762 m. Respublikos seimuose žemaičių atstovų nebuvo, dėl politinių kovų nutrūkus vietinių seimelių darbui[48].

Ryšių su Čartoriskiais ir jų grupuote nenutraukė ir XVIII a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje į aktyvią politinę veiklą įsitraukęs Jokūbas Nagurskis. Po vyresniojo brolio mirties (1761 m.) savo rankose sutelkęs visas šeimos valdas, disponuodamas didelėmis pinigų sumomis[49] ir šitaip sustiprinęs savo įtaką Žemaitijoje, jis tapo svarbiu M. F. Čartoriskio pagalbininku, sprendžiant reikalus šiame regione. Tai buvo ypač aktualu 1763–1764 m. tarpuvaldžiu, kuomet Čartoriskių vadovaujama „Familija“, padedant Rusijai su Jekaterina II priešaky, nuosekliais veiksmais siekė į ATR sostą atvesti LDK stalininką S. A. Poniatovskį. 1763 m. gruodžio mėnesį, artėjant ikikonvokaciniam seimeliui[50], M. F. Čartoriskis prašė Jokūbo, kad šis su savo draugais (šalininkais) į seimelyje skirstomas pareigybes parinktų „garbingus bei tinkamus asmenis“. Be to, LDK kancleris atvirai pareiškė, kad patį J. Nagurskį norėtų matyti kaptūrinio teismo[51] pirmininko poste, ir pažadėjo savo šalininkų paramą[52]. 1764 m. vasario 6 d. įvykusiame Žemaitijos ikikonvokaciniame seimelyje buvo išrinktas konfederacinio seimelio pirmininkas (Stanislovas Odachovskis) ir dvylika kaptūrinio teismo teisėjų. Nors Jokūbas jų sąraše nefiksuojamas, tarp išrinktųjų pateko du Nagurskiai – tas pats Dirgaičių seniūnas Juozas ir Ryškėnų seniūnas Pranciškus[53]. Pastarasis, tikėtina, taip pat buvo tolimesnis Kurtuvėnų Nagurskių giminaitis[54]. Kita vertus, šiame ikikonvokaciniame seimelyje J. Nagurskis išrinktas Žemaitijos generaliniu pulkininku[55]. Atrodo, tokie rezultatai tenkino LDK kanclerį, kuris 1764 m. kovo mėnesį rašytame laiške dėkojo už seimelyje nuveiktus darbus, buvusius jo „pageidavime ir nore“. Kartu J. Nagurskis pasveikinamas su įgyta ŽK generalinio pulkininko pareigybe. Ją M. F. Čartoriskis paminėjo ir laiško kreipinyje. Laiške taip pat matomos tarpuvaldžiu, siekiant įgyvendinti užsibrėžtus tikslus, egzistavusio „Familijos“ lyderių ir šalininkų solidarumo apraiškos. Adresatas įspėjamas, kad gali sulaukti kito grupuotės rėmėjo – Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio – kreipimosi, į kurį prašoma reaguoti palankiai ir pasitarnauti[56].

Po vasario mėnesį pavietuose įvykusių ikikonvokacinių seimelių, kuriuose dauguma į konvokacinį seimą išrinktų delegatų buvo „Familijos“ šalininkai, imtasi spręsti LDK generalinės konfederacijos steigimo reikalus. Tikslas – galutinai panaikinti Lenkijos didžiojo etmono Jano Klemenso Branickio kandidatūrą rėmusių respublikonų opoziciją ir „užsitikrinti konfederacinį posėdžiavimo būdą

[46] 1758 07 01 LDK kanclerio kunigaikščio Čartoriskio laiškas D. Dirvėnų tijūnui (L. Nagurskiui), *ŠAM*, Istorijos skyrius, I-R 10554.

[47] 1757 03 31 M. F. Čartoriskio laiškas Žemaitijos pilies teisėjui (L. Nagurskiui), *LMAVB RS*, f. 37, b. 5270, l. 3.

[48] Błaszczyk G., Reformy administracyjne na Żmudzi w drugiej połowie XVIII wieku, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1984, t. 36, s. 200.

[49] Trimonienė R. R., Nagurskių giminės istorija, *Kurtuva*, sudaryt. S. Kulevičius, Kaunas, 2006, Nr. 8, p. 9; Ragauskienė R., Kurtuvėnai XVIII a. – Nagurskių giminės rezidencija, *Kurtuva*, sudaryt. S. Kulevičius, Kaunas, 2006, Nr. 8, p. 16–17.

[50] Ikikonvokacinis seimelis – pavietų seimelių sesija, kurioje spręsti tarpuvaldžio klausimai ir rinkti atstovai į konvokacinį seimą (pastarajame tartasi dėl naujojo valdovo rinkimų laiko ir jam keliamų sąlygų; Avižonis K., *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1994, t. 4, p. 277).

[51] Kaptūriniai teismai – tarpuvaldžiu (po valdovo mirties), administraciniuose vienetuose sustabdžius kitų teismų veiklą, sudarytos teisminės institucijos (Butėnas D., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų bruožai XIII–XVIII amžiuje*, Vilnius, 1997, p. 56–57).

[52] 1763 12 19 M. F. Čartoriskio laiškas Žemaitijos Kunigaikštystės surogatoriui (J. Nagurskiui), *LMAVB RS*, f. 37, b. 5479, l. 1.

[53] 1764 02 06 Žemaitijos seimelio, įvykusio po karaliaus Augusto III mirties, nutarimas (lauda), http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do;jsessionid=F1E249A16C74470F3DBAC909A99C2CFF?biRecordId=29965, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015-01-30].

[54] Trimonienė R. R., Nagurskių giminės istorija, *Kurtuva*, sudaryt. S. Kulevičius, Kaunas, 2006, Nr. 8, p. 10.

[55] 1764 02 06 Žemaitijos seimelio, įvykusio po karaliaus Augusto III mirties, nutarimas (lauda), http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do;jsessionid=F1E249A16C74470F3DBAC909A99C2CFF?biRecordId=29965, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015-01-30].

[56] 1764 03 12 M. F. Čartoriskio laiškas Žemaitijos generaliniam pulkininkui (J. Nagurskiui), *LMAVB RS*, f. 37, b. 6036, l. 7.

konvokaciniame, elekciniame ir karūnaciniame seimuose“[57], šitaip atvedant į sostą S. A. Poniatovskį. Generalinės konfederacijos organizaciniai reikalai buvo aptarti iki 1764 m. kovo 25 d. Būtent tą dieną Vilniaus vyskupas I. Masalskis laišku kreipėsi į Rusijos imperatorę Jekateriną II su prašymu skirti karinę ir piniginę paramą prieš Karolį Stanislovą Radvilą ir jo šalininkus nukreiptai konfederacijai. 1764 m. balandžio 16 d. Vilniuje savo darbą pradėjo „Familijos“ inicijuota LDK generalinė konfederacija, prie kurios balandžio–liepos mėnesiais jungėsi tiek pavieniai bajorai, tiek atskiros bajorų grupės, tiek bendrai pavietuose susirinkę seimeliai[58]. Pats Jokūbas steigiant generalinę konfederaciją Vilniuje turbūt nedalyvavo, kadangi jo pavardės nėra nei prie balandžio 16 d. parengto steigimo dokumento (vadinamojo „instrumento“)[59], nei prie vėliau paskelbtų manifestų[60]. Kita vertus, konfederatų šalininkus jis turėjo telkti Žemaitijoje. Praėjus dviem dienoms po LDK generalinės konfederacijos įsteigimo, balandžio 18 d., M. F. Čartoriskis iš Varšuvos J. Nagurskiui išsiuntė laišką su prašymu nedelsiant atvykti į Raseinius ir su kitais šalininkais „vieningai imtis priemonių gelbėti Tėvynę“. Laiško autorius tiki, kad savo pavyzdžiu adresatas patrauks ir kitus ŽK bajorus[61].

Galiausiai, 1764 m. rugsėjo 7 d. karaliaus elekciniame seime ATR valdovu išrinktas „Familijos“ remtas S. A. Poniatovskis[62]. Varšuvoje vykusiuose rinkimuose su kitais Žemaitijos bajorais dalyvavo ir Jokūbas, kuris pasirašė minėtojo asmens kandidatūrai pritarusiame balsavimo dokumente („suffragia“)[63]. Taigi, akivaizdu, kad bent jau 1763–1764 m. laikotarpiu J. Nagurskis priklausė Čartoriskių ir jų vadovaujamos „Familijos“ grupuotės šalininkams.

J. Nagurskis LDK kanclerio laiškų su prašymais bei konkrečiomis pavardėmis sulaukė ir pasibaigus tarpuvaldžiui. 1765 m. rugsėjį, motyvuojant karaliaus noru, Jokūbo buvo prašoma prisidėti prie Jono Chodkevičiaus išrinkimo ŽK generalinio seniūno pareigoms eiti, taip pat nepamirštama adresato pagirti už iš garbingo tėvo paveldėtą palankumą laiško autoriui[64]. Jokūbas, vos prieš metus savo balsą valdovo rinkimuose atidavęs už S. A. Poniatovskį ir 1765 m. pavasarį „apdovanotas“ pakamario pareigybe, negalėjo neatsiliepti į šį M. F. Čartoriskio prašymą. 1765 m. spalio 21 d. J. Chodkevičius, kaip teigiama balsavimo akte, vienbalsiai buvo išrinktas Žemaitijos generaliniu seniūnu (tiesa, išrinkimą turėjo patvirtinti karalius, bet, remiantis minėtu laišku, tai tebuvo formalumas), o tarp pareigoms eiti skirtą įgaliojimą pasirašiusių asmenų matoma ir LDK kanclerio prašymą įgyvendinusio J. Nagurskio pavardė[65].

Baro konfederacijos aplinkybėmis Jokūbas taip pat sulaukė M. F. Čartoriskio prašymo prisidėti įgyvendinant pageidaujamus rezultatus Žemaitijos bajorų savivaldos institucijoje. 1772 m., likus mažiau nei mėnesiui iki Grabnyčių seimelio, J. Nagurskiui buvo pasiųstas būsimų rinkimų projektas, pagal kurį į LDK Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadenciją turėjo būti išrinkti Telšių seniūnas ponas Odachovskis ir pilies teismo raštininkas Liaudanskis, o į rusėnų („na ruską“; kalbama apie vadinamąją gudiškąją Tribunolo kadenciją, sprendusią šių žemių bylas[66]) – paseniūnis Goiževskis su karaliaus dvariškiu Pilsudskiu[67]. Trys iš keturių paminėtų asmenų 1772 m. vasario 3 d. tapo Tribunolo deputatais (išskyrus tai, kad į rusėnų kadenciją vietoj laiške minimo dvariškio Pilsudskio buvo išrinktas stovyklininkas Mykolas Tolvaiša Steckevičius). Lieka neaišku, kiek prie M. F. Čartoriskio prašymų išpildymo prisidėjo pats J. Nagurskis, kuris minėtame seimelyje nedalyvavo[68]. Vis dėlto net ir šiuo atveju negalima visiškai atmesti Jokūbo indėlio, įgyvendinant šį planą, turint omenyje, kad atstovų į LDK Vyriausiąjį Tribunolą rinkimų reikalai galėjo būti suderinti neoficialiuose prieš seimelius rengtuose bajorų pasitarimuose. Juose, pasinau-

[57] Karvelis D., 1764 metų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generalinės konfederacijos klausimu, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 396–397.
[58] *Ten pat*, p. 397–398.
[59] *VL*, Petersburg, 1860, t. 7, p. 60–63.
[60] *Ten pat*, p. 64–71.
[61] 1764 04 18 LDK kanclerio M. F. Čartoriskio laiškas Jokūbui Nagurskiui, *ŠAM*, Istorijos skyrius, I-R 10973.
[62] Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A., *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1998, p. 327.
[63] *VL*, Petersburg, 1860, t. 7, p. 117.
[64] 1765 09 16 M. F. Čartoriskio laiškas Žemaitijos Kunigaikštystės pakamariui (J. Nagurskiui), *LMAVB RS*, f. 37, b. 5479, l. 2.
[65] 1765 10 21 Žemaitijos generalinio seniūno rinkimų duomenų aktas, *LVIA*, f. SA, b. 14562, l. 430.
[66] Avižonis K., *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1994, t. 4, p. 188.
[67] 1772 01 16 M. F. Čartoriskio laiškas Žemaitijos pakamariui (J. Nagurskiui), *LMAVB RS*, f. 37, b. 5479, l. 3.
[68] 1772 02 03 įgaliojimo aktas į Tribunolą išrinktiems Žemaitijos Kunigaikštystės deputatams, *LVIA*, f. SA, b. 14564, l. 383.

dodamas turima įtaka, savo valią galėjo pareikšti ir Žemaitijos pakamaris[69].

Beveik kiekviename tiek Pranciškui, tiek Laurynui, tiek Jokūbui Nagurskiams rašytame laiške gausu mandagių padėką išreiškiančių sakinių. Laiškų autorius mini neribotus ar begalinius įsipareigojimus ir „neišmatuojamus dėkingumus“ adresatui, taip pat pažada atsilyginti įvairiomis paslaugomis.

Apie Nagurskių priklausymą Čartoriskių klientūrai byloja ne tik laiškų turinys, bet ir tam tikri giminystės ryšiai su kitais Žemaitijos politinio elito atstovais Gorskiais. Nuo XVIII a. 4-ojo dešimtmečio sparčiai politinės karjeros laiptais kopęs Mykolas Gorskis (nuo Derkinčių seniūno 1736 m. iki Žemaitijos kašteliono 1766 m.[70]) lenkų istoriografijoje tiesiogiai įvardijamas kaip M. F. Čartoriskio klientas Žemaitijoje[71]. Jei P. Nagurskis taip pat įvardijamas kaip šios ATR didikų giminės klientas, galima teigti, kad 1738 m. įvykusi M. Gorskio bei Teresės Nagurskaitės (Pranciškaus dukters) santuoka[72] galimai buvo klientelinių ryšių padarinys. Tai nebuvo vienintelis vedybinis Nagurskių ir Gorskių ryšys. Telšių pilies teisėjo Jono Gorskio (Mykolo tėvo sūnaus iš antrosios santuokos) žmona – Teodora Nagurskaitė, Ryškėnų seniūno Pranciškaus (to paties, kuris 1764 m. buvo išrinktas į kaptūrinį teismą) sesuo[73]. Anot U. Augustyniak, santuokų sudarymas klientelės viduje įėjo į globojančio didiko pareigas ir yra sietinas su bandymais sutelkti šalininkus[74].

Išvados

1. ATR politinio elito atstovas M. F. Čartoriskis į Nagurskius dažniausiai kreipdavosi su prašymais, kuriais siekta daryti įtaką provincijos seimelių darbui (priimti laiškų autoriui naudingus su mokesčiais susijusius sprendimus, išrinkti reikalingus asmenis į centrines ir vietines institucijas). Į atskiras kategorijas galima išskirti 1757–1758 m. Laurynui ir 1763–1764 m. Jokūbui rašytus laiškus. Pirmojoje į adresatą kreiptasi, prašant atitinkamam asmeniui perduoti reikalingus dokumentus, taip pat aptariant reikalus, susijusius su padarytais nuostoliais Rusijos kariuomenės žygių metu. Paliesti ir valdų išrūpinimo bei Žemaitijos seimelio darbo klausimai. Antroji kategorija susijusi su tarpuvaldžio problemomis – kaptūrinių teismų formavimu ir konfederatų telkimu LDK periferijoje.

2. Apie M. F. Čartoriskio bei Nagurskių šeimos klientelinius ryšius byloja pastarųjų politinės karjeros vingiai, J. Nagurskio politinė laikysena 1763–1764 m. tarpuvaldžiu, taip pat laiškuose minima sena draugystė, užtikrintumas dėl adresatų palankumo ir patikimumo, tarpininkavimo, siekiant įgyti žemės valdas, apraiškos. Be to, galima pridėti ir atskirus LDK kanclerio laiškus, kuriuose dėkojama už prašymų tesėjimą, mandagumą išreiškiančiais žodžiais praturtintus pažadus atsilyginti įvairiomis paslaugomis, taip pat vedybinius Nagurskių ryšius su Gorskiais, lenkų istoriografijoje įvardytais Čartoriskių klientais. Svarbus abipusiu pasitikėjimu grįstų klientelinių ryšių rodiklis – 30 metų laikotarpį, o kartu ir kelias Kurtuvėnų Nagurskių kartas apimančios laiškų chronologinės ribos.

[69] Išankstinių susitarimų dėl balsavimo seimeliuose bei pareigybių pasiskirstymo apraiškų esama ir kai kuriuose Žemaitijos bajorų Jokūbui rašytuose laiškuose. 1766 m. laiške užsimenama apie Tverų tijūno pareigas ėjusio A. Gelgaudo galimą vizitą į Kurtuvėnus dėl susitarimo su J. Nagurskiu artėjančių seimelių klausimais (1766 01 20 M. Gorskio laiškas Žemaitijos pakamariui (J. Nagurskiui), *LVIA*, f. 1281, ap. 1, b. 122, l. 16). 1786 m. A. Gorskis Žemaitijos pakamariui skirtame laiške svarstė apie kandidatus į atsilaisvinusią vieno iš teisėjų pareigybę, be to, prašė Jokūbo paskubėti sugrįžti iš Vilniaus dar prieš prasidedant seimeliams (1786 01 19 A. Gorskio laiškas Žemaitijos pakamariui (J. Nagurskiui), *LVIA*, f. 1281, ap. 1, b. 122, l. 49). 1788 m. tas pats A. Gorskis J. Nagurskiui pateikė savo siūlomus kandidatus į Vyriausiąjį Tribunolą (1788 12 24 A. Gorskio laiškas Žemaitijos pakamariui (J. Nagurskiui), *LVIA*, f. 1281, ap. 1, b. 122, l. 51).

[70] Klimavičius R., Gorskių giminės genealogija, *Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1993, t. 2, p. 262.

[71] Zielińska Z., *Walka „Familii“ o reformę Rzeczypospolitej 1743–1752*, Warszawa, 1983, s. 354, http://otworzksiazke.pl/images/ksiazki/walka_familii_o_reforme_rzeczypospolitej_1743-1752/walka_familii_o_reforme_rzeczypospolitej_1743-1752.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2015-02-03].

[72] Trimonienė R. R., Nagurskių giminės istorija, *Kurtuva*, sudaryt. S. Kulevičius, Kaunas, 2006, Nr. 8, p. 8.

[73] *Ten pat*, p. 10; Klimavičius R., Gorskių giminės genealogija, *Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1993, t. 2, p. 262.

[74] Augustyniak U., Globėjo pareigos tarnybininkams ir klientams, remiantis Kristupo II Radvilos (1585–1640) klientelės pavyzdžiu. Lūkesčiai ir tikrovė, *Lietuvos istorijos metraštis 2002*, Vilnius, 2003, p. 55.

Rita Regina TRIMONIENĖ

1894 m. Kurtuvėnų Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčios gaisras

1910–1914 m. Lenkijoje buvo leidžiamas gausiai iliustruotas mėnesinis žurnalas „Wieś ilustrowana“ („Iliustruotas kaimas“) apie lenkišką kaimą. Žurnale buvo spausdinami straipsniai apie kaimo kultūrą ir papročius, madą, aprašomi bajorų dvarai, jų savininkų gyvenimas (žirgų lenktynės, jų veisimas, medžioklės, javapjūtės, šventės), skaitytojams įvertinti pateikiami grožinės literatūros kūriniai. Nors žurnalas buvo skirtas lenkiško kaimo aktualijoms aprašyti, tačiau neretai jame buvo galima rasti ir informacijos iš Lietuvos, nes Lenkija buvo suvokiama poliublijinės (kai 1569 m. buvo sudaryta Liublino unija ir sukurta Lietuvos ir Lenkijos Valstybė) erdvės prasme.

Viename iš 1911 m. žurnalo rugsėjo mėnesio numerių aptikau informaciją apie Kurtuvėnų dvarą. Nežinomas autorius straipsnelyje „Žvilgsnis į Žemaitiją“[1] trumpai aprašė žemaičių buitį ir papročius ir kaip jų iliustraciją pateikė įvykį iš Kurtuvėnų dvaro gyvenimo. Be to, pridėjo ir keturias nuotraukas iš kasdienio dvaro gyvenimo. Daugiausia dėmesio čia buvo skirta 1894 m. gegužės 23 d. bažnyčios gaisrui, kuris parodė, kad Žemaitijoje tebėra gajūs pagoniški papročiai. Keista, bet gana gausioje literatūroje apie Kurtuvėnų Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčią nėra minimas šis gaisras. Tai galėtume paaiškinti tuo, kad XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje neišliko Kurtuvėnus valdžiusių Platerių archyvo, todėl šaltinių apie šį dvaro ir miestelio laikotarpį yra gana skurdžiai. Juos, kaip ir šiuo atveju, papildo kita informacija (kitų asmenų atsiminimai, žinutės, fiksuojamos spaudoje, knygose ir pan.).

Šioje publikacijoje pateikiu į lietuvių kalbą išverstą straipsnio ištrauką apie Kurtuvėnus, kuri, tikiuosi, sudomins tiek kurtuvėniškius, tiek besidominčius Žemaitijos senaisiais papročiais.

„Ši vietovė buvo valdoma Nagurskių giminės, vėliau – daugelį metų grafų Tiškevičių[2], šiuo metu yra grafo Liudviko Plater-Zyberko nuosavybė. Netoli rūmų, įsikūrusių gražiame erdviame parke, iškilusi labai graži bažnyčia, pastatyta ant vieno iš aukštesnių kalnelių, matoma beveik iš visų tos nuostabios vietovės pusių. Pastatyta Mikalojaus Jagelavičiaus dar 1495 m. iš medžio, 1792 m. Žemaitijos Didžiosios Kunigaikštystės pakamario Jokūbo

[1] Rzut oka na Żmudź, *Wieś ilustrowana*, Wrzesień, 1911, s. 32–33, [prieiga per internetą: http://delta.cbr.edu.pl/dlibra/doccontent?id=357&from=&dirids=1&ver_id=1600&lp=32&QI=!409278AD35BCD3F6FC5373B7BEF6398B-3, žiūrėta 2015-07-29].

[2] 1822 m. Rusijos imperijos senato sprendimu Kurtuvėnų dvaras buvo paskirtas valdyti grafienei Kazimierai Tiškevičienei, buvusiai Nagurskių giminės paskutinio palikuonio Antano Žukausko žmonai. 1862 m. Kurtuvėnų dvarą nupirko grafas Henrikas Plater-Zyberkas. Valužytė J., Buvusi Kurtuvėnų dvaro sodyba, *Kurtuva*, 1996, Nr. 2, p. 9.

Kurtuvėnų bažnyčia, 2015 m. Rimgaudo Šlekio nuotrauka

Nagurskio perstatyta dorėninio stiliaus mūrinė[3] su dviem aukštais bokštais. Virš pagrindinių durų yra granitinė lentelė, kurioje pavaizduotas Nagurskių giminės herbas. Ši bažnyčia turi šv. Jokūbo titulą, yra trijų navų, pagrindiniame altoriuje – šventojo atvaizdas. Ne vienas gaisras padarė bažnyčiai didelę žalą, o ypač 1894 m. gegužės 23 dienos (gaisras – aut. pastaba), kai, siaučiant audrai, perkūnas pateko per viršutinį skliautą į vidų, uždegė stovinčią netoli suolo vėliavą, tada suolą, taip pat, kas svarbiausia, uždegė žvakę šviestuve, kuris kabėjo vidury bažnyčios, ir išėjo lauk per viršutinį langą, palikęs lazdyno riešuto dydžio skylę jame. Gaisras tapo pavojingu dėl prietarų, kurie viešpatauja šiame krašte, kad negalima gesinti gaisro, kurį sukėlė perkūnas. Bet savininkų, kurie atskubėjo su savo tarnais, įkalbinėjimai ir pastangos palenkė nieko nedarančius susirinkusius gyventojus padėti gesinti gaisrą. Žmonių eilė kopėčiomis perdavinėjo drobių pagalba pilnus vandens kibirus, kurie iš anksto buvo paruošti gaisro atvejui; tuščius metė per langą ir vėl užpildė. Tokia pagalba liepsnos buvo greitai užgesintos, bažnyčia išgelbėta, žala ištaisyta parapijiečių ir savininkų aukomis.

Netoli bažnyčios yra erdvi klebonija, klebono ir vikaro namai pastatyti gražiame sode. Už klebonijos, ant kalnelio, yra kapinės, kurios yra ant aukštumos. Tai taip pat paprotys, išlikęs iš pagoniškų laikų <...>."

[3] Autorius pateikia istoriografijoje dažniausiai nurodomą Kurtuvėnų mūrinės bažnyčios statybų pabaigos datą – 1792 m. R. Ragauskienės tyrimai rodo, kad vėlyvojo baroko ir ankstyvojo klasicizmo stiliaus bažnyčios statybos vyko 1781–1799 m., vadovaujant architektui Martynui Knakfusui. Ragauskienė R., Kurtuvėnų bažnyčios raida: nuo pirmosios XV a. iki Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčios, *Menotyra*, 2006, t. 44, Nr. 3, p. 16–18; *Lietuvos architektūros istorija*, Vilnius: Mokslas, 1994, t. 2, p. 48, 276. Jokūbas Nagurskis į Žemaitijos Kunigaikštystės pakamario arba pakamario teismo teisėjo pareigas buvo nominuotas karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio 1765 m. balandžio 10 d. ir jas ėjo iki gyvenimo pabaigos. Drungilas J., Jokūbo Ignoto Nagurskio gyvenimo ir veiklos bruožai, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, 2007, t. 10, p. 145, 152.

Genovaitė ŽUKAUSKIENĖ

Telegrafas, telefonas, vėjo jėgainės, elektra Padubysio valsčiuje tarpukariu

Telegrafas, telefonas

Telegrafas buvo pirmoji ryšio priemonė, kuria buvo galima dideliais atstumais perduoti informaciją. Telegrafo aparatai buvo įrengti visuose didesniuose paštuose ir geležinkelio stotyse. Informacija buvo perduodama telegrafo aparatais, Morzės abėcėle, kurioje kiekviena raidė turi savo brūkšninį-taškinį kodą. Taškas perduodamas trumpu signalu, brūkšnys – ilgesniu, pvz., visiems žinomas tarptautinis nelaimės signalas SOS, perduodamas taip:

... – – – ...

(Trimis taškais yra perduodama S raidė, trimis brūkšniais – O raidė.)

Nuo 1910 m. pašto telegrafo skyrius pradėjo veikti ir Kurtuvėnuose[1], tad, Bazilionų gyventojams prireikus išsiųsti telegramą, nebereikėjo vykti į Šiaulius.

1919 m. kovo mėn., iš Šiaulių išvijus bolševikus, buvo atkurtas paštas, įkurtos naujos pašto įstaigos. Tose vietose, kur paštų nebuvo, buvo steigiami nauji skyriai[2]. Darbus atliko Šiaulių telegrafo-telefono statybos remonto kolona, kurios prižiūrėtoju buvo paskirtas J. Viršelis. Vietiniam ryšiui plėsti buvo tiesiami oriniai kabeliai[3].

1929 m. kovo 1 d. buvo pasirašytas raštas, kad Bazilionuose įsteigiama III eilės pašto agentūra. Vadovauti šiai pašto agentūrai buvo pavesta Justinui Butvilui, kuris, prieš pradėdamas darbą, turėjo pasirašyti tokį pasižadėjimą: „Aš, žemiau pasirašęs Justinas Butvila, šiuo pasižadu laikyti visiškoj paslaptyj visų telegramų turinį, taip pat niekam neteikti žinių, kam, kur ir kada buvo telegrama siųsta, kuomet telegrama buvo priimta, perduota ir įteikta adresatui, taip pat niekam neteikti žinių apie telefono pasikalbėjimus ir apie pašto korespondenciją. Už šio nepildymą esu atsakingas prieš įstatymus.“[4] Paštas buvo įrengtas S. Dubino namų pirmajame aukšte (3).

Apie pašto atidarymą pranešė ir to meto spauda. 1929 m. balandžio 27 d. Šiaulių laikraštis „Momentas“ rašė: „Pravesta nauja telefono linija Pašiaušė–Bazilionai–Bubiai.“[5] 1930 m. rugsėjo 9 d. Bazilionų pašto agentūra pakelta į VII eilės pašto įstaigą, J. Butvilas buvo atleistas, o pašto viršininku paskirtas Balys Balčiūnas[6].

[1] *Памятная книжка Ковенской губерний*, 1910, c. 42.
[2] *Lietuvos paštas 1922 m.*, red. K. Puida, Kaunas, 1922, l. 9.
[3] *Lietuvos ryšiams – 80*, sud. A. Krokus ir P. Vaitkevičius, Vilnius, 1998, p. 3.
[4] *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 1016, ap. 2, b. 119, l. 1–3.
[5] Pravestas telefonas, *Momentas*, 1929, Nr. 17, p. 3.
[6] *LCVA*, f. 1016, ap. 2, b. 119, l. 7.

Bazilionų paštas. Iš kairės: Antanas Urbonavičius (pašto viršininkas), Aniceta ir Stasys Dubinai (audinių parduotuvės savininkai, siuvėjai), Alfonsas Butvilas (pašto tarnautojas).1938 m. Nuotraukos iš Salomėjos Kymantaitės-Butvilienės archyvo

1930 m. gegužės 23 d. laikraštis „Šiaurės Lietuva“ paskelbė, kad ir Pakapėje (Padubysio valsčiuje) nuo gegužės 12 d. pradėjo veikti naujai atidaryta pašto agentūra. Ta žinia suteikė gyventojams daug džiaugsmo, nes anksčiau atsiimti korespondenciją reikdavo eiti 9 kilometrus[7].

Lietuvos spauda stengėsi supažindinti gyventojus su technikos naujovėmis. Štai periodinis žurnalas „Aušra“ 1912 m. gegužės 30 d. rašė apie telefoną ir aiškino (nors ir primityviai) telefono sandarą bei veikimo principą: „Telefonas padarytas iš dviejų triūbelių, vienas galas atviras, o antras uždarytas plienine plastinėle (plokštele). Jeigu pridėjęs prie lūpų atvirą triūbelės galą ištarsi žodžius, tai jie išduos garsą, kuris sukels vilnis (bangas), kurios palies plieninę plastinėlę. Ji suskambės taip, kaip skambėjo kalbančiojo žmogaus balsas. Jeigu vienas telefonas viela bus sujungtas su kitu, tai ištarti plastinėlės žodžiai, veikiant elektrinei jėgai, pateks kitan telefonan, nors jisai būtų už šimto varstų, ir čia vėl privers panašiai judėti antrojo telefono metalinę plastinėlę.“[8] Tokie išsamūs (nors moksliškai nelabai tikslūs) paaiškinimai padėjo žmonėms geriau suprasti naujai atsirandančių technikos prietaisų veikimą ir jų nesibaiminti, nes dažnai iš nesupratimo šios naujovės buvo priskiriamos šėtono darbams.

1923 m. Šiauliuose, Šumausko spaustuvėje, buvo atspausdinta telefono abonentų knygelė. Joje buvo nurodyti įkainiai už telefono paslaugas. Telefono įrengimas privačiame bute Šiauliuose ir Panevėžyje kainavo 75 Lt (Kaune – 100, kituose miestuose – 50 Lt). Mėnesinis abonentinis mokestis už telefono naudojimą Šiauliuose ir kituose miestuose buvo 5 Lt (Kaune – 10 Lt).

Šioje telefonų abonentų knygelėje buvo atspausdinta ir kalbėjimosi telefonu instrukcija, nes daugeliui telefonas dar buvo naujovė ir juo naudotis reikėjo išmokti. Šioje instrukcijoje rašoma: „Norint kalbėti telefonu, pirmiausia reikia pasukti telefono aparato rankenėlę keletą kartų aplink ir paskui, paėmus trūbelę ir pridėjus prie ausies, laukti, kol iš centralinės telefono stoties atsilieps: „N. centralinė.“ Tada reikia pasakyti abonento numerį, su kuriuo norim kalbėti, pvz., „prašau 5, prašau 15“, nurodyti gi abonento vardas neleidžiama. Jei į reikalavimą iš centrinės atsilieps „atlikta“, tai, turint telefono trūbelę prie ausies, reikia laukti, kol pareikalautasis abonentas atsilieps. Skambinti tuo pačiu metu negalima, nes telefoninkė skambina reikalaujamam abonentui. Jeigu iš centralinės atsakytų „užimta“, tai padėti telefono trūbelę į savo vietą ir, kurį laiką palaukus, vėl tuo būdu paskambinti. Kad

[7] Pakapė, *Šiaurės Lietuva*, Nr. 15, p. 5.
[8] Telefonas, *Aušra*, Nr. 11, p. 166.

Vėjo jėgainės reklaminis bukletas. ŠAM R-S131

Vėjo jėgainė „Wincharger“. ŠAM R-S45

netrukdytum telefoninkei savo pareigas eiti, leistis į kuriuos nors pasikalbėjimus su jomis yra griežtai draudžiama. Abonentai, į kuriuos paskambina, taip pat neprivalo atgal skambinti, bet pridėjus prie ausies trūbelę pradėti kalbėti. Pabaigus kalbėti, kad telefoninkė žinotų, kad kalba pabaigta ir galėtų nutraukti, reikia pasukti telefono rankenėlę. Kad išvengtum veltui bereikalingo elementų eikvojimo, visą laiką, kai nekalbama, telefono trūbelė privalo būti savo vietoj. Audros metu, kad išvengtume nelaimingų atsitikimų, prašome telefonu nekalbėti.“[9] Ši išsami instrukcija labai pravertė telefono abonentams.

1930 m. spalio 18 d. „Lietuvos aidas“ pranešė, kad Šiaulių apskrities Bazilionų pašto agentūra pakelta į pašto telefono įstaigą visų rūšių operacijoms atlikti[10].

Tuo metu naudotis telefonu galėjo tik pasiturintys gyventojai, nes 3 min. trukmės tarpmiestinis pokalbis kainavo iki 3,5 Lt, abonentinis mėnesinis mokestis siekė 35 Lt[11].

1933 m. Bazilionų telefono abonentai[12]:

Eil. Nr.	Abonento pavardė, vardas	Telefono įrengimo vieta	Telefono Nr.
1.	Jasaitis Domas, daktaras	Lopetiškių palivarkas	1
2.	Noikas Izraelis, miško pirklys	Bazilionai	6
3.	Padubysio–Bubių girininkija	Pagėluvis	5
4.	Padubysio valsčiaus policija	Bazilionai	4
5.	Padubysio valsčiaus savivaldybė	Bazilionai	2
6.	Viešasis pasikalbėjimas telefonu	Bazilionai	3

1936 m. turėjusių telefonus skaičius, lyginant su 1933 m., padidėjo 5 naujais abonentais[13]:

Eil. Nr.	Abonento pavardė, vardas	Telefono įrengimo vieta	Telefono Nr.
1.	Chomskis Alfredas	Vilaičių dv.	11
2.	Dambrauskas Dionizas	Vaistinė, provizorius	9
3.	Vaikų kolonija (vaikų stovykla, poilsiavietė – *aut. pastaba*)	Šiaulių apygardos ligonių kasos, Pagelava	7
4.	Pašto viršininko butas		8
5.	Vareika Jurgis	Šiliškės vnk., ūkininkas	10

[9] *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka* (toliau – *LMAB*), f. 76-788, b. 343, l. 1–10.
[10] *Lietuvos aidas*, Nr. 238, p. 7.
[11] *Lietuvos ryšiams – 80*, sud. A. Krokus ir P. Vaitkevičius, Vilnius, 1998, p. 14.
[12] *1933 m. Lietuvos telefono abonentų sąrašas*, Kaunas.
[13] *1936 m. Lietuvos telefono abonentų sąrašas*, Kaunas, p. 230.

1938 m. lapkričio mėn. Bazilionų pašte buvo įrengtas 30 porų firmos „Tartu Esti“ komutatorius, jo šaukimo prietaisas – induktorius, mikrofono grandinei naudojamas sausasis elementas[14].

Įrengus 30 porų komutatorių, buvo galima padidinti telefono abonentų skaičių, kuris 1939 m. Bazilionuose padidėjo iki aštuoniolikos[15]:

Eil. Nr.	Abonento pavardė, vardas	Telefono įrengimo vieta	Telefono Nr.
1.	Padubysio–Bubių girininkija	Pagėluvis	5
2.	Chomskis Alfredas	Vilaičių dv.	11
3.	Dambrauskienė Salomėja	Vaistinės savininkė	9
4.	Dubinas Stasys	Manufaktūros prekyba ir siuvykla	12
5.	Jankauskas Benediktas	Med. gydytojas	3
6.	Jasaitis Domas, daktaras	dv., Lopetiškių palivarkas	1
7.	Hellmers Knuds	Pagelava	14
8.	Lukianskis Petras	Meškių plytinės savininkas	8
9.	Michnevičius Zigmas	Brazinskių palivarkas	17
10.	Noikas Izraelis	Miško pirklys, butas	6
11.	Noikas Izraelis	Makarijos lentpjūvė	18
12.	Noikas Mauša	Dengtilčio malūnas	15
13.	Padubysio valsčiaus savivaldybė	Bazilionai	2
14.	Padubysio policijos nuovada	Bazilionai	4
15.	Podenas Benediktas	Gyvulininkystės technikas	16
16.	Vareika Jurgis	Šiliškės vienk.	10
17.	Vaikų kolonija (vaikų stovykla, poilsiavietė – *aut. pastaba*)	Šiaulių apygardos ligonių kasos, Pagelava	7
18.	Vaikų kolonija (žydų vaikų stovykla, poilsiavietė – *aut. pastaba*)	Žydų draugijos „Oze“ Šiaulių skyriaus, Volungiai	13

[14] *LCVA*, f. 1016, ap. 2, b. 55 (lapai nesunumeruoti).
[15] *1939 m. Lietuvos telefono abonentų sąrašas*, Kaunas.

Abonentų knyga. ŠAM I-Sb411

Apie tėvo, Petro Lukianskio, Meškių plytinės savininko, turėtą telefoną prisimena jo dukra Sofija Ambrazevičienė: „Norėdami kam nors paskambinti, lėtai kelis kartus pasukdavome telefono rankenėlę. Atsiliepus telefoninkei, dirbusiai pašte, reikdavo pasakyti, su kuo nori kalbėti, tada ji sujungdavo su prašomu abonentu“ (1).

Elektra, vėjo jėgainės

Tarpukariu Padubysio valsčiaus gyventojai namams apšviesti dažniausiai naudojo žibalines lempas. Dvarininkai ar turtingesnieji ūkininkai įsigydavo labai gerai šviečiančias 500 W galingumo primusines lempas. Elektra apšviesti namus buvo kiekvieno svajonė (1–18).

Pirmasis šiame krašte elektrą įsivedė modernaus ūkininkavimo propaguotojas, Bubių dvaro savininkas Dmitrijus Zubovas. Pagal 1913 m. kovo mėn. patvirtintą projektą jam buvo išduotas leidimas išvedžioti elektos apšvietimo linijas į gyvenamąjį namą, arklides, pieninę, veršides. Elektrą gamino 7,5 kw (115/160 V) elektros generatorius[16].

1934 m. rugsėjo 2 d. „Šiaulių žinios“ bazilioniškiams pranešė džiugią naujieną: „Šiomis dienomis Dengtilčio malūno savininkas p. Noikas sudaro su Padubysio valsčiaus valdyba koncesiją elektros

[16] *Kauno apskrities archyvas* (toliau – *KAA*), f. I-473, ap. 2, b. 272. l. 2.

Primusinė lempa. ŠAM I-D871

Žibalinė lempa. ŠAM E-B6011

pravedimo reikalu Bazilionų miestely. P. Nojikas reikalauja, kad būtų nemažiau 150 lempučių. Norinčių pravesti elektrą jau susirado šimtas abonentų. Pagirtinas sumanymas, iškeltas p. p. pašto viršininko Butvilo ir provizoriaus Dambrausko. Už šviesą bus imama nuo 25 žvakių 3 litai per mėnesį.“[17]

Elektros gamyba, panaudojant vandens turbiną, apsimokėjo, nes dieną turbinos suko malūno girnas, o vakare ir rytą – elekrinės generatorių ir gamino gyventojams elektrą.

1936 m. Šiaulių apskrities elektros įmonių sąraše buvo įrašytos dvi elektrą gaminančios įmonės, esančios Padubysio krašte: Mirskiškės – Kurkausko ir Dengtiltis – Noiko[18].

1939 m. duomenimis, Padubysio apylinkėse elektrą gamino Bubių lentpjūvė, kurios generatorių suko vandens turbina, ir Mirskiškės malūnas. Jame generatoriui sukti panaudota ne tik vandens turbina, bet ir dyzelinis variklis. Bubių lentpjūvės generatoriaus galia – 11,5 kW, maksimali apkrova – 4 kW, tiekiama įtampa – 220 V. Mirskiškės malūno generatoriaus galia – 11 Kw, maksimali apkrova – 8,8 Kw, tiekiama įtampa – 220 V[19].

Įsigyti pirktines vėjo jėgaines buvo prabangos dalykas. Vėjo jėgainės sparnus sukdavo vėjas, kartu sukdamas elektros generatorių, kuris gamino elektrą. Tai nebuvo galingos jėgainės, bet apšviesti namus, radijo imtuvo maitinimui jų galingumo užtekdavo. Tokias vėjo jėgaines gamino kelios užsienio įmonės. Pirktinės buvo gana brangios, didesnė jų dalis buvo savos gamybos, tik generatorius pritaikydavo dažniausiai iš senų automobilių.

Stasio Dubino siuvykloje apie 1930 m. buvo įvesta elektra, kuri buvo tiekiama iš virš namo pastatytos vėjo jėgainės. Jos tiekiama elektra taip pat naudojosi paštas ir policija (2, 3, 15). Ant klebonijos stogo taip pat buvo sumontuota vėjo jėgainė, kurios pagaminama elektra buvo naudojama apšvietimui ir radijo imtuvų akumuliatoriams pakrauti. Čia akumuliatorius pasikraudavo ir kiti Bazilionų krašto gyventojai (4, 8). Gylių kaime pirmasis apylinkėje vėjo jėgainę pasistatė meistras Bekeris (10). Trociškės kaime vėjas suko Antano Bulskio sumontuotą vėjo jėgainės generatorių, kurio pagaminama elektra pakraudavo akumuliatorius (15). Gabus meistras Kostas Baranauskas, gyvenęs už Bagdoniškės kaimo (Pašiaušės link), buvo pats susimontavęs vėjo jėgainę (18). Po karo ją susimontavo ir Antanas Maselskis (10). Apie 1943 m. vėjo sukamas jėgaines pasistatė gabūs meistrai Juozas Klovas ir Petras Karpavičius iš Juškaičių

[17] Bazilionai turės elektros šviesą, *Šiaulių žinios*, 1934, Nr. 33, p. 1.
[18] *LCVA*, f. 1624, ap. 5, b. 341, l. 8.
[19] *Lietuvos energetika*, t. 1, 1982, p.143.

kaimo, gaminant jėgainę Karpavičius atliko visus reikalingus kalvio darbus (7).

Siekiant išvengti gaisrų, kylančių nuo žaibo elektros iškrovos perkūnijos metu, ūkininkai spaudoje buvo raginami ant gyvenamųjų ir ūkinių pastatų įsirengti perkūnsargius. 1928 m. vasara buvo lietinga, tai žmonės kalbėjo: „Gal tie perkūnsargiai lietų pritraukia." Tokie pat kaltinimai buvo skirti ir aukštoms radijo imtuvų antenoms (2, 8).

Nedaug metų prabėgo nuo aprašomų laikų. Pasikeitė kelios telefonų kartos ir šiuolaikinis jaunimas tikriausiai neįsivaizduoja, kokiais telefonais naudojosi jų seneliai. Mokslo ir technikos pažanga tokia didelė, kad sunku suspėti susipažinti su kasmet besikeičiančiais išmaniaisiais telefonais. O kaip gyventume be elektros?

Pateikėjai:
1. Ambrozevičienė (Lukianskytė) Sofija, g. 1934 m. Bazilionuose.
2. Bačiūnienė (Menzoraitė) Marijona, g. 1922 m. Bazilionuose.
3. Bagarauskienė (Gorytė) Zofija, g. 1927 m. Juškaičių k.
4. Bracevičienė (Žilinskaitė) Bronė, g. 1915 m. Pabijočių k.
5. Buivydienė (Jankevičiūtė) Julijona, g. 1932 m. Peldžių k., Kelmės r.
6. Buožienė (Dapševičiūtė) Irena, g. 1928 m. Bernotų k.
7. Gorys Jonas, g. 1931 m. Pikeliškės k.
8. Kazelskienė (Tamoševičiūtė) Adolfina, g. 1920 m. Bazilionuose.
9. Kazelskis Justinas, g. 1915 m. Jankaičių k.
10. Papreckas Augustinas, g. 1939 m. Spaudžių k.
11. Pažerauskienė (Gorytė) Regina, g. 1943 m. Juškaičių II k.
12. Petrylienė (Butvilaitė) Felicija, g. 1926 m. Bazilionuose.
13. Petukaitė Johana, g. 1914 m. Pabijočių k.
14. Pniauskas Antanas, g. 1931 m. Taručių k.
15. Stankevičius Feliksas, g. 1933 m. Bazilionuose.
16. Stugienė (Cielkaitė) Eugenija, g. 1927 m. Bazilionuose.
17. Stugys Vaclovas, g. 1921 m. Pabijočių k.
18. Venckus Zigmundas, g. 1933 m. Piktuižių k.

Vytenis RIMKUS

Jono Murkos ir jo šeimos gyvenimo ir veiklos fragmentai

Nuotraukos iš autoriaus asmeninio archyvo

Mano vaikystės ir jaunystės atsiminimai susiję ne tiek su pačiu Jonu Murka, kiek su jo šeima, su jo namais Šiauliuose, Basanavičiaus gatvėje Nr. 20. Tiksliai nepamenu, gal 1943 m., mane, 13–14-metį, į šiuos namus nuvedė tėvas Jaroslavas Rimkus. Su J. Murka jis susipažino 1916 m., vykstant Pirmajam pasauliniam karui, Sankt Peterburge dėstydami A. Purėno organizuotuose lietuvių kursuose. Grįžus į Lietuvą artimai bendradarbiavo kuriant Šiaulių gimnaziją ir apskritai švietimo sistemą. Apie jų santykius prisimena dukra Rūta 1994 m. man rašytame laiške: „Prisimenu ją (mano mamą – V. R.), kai Jaunavedžiai buvo užėję su pirmu vizitu. Užsiglaudus už Tėtės kėdės, stebėjau labai gražią, labai iškilnią lyg romėnų matroną Jaunąją su tokiais puikiais, vešliais plaukais...“ Tai galėjo būti apie 1928 m.

J. Murka ir J. Rimkus domėjosi savais raštais, palaikė vienas kitą. Apie J. Rimkaus (J. Šiliečio slapyvardžiu) 1922 m. išleistą albumą „Vokiečių okupacija Lietuvoje 1915–19 m.“ J. Murka rašė: „Šitas Šiliečio albumas vaizdžių vaizdžiausiai primena su visais mažmožiais mūsų vargus Didžiojo karo metu Lietuvoje, ir, beskaitant tą albumą, vėl iš naujo kyla visų tų pažeminimų, kankinimų, plėšimų, vargų atjautimas, vėl atsiveria senosios žaizdos <...>. Ir Šilietis savo albumu padaro taip, kad, ir norėdami, nepamirštume, kas neprivalu pamiršti. Iš albumo, kaip iš gero žodžio dailininko rašto, kad ir nematę visų vokiečių laikų baisenybių, jas vaizdžiai prisistatome – brangus ir nepavaduojamas pagalbinis dalykas jaunuomenei, mokyklose einančiai Didžiojo Europos karo istoriją, visiems tiems, kas turės susidurti su mūsų nepriklausomybės iškovojimo istorija <...>. Panašūs, kaip Šiliečio darbai, labai reikalingi – lygiai kaip mokslinė beletristika ar populiarieji mokslo raštai <...>. Šiliečio mintis reali, aiški, kieta ir žiauri, kaip pati karo meto realybė (užtat simbolizuoti Šiliečiui nevyksta), o forma, kaip grafiko, net per gera gali būti, užtat su daile maža teturi bendra.

Taigi kiekvieno knygas skaitančio žmogaus (ar jis būtų sodietis, ar inteligentas) priedermė savo namuose turėti Šiliečio albumą, nes be jo veikiai pamirštama, kas neprivalu pamiršti, – tas vargo kelias į mūsų nepriklausomybę; pamiršę tuos vargus, kuriais įsigijome nepriklausomybę, ir pačią nepriklausomybę nebe taip branginsime.“[1] Asmeniniame archyve išliko J. Murkos 1928 m. rugpjūčio 4 d. rašytos charakteristikos apie J. Rimkų nuorašas: „Šiaulių Valstybinės Gimnazijos senųjų kalbų ir istorijos mokytojas – p. Jaroslavas Rimkus – man gerai pažįstamas nuo 1918 metų. Nuo tų metų p. Jaroslavas Rimkus atsidėjęs ir be pertraukos dirba,

[1] J. M-ka, *Lietuvos žinios*, 1923-10-06, Nr. 223.

Šiaulių gimnazijos 1919–1920 mokslo metų mokytojai ir abiturientai. Pirmoje eilėje sėdi abiturientai iš kairės: Čepėnas, Švambaris. Antroje eilėje sėdi mokytojai iš kairės: M. Mejerovičius, M. Rakickaitė, J. Murka, A. Klupšas, kun. J. Koncevičius, J. Orlauskis, Jar. Rimkus, Urbonas. Stovi abiturientai iš kairės: Vaišvila, Žagrakalis, Kumpis, Gelažius, Smilgevičius, Smilingis, Janušonis, Slonis, Poškus. 1920 m. gegužės 20 d.

tarp kita ko, ir lietuvių kalbos srityje, ir lig šiol tiek įsivarė, kad jo raštai nebereikalauja taisymo stiliaus, sintaksės ir rašybos atžvilgiu (turiu galvoje raštus lietuvių kalba). Be to, mano akyse ir iš mano paties knygyno yra išstudijavęs visą lietuvių literatūrą, ir jo pastabos dėl mūsų rašytojų kalbos – labai įdomios, teisingos ir rimtos. Skiriamus aukštesniosios mokyklos mokytojams egzaminus p. Jaroslavas Rimkus išlaikytų be jokio vargo, bet, kaipo žmogus, baigęs aukštąjį mokslą, tikras ir nuoširdus patriotas, turįs spausdintą darbą (jo albumas „Vokiečių okupacijos metu“), dirbąs kalbų srityje ir daugiau atsiekęs, kaip ne vienas atleistųjų nuo egzaminų, skaudu būtų statyti į vieną eilę su tais, kur indeferentiškai žiūrėjo į mūsų kalbą arba neturėjo tiek valios dirbti, kad reikia egzaminais priversti tiek kalbos pramokti, kiek ją privalo mokėti antraeiliai liaudies mokytojai – dviejų mokytojų seminarijos kursų programa.“

Murkų namuose pirmiausia mane patraukė svetainėje – centriniame tamsokame kambaryje – buvusios spintos su knygomis. Ir taip susiklostė, kad aš pradėjau imti tas knygas skaityti. Pasirinkdavau pats, ypač susidomėjau storomis meno enciklopedijomis, prie kurių net valandomis ten prasėdėdavau. Iš šio kambario buvo durys į kitą, kuriame gulėjo J. Murka. Pas jį neįleisdavo, ir aš savo akimis jo gyvo nemačiau. Apkritai jo asmenį gaubė kažkokia paslaptis, bent mūsų namuose kalbėta, kad jam Šveicarijoje pašalintas tuberkuliozės pažeistas plautis, prieš tai išlaužus šonkaulius. Tai gąsdino, sukeldavo virpulį, tuo labiau kad aš pats karo metais buvau susirgęs džiova ir gana sunkia forma, ir taip prieš akis stovėdavo J. Murkos pavyzdys. Jau po karo, 1945 m. rudenį, J. Murka mirė. Palydint iš namų mane paprašė dalyvauti laidotuvių eisenoje. Buvau aprengtas balta kamža ir su kryžiumi rankose ėjau visos laidotuvių eisenos priekyje Basanavičiaus gatve, Aušros alėja iki Šv. Petro ir Povilo bažnyčios (dabar – Katedros), Kapų gatve – į senąsias kapines, kur ir buvo palaidotas. Gerokai vėliau palaikai buvo perkelti į Kauno kapines.

O Murkų namuose lankydavausi ir toliau. Traukė tų namų atmosfera, tai, kad Elena Murkienė ar vyriausioji duktė Rūta vis dėlto priimdavo mane, pakalbėdavo, o dažniausiai palikdavo mane vieną prie spintų. Įsigudrinau mainyti tas knygas net kas antrą trečią dieną. Dabar galiu sakyti, kad buvau tikrai įkyrus vaikėzas, atsirado kažkoks sunkiai nusakomas traukos jausmas.

Labai greitai prasidėjo negandos – buvo areštuota Rūta, namuose tvyrojo netikrumas. Ir štai sužinojame, kad 1948 m. jų šeima turėjo būti išvežta, bet spėjo pasislėpti. Šis namas tapo pavojinga vieta. Bene tais pačiais metais kažkurių rinkimų metu pamačiau tas pažįstamas spintas su, atrodo,

tomis pačiomis knygomis rinkimų būstinėje, kuri buvo dabartiniuose moksleivių namuose, Aušros alėjoje. Koks tolesnis šių knygų likimas – nežinau. Beje, keletą kartų Murkų name dar iki jų ištuštėjimo man teko lankytis pogrindžio reikalais. Man buvo pavesta gauti vaistų sužeistam partizanui, aš, 17-metis, neturėjęs pažinčių suaugusiųjų aplinkoje, virpėdamas ir drebėdamas kreipiausi į jauną gydytoją Gražvydą Murkaitę, tuo metu dar tebegyvenančią tėvų namuose. Įtampa dvelkė jų namuose, Rūta jau buvo areštuota, bet ir man nebuvo kitos išeities. Gydytoja tyliai išklausė, nieko neklausinėjo, o po kelių dienų man įteikė vaistų paketėlį. Dar kartą į G. Murkaitę teko kreiptis, kad vienam žmogui būtų išduotas nedarbingumo lapelis pateisinant kažkokią kelionę pogrindžio reikalais. Šiandieną gali tai pasirodyti kaip smulkmenos, bet tada už jų slypėjo kalėjimai ir net mirties bausmės. Tokia buvo Murkų šeima.

Jau po mūsų tremties ir kalėjimų man su tėvu teko lankytis pas E. Murkienę ir Rūtą Kaune, aktyviai susirašinėjome. Laiškuose atsispindi itin sudėtingas, dramatiškas šeimos gyvenimas, tos epochos istorinis liudytojas. Išliko E. Murkienės ir Rūtos laiškų, rašytų tėvui ir man, proginių sveikinimų, kurių dalį čia ir pateikiu.

Laiškai Jaroslavui Rimkui

„Daug laimės ir džiaugsmo 1965-aisiais Tamstai ir Tamstos visai šeimai

E. Murkienė ir jos šeima“

„Sveiki, draugai,

Jau senai gavau Tamstos laišką, prašiau vaikų atsakyti, bet jie vis neprisiruošia. Tai šiandien pati atsikėliau ir rašau, nors dar nelabai sveika. Svarbiausia dėl p. Alseikienės adreso, jeigu Tamsta nori su ja susirašinėti. Jos naujas adresas toks: Klaipėda, Taikos prospektas 17/8, bt. 2.

Aš prieš pusantro mėnesio vieną savaitę du kartus virtau be sąmonės, bet abu kartus buvo namie Gražvyda, tai atgaivino. Gulėjau namie, gydžiaus. Dabar jau po truputį vaikštau, bet dar netvirta, vis prakaitas muša. Širdelė gal truputį sutvirtėjo, bet vis dar plazda, dreba. Gyvensiu, kol Dievas laikys. Mirti visai nebijau. Kiti mūsų namiškiai visi sveiki, bėga, dirba, kiek galėdami. Ir namie padėjėjos neturime, parbėgusios iš darbo pietus verda. Man nė bulvių neduoda nuskusti. Laimutės Linas jau kariuomenėje, kažkur prie Murmansko.

Geriausių linkėjimų visiems nuo mūsų visų

II/XI - 64

E. Murkienė“

„Didžiai Gerbiamas Mokytojau,

Pranešam Tamstoms mus ištikusią didžiausią nelaimę – šių metų sausio 20 dieną, pusę devynių ryto, mirė mūsų brangi Mama – Elena Murkienė.

Širdies priepuolis prasidėjo pusę septynių, buvo iškviestas gydytojas kardiologas, vėliau greitoji pagalba mirštantiems gaivinti ir kita – su naujausia aparatūra iš klinikų, bet visos pastangos buvo nesėkmingos. Taip ir mirė neatgavusi sąmonės, labai lengvai.

Palaidojom Eigulių kapinėse, ant kalno, po 2 liepom. Kapinės miesto pakrašty, pakeliui į Kulautuvą, ant pat Neries kranto.

Taip ir likom vienos, be Jos.

Namuose kapitalinis remontas, gal teks kuriam laikui kitur išsikelti, tai kiek lengviau, ne taip viskas Ją primins.

Nuoširdžiausi sveikinimai visai Tamstų šeimai

1965.I.27 Tamstos buvusios

mokinės Murkaitės“

„Pikeliškiai 1965 8/II

p. Rūtai Murkaitei Kaune

Miela Panele Rūta,

Gavome Tamstos laišką su liūdna žinia apie mirtį Tamstų Mamytės. Su dideliu susijaudinimu aš perskaičiau tą laišką. Jūs laimingos buvote per tiek metų džiaugdamosi savo motinos meile, jos kilnios sielos spinduliavimu ir švelnumu, bet man, deja, tos laimės ir motiniškos meilės neteko patirti dėl motinos mirties esant dar lopšiniais kūdikiais. Aš savo motinos visai nepamenu ir žinau ją tik iš fotonuotraukos ir pasakojimų. Gavus Tamstos laišką mano žmonos namie nebuvo, nes ji buvo išvažiavusi į Klaipėdos kraštą pas savo brolį. Ji tikrai apsiverks perskaičiusi Tamstos laišką, nes ji labai gerbė ir mylėjo Jūsų Mamytę ir dažnai man sakydavo pažįstanti Šiauliuose tik dvi simpatiškas, taurias ir malonias moteris – tai Tamstų mamytę ir p. Sondeckienę.

Taigi, malonios sesytes – Rūtele, Gražvyda, Laima ir Dunda – išreiškiu Jums gilios užuojautos

Rūtos Murkaitės bendraklasė Lionė Mikulskaitė. Šiauliai, 1937-06-08

žodžius savo ir žmonos Apolonijos vardu dėl mirties Jūsų mylimos brangios Mamytės ir pasilieku su aukšta pagarba.

J. Rimkus“

„1992.02.10, Kaunas

Gerbiamas Vyteni,

Ačiū už laikraščius! Apie gimnazijos jubiliejų man rašė mano buvęs ryšininkas A. Šilkus, pasipiktinęs, kad nepaminėti gimnazijos auklėtiniai – buvę pasipriešinimo dalyviai. Labai pasigedęs sąrašų. Deja, tai ne toks greitas darbas. Jums turbūt svarbu pavardės ir dabartiniai adresai. Kiek pajėgsiu, pasistengsiu pagelbėti Jums. O dabar – iš eilės į Jūsų klausimus –

Mūsų šeima – tėvai ir 4 dukterys. Aš – vyriausia. Mama – pr. mokyklos mokytoja.

Gimnaziją baigiau 1937 m. ir tuojau pradėjau studijuoti biologiją VDU. Tik ką baigus III kursą, įriedėjo į Kauną sovietų tankai. Fakultetą perkėlė į Vilnių ir pridėjo eilę naujų, papildomų dalykų. Besiruošiant baigiamiesiems egzaminams, buvau telegrama iškviesta kuo skubiausiai į Šiaulius. Traukiny sužinojau, kad vežami žmonės. Tąkart mus aplenkė. Tuojau prasidėjo karas. Fakultetą uždarė. Reikėjo užsidirbti pragyvenimui ir namiškiams pagelbėti. Pradėjau dirbti Linkuvos gimn., o nuo 1944 spalio 1 d. – Šiaulių mergaičių (II ?) gimnazijoj.

Netrukus įsijungiau į pasipriešinimo judėjimą. Pirmasis mane aplankė truputį pažįstamas Jonas Skačkauskas su spauda. Vėliau – Antanas (neprisimenu pavardės, jo sužadėtinė J. Markevičiūtė gyvena Šiauliuose, Biliūno 3). Nieko neklausinėjau, bet spėjau, kad jie abu surišti su mišku. Miške tuo laiku buvo ir mano kl. draugė Lionė Mikulskaitė, med. sesuo. Pradėjom siuntinėti per ryšininkus medikamentus, tvarst. medžiagas, pinigus, surinktus iš įvairių žmonių – mokytojų (Geležiūnų, M. Stulgio, S. Višinskienės, K. Žalio, Z. Kundrotaitės, Petraityčių) ir kt. Ne mokytojų. Medikamentus gaudavau iš d-ro Rudzinsko ir jo žmonos. Pirmasis ryšininkas buvo A. Čiurlys, vėliau – A. Šilkus. Abu areštavo, bet laikėsi jie puikiai. 1946 m., turbūt vasario mėn. gale, užėjo naujas ryšininkas. Perdaviau jam, ką turėjau, tuo metu pas mane buvusių B. Petraitytės ir Z. Kondrotaitės akivaizdoje, nes jos daug ką žinojo, o Kondrotaitės rūsy kartais klausydavomės žinių iš užsienio. Šito ryšininko pavardę labai greitai – kovo 7 d. – išgirdau jau geležinkelio NKGB tardytojo kabinete, Dvaro g-vėje. Tai buvo Andrius Žilinskas. Visaip jis stengėsi įrodyti, kad aš jam daviau pinigų, kad buvo prie to ir daugiau žmonių. Deja, aš tegalėjau vieną kartoti, kad matau jį pirmą kartą gyvenime. 206 pasirašant paaiškėjo, kad aš prijungta prie 4 ar 5 žmonių grupės, paskutinė. Nei vieno tikrai nepažinau. Prisimenu tik vieno pavardę – Paulauskas, atrodo, moksleivis, kiti turbūt geležinkeliečiai. Teisė mus 12.V, ir nuosprendį perskaičius dar klausė manęs, ar aš tikrai nekalta. Tikrai – tegalėjau atsakyti. Taip per Šiaulių, Vilniaus, vėl Šiaulių ir Vilniaus kalėjimus atsidūriau pradžioj Urale, Solikamsko lageriuose (pos. Borovsk), o vėliau – Taišeto–Bratsko–Zajarsko trasos kolonijose. Tik po 10 su + metų vėl pamačiau savuosius. Deja, jau ne Šiauliuose.

Tai tiek, jei kas neaišku – klauskit.

Lionė Mikulskaitė areštuota, persipjovė venas, mirė.

A. Šilkus gyvena Kuršėnuose, Dambrausko 14-1.

A. Čiurlys – Kaune (adreso kol kas nežinau).

A. Žilinskas, girdėjau, mirė lagery.

Antaną lagery nutrenkė elektra.

J. Sakčkausko likimo nežinau.

Iš mano aukl. klasės dar prieš mane areštuota Birutė Kovaitė. Mokyt. Stasė Višinskienė, irgi

areštuota prieš mane, grįžo į Lietuvą. Jau mirusi. Atrodo, Rekyvos durpyne buvo nušautas Sirutavičius (jo sesuo Irena ir motina buvo areštuotos). Pas mokyt. Z. Kondrotaitę (mirusi) radijo paklausyti užeidavo Miknevičius, atrodo, irgi iš miško.

Kol kas tiek. Kai gausiu daugiau žinių ir duomenų – parašysiu.

Sėkmės!
R. Murkaitė“

„1992.03.17, Kaunas
p. Vyteni,

siunčiu mano klasės draugės Lionės Mikulskaitės nuotrauką, dovanotą man baigiant mums gimnaziją.

Lionė, med. sesuo, buvo pasitraukusi į mišką drauge su savo seseria, kurios vardo nežinau. Pasakojo dabar Kaune gyvenantis buv. ryšininkas Algirdas Čiurlys, kad jį suėmė vienoje sodyboje, kai jis padėjo skirstyti Lionei ir jos seseriai atneštuosius vaistus, nes Čiurlio byloj buvo tik 2 žmonės – jis ir jo tėvas.

Kada ir kur suimta Lionė – nežinau, tik girdėjau, kad kalėjime ji persipjovė venas ir mirė. Sesers likimo nežinau.

Lionės tėvas dirbo Mergaičių gimnazijoje sargu. Labai ilgai. (Ir Jūsų Tėtis jį turėjo pažinti.) Vėliau Mikulskiai pasistatė namus kažkur už Sukilėlių kalnelio, laukuose (tada). Gal ir dabar ten kas iš jų giminės tebegyvena.

Labai būtų įdomu pavasariop, gal balandžio mėn., aplankyti visas tas vietas, tas sodybas (jei jos išliko), kur buvo ryšių centrai ir surinkti kiek galima daugiau duomenų apie tuos laikus. O gal jau tai padaryta?

A. Šilkus rašo atminimus, kad ir A. Čiurlys juos papildys.

Ieškojau Šiaulių m. gyventojų, pasipriešinimo dalyvių, persikėlusių į Kauną. Polit. kal. sąjungos Kauno skyriuj peržiūrėjau apie 1500 anketų. Deja, tik mudu su Čiurliu gal reikalingesni Jums. Šukys Povilas (gim. 17 m.), vairuotojas, dar vaikas persikėlė į Kauną. Su Šiauliais nieko bendro nebeturi. O su Daukša Jonu (gim. 11 m.) (58–13) taip ir nepavyko susiskambinti. Daugiau šiauliečių (bent sąjungoje) neradau kol kas.

Apie mokyt. St. Višinskienės bylą nieko nežinau. Pabandysiu susisiekti su jos dukra, gyv. Vilniuje. Nuotrauka turėtų būti ir pas Jus, jei per visus suirutės metus jos išliko. p. Višinskienė mokytojavo tuo pat metu, kaip ir Jūsų Tėvelis.

Sėkmės visuose darbuose! Sveikinimai Jūsų Šeimai!

R. Murkaitė“

„1994.04.07, Kaunas
Gerbiamas p. Vyteni,

Amžius daro savo ir niekaip neprisimenu, ar siunčiau Jums šios mano „klasiokės“ nuotrauką. Tai turbūt gerai Jums žinoma Lionė Mikulskaitė, turbūt vienintelė iš klasės išėjusi kaip med. sesuo į mišką. Ir, kaip Jums tikriausiai žinoma, areštuota nebeištvėrė, matyt, žvėriškų kankinimų per tardymus – kameroje nusižudė. Kad po to būtų buvę papildomų areštų, negirdėjau, nors bendravo ji su daug kuomi.

O dabar mano asmeniškas prašymas Jums – labai norėčiau gauti kiek žinių apie Jūsų Tėvelių ir visos Jūsų šeimos nueitą kelią ir likimus. Kas buvo Jūsų sesutėms? Kiek žinau, Renytė mirė dar Lietuvoje. Kokiam krašte buvot tremtyje? Kuriose kolonijose teko pabuvoti?

Būsiu labai dėkinga už suteiktas žinias! (Medžiagą apie kai kuriuos Jo, t. y. mano tėtės, draugus ir bendražygius segu į mano tėvelio bylą.)

Sveikinimai visai Jūsų Šeimai! Kiek Jos turit?

Sėkmės gyvenime!
R. Murkaitė“

„1994.06.13, Kaunas
Gerb. p. Vyteni,

Dideliausis ačiū už tokią malonią staigmeną. Aplamai, ta diena buvo man itin turtinga staigmenomis. Rytą – Jūsų knygutė, kurią tuo prisėdimu ir perskaičiau, o vakare, grįžus iš kol. sodo, radau už durų užkištą raštelį nuo „2 Algių“, mano buv. ryšininkų, Algio Šilkaus ir Algio Čiurlio, su kvietimu aplankyti juos. Tuo labiau, kad Čiurlio žmoną irgi buvau sutikus spec. kontingente, Taišeto lageriuose. Šiuo metu jis dar su lazda tevaikšto, dar nulaužta koja kaip reikiant neužgijus.

Kitą popietį taip ir praleidau jų draugėje. Ir beveik ašarodama Olė kai kuriuos Jūsų eilėraščius persirašė į savo gan storą sąsiuvinį. Jūsų eilės, rašytos širdimi, savo nuotaika ir mintimis turbūt daug artimesnės visiems, ypač ten pabuvusiems, negu daugelio šiuo metu ir aukštinamų poetų.

Kaip džiugu, kad tie 50 metų vis dėlto nesugniuždė, nesužlugdė mūsų Tautos Dvasios. Tiesa, pelų, atplaišų ir kitokių šiukšlių susikaupė nemaža, bet pats branduolys išliko stiprus ir nepalaužiamas, nežiūrint į tas visas kančias ir sunkumus.

Perėję visą tą „ugnį ir vandenį“, ne vienas ir sveikatos netekęs, bet nepalūžęs, tik labiau dvasioj užsigrūdinęs, siekė ir pasiekė visko, ką buvo užsibrėžęs pasiekti. Ne, šiukšlės nubyrės, o Tauta netrukus pakils visu ūgiu. Tik daugiau vienybės, tik daugiau tarpusavio supratimo ir meilės.

Piešiny Jūsų Tetušis kaip gyvas. O mamos, jei nebūtų parašyta, nebūčiau atpažinus... Juk pati didžiausia šeimos našta užgulė Jos pečius... Prisimenu ją, kai Jaunavedžiai buvo užėję su pirmu vizitu. Užsiglaudus už Tėtės kėdės, stebėjau labai gražią, labai iškilnią lyg romėnų matroną Jaunąją su tokiais puikiais, vešliais plaukais...

Dar vienas klausimas, tiesiogiai Jūsų šeimai: Ar didelė Ji? Ko pasiekė Jūsų atžalos, kiek jų?

Nuoširdžiausi sveikinimai ir geriausios kloties gyvenime, linkėjimai Visiems Jums nuo mudviejų su seseria.

Būkit sveiki, būkit laimingi

Rūta Murkaitė

P.S.: Grįždama iš maloniosios draugės, papuoliau į lietų, vėją ir perkūniją. Ne, šiuo metu vėl vaikščioju, bet retkarčiais dar pajaučiu tą „audrą“.

Rūta“

„Gerbiamas p. Vyteni,

Trukdau Jus sesers Gražvydos prašoma. Ji jau gerokai senai išsiuntė registruotu laišku užklausimą p. Kašiui, ar institutui būtų reikalingas mūsų namas, esąs Basanavičiaus 20. Bet atsakymo į šį užklausimą iki šiol nėra. Gal ji laiške pamiršo įrašyti savo atgalinį adresą (amžius!), o gal ir iš pašto dėžutės laiškas dingo... (Pas mus taip atsitinka.)

Į Šiaulius mes nei vienas nemanom grįžti, o ir namo remontui jokių galimybių neturim.

Mes, visa giminė, labai dėkingi gerb. p. Kašiui ir esam labai dėkingi už pagalbą mūsų Tėveliui straipsniais spaudoje ir kalbas per susirinkimus-minėjimus bei rūpestį išsaugoti Jo atminimą.

Perduokit Jam mūsų dėkingumą ir nuoširdžius sveikinimus. Labai laukiam atsakymo į užklausimą.

Na, o mes po truputį artinamės prie poilsio nuo taip didelės gyvenimo užkrautos mums naštos... Bet neliūdim.

Kaip Jūsų Šeima laikosi? P. Bėkštaitė bent kiek pasakojo apie Ją, kai buvo užsukusi kadaise pas mane.

Laimės ir sėkmės gyvenime Jums visiems.

Kai būsit Kaune, užsukit pas mus. Didžiausia tikimybė rasti d-rę Gražvydą, nes pas juos remontas ir vis kas nors esti namie. Jos adr. – Lazūnų 18, Garbaravičiai. Važiuoti 2-u troleibusu iki Akių klinikos ir pirmyn truputį paėjėti.

Lauksiu!

Jūsų Rūta Murkaitė

1995, Kaunas, liepos 13

P. S.: Apie rugpjūčio vidurį truputį manom pavažiuoti prie jūros. Gal porą savaičių.

RM“

1996.11.20, Kaunas

Mielas Vyteni,

Rašau labai trumpai ir laukiu greito atsakymo. O dalykas tame, kad mokyklos jubiliejaus proga leidžiami ir mano Tėvo raštai, na, ir bendrai Jis ir Jo darbai bus minimi.

Pagrindinę medžiagą galėsiu jiems pateikti, bet Jo raštų nagrinėjimo neturiu. Girdėjau, kad Jo darbus tyrė p. p. Bukauskienė (vieną Jos straipsnį „Gimt. ž.“ turiu), Karčiauskienė, Semaška, plačiai apie Jį rašė p. Kašys. O kas kalbėjo apie „Metodikos etiudus“ minėjime? O kas daugiau?

Labai norėčiau sužinoti, kur jie gyvena, adresus ir Jų straipsnių ir gal ir daugiau žino rašiusių apie Jo darbus? O gal bus galima panaudoti, jei autoriai neprieštaraus, ir jų jau išspausdintus darbus įvairiuose leidiniuose?

Labai norėčiau kaip galima greitesnių žinių.

O dabar prašymas ir Jums. Darbe minimas ir Jūsų Tėtis. O kokia Jo specialybė – taip tikrai ir nežinau. Lotynistas, istorikas?

Labai laukiu greito Jūsų atsakymo ir gal ką iš papildomos medžiagos turėtumėt?

Sveikinimai visai Jūsų Šeimai! Kaip Jie gyvena, kaip įsikūrė? O Jūsų visų sveikatos?

Rašau pašte. Tuoj tuoj turi išimti laiškus. Atleiskit, kad taip skubu.

Jūsų Rūta Murkaitė“

Šiaulių gimnazijos mokytojai 1918–1919 m. m. Sėdi iš kairės: Jonas Murka, Jaroslavas Rimkus, Antanas Klupšas, Kazimieras Venclauskis

„1996.XII.

Gerasis p. Vyteni,

Ačiū už suteiktas žinias ir už siūlomą pagalbą!

O dalykas tame: gaunu žinią, kad į 600 Lietuvos mokyklos jubiliejui leidžiamų leidinių tarpą įtraukti ir „J. Murkos rinktiniai raštai „Mūsų didieji švietimo ir auklėjimo periodai" I, II, III t.". Šiuo metu leidyklai pristačiau beveik visą mano turimą – surištą medžiagą apie Jį – Jo amžininkų – P. Bugailiškio, K. Ubeikos, S. Tarvydo, Šiušos, Šilkaus, Murkienės, Ruzgo, S. Rudokaitės, B. ir A. Petraityčių, E. Šimkūnaitės, G. Murkaitės, kap. J. Petrausko, Bubino, S. Orvydaitės-Višinskienės, V. Rimkaus – atminimus. Maniau, išleisti tik bukletuką – su biografija, nuotraukomis ir darbų sąrašais, bet dabar paruoštą medžiagą panaudosiu I knygos tomui. Jam skirta 10 lankų. Maždaug toks jo turinys:

J. M. biografija.

Vaikystė-jaunystė.

Pedagoginė ir visuomeninė veikla.

J. M. vadovėliai ir metodiniai ieškojimai.

Paskutiniai gyvenimo metai.

M. A. bibliotekos rankraštyne esantys darbai.

Nuotraukos ir pan.

Darbų vertinimas-charakteristika ir pan.

Tėtis mokykloje dirbti pradėjo baigęs Panevėžio mok. seminariją 1909 m., o 1928 m. jau turėjo važiuoti į sanatoriją.

Kaip prisimena Mama – Jo didžioji bendradarbė – visą „juodąjį darbą" (korektūros ir pan. taisymai) ruošiant vadovėlius ir bendrai Jo visoje veikloje dirbusi. Jis paruošė ir išleido 19 pavadinimų 58 laidas. Būtų labai gerai, jei pavyktų nors dalį šių knygų nufotografuoti ir leidiny patalpinti. Žodžiu, dar šiemet, o ir sekančių metų pradžioje kaupiam medžiagą, jei atsirastų kas naujo, gal grupinių nuotraukų iš gimn., mok. seminarijos laikų ir pan., būčiau labai dėkinga. Originalus grąžinsiu (panaudoję) siuntėjams.

Labai norėjau sudarytoju kviesti p. Kašį, bet nežinau, kokios Jo gyvenimo sąlygos, kodėl išvyko iš Šiaulių. Šis darbas bus apmokamas. O ką ruošia p. Dromantienė? Gal bendradarbiausim?"

„1997.03.18, Kaunas

Gerasis p. Vyteni,

Naudojuosi Jūsų pasisiūlymu talkininkauti leidžiant knygą apie mūsų Tėtį (šiandien gavau žinią, kad ji jau leidykloj) ir labai prašau rasti laiko pasiteirauti „Aušros" muziejuj, ar jie pageidautų, kad visa panaudota ir nepanaudota medžiaga būtų perduota jiems. Tegu duoda žinią visai atvirai ir tiesiai – ar jiems ar Kaunui ją paskirti. Man labiausiai norėtųsi ją perleisti Šiauliams, taip nuoširdžiai ir šiltai paminėjusiems Jo 100-metį. Na, bet tegul jie nesivaržydami pasisako. Būsim labai dėkingos.

Šiandien (kaip minėjau) gavau žinią iš Vilniaus, iš Švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centro, kad „Liet. M-lai 600“ jubiliejui knyga bus atspausdinta. Tik nuotraukų, esant ribotai jos apimčiai, beveik nebus įdėta. O man labai to norėjosi.

Šią savaitę važiuosiu Vilniun atsiimti nepanaudotos medžiagos, o po šv. Velykų, manau, ir visą gal grąžins...

Nesenai iš „Knygų Rūmų“ vėl atsiuntė ten rastų J. M. laiškų ir straipsnių bei ruoštų vadovėlių juodraščius. Bus gal apie 3 plastmasines „tašes“. Yra siųstų ir iš Pikeliškių sveikinimų ir kt. Gal norėsit atsiimti – atsiųsiu.

Knyga bus. O kita medžiaga mūsų vaikams ir vaikaičiams, visai kitų specialybių ir pomėgių, bus gal tik bereikalingas balastas, deja, deja...

Kaip laikosi visa Jūsų šeima ir giminė? Ar labai supurtė ta baisioji gripo epidemija? Mes tai po porą-trejetą savaičių su 38 l. išgulėjom.

Nuoširdžiausi sveikinimai besiartinančių šv. Velykų proga. Sėkmės, stiprios sveikatos ir dag saulėtų, šviesių dienų linki kauniškės Murkaitės su jaunuolynu.

Lauksiu žinios ir plačiau parašant apie save, savo darbą ir visą savo šeimą

Jūsų Rūta Murkaitė

P.S.: Kokia tema ir kur bus išspausdintas Jūsų kolegės straipsnis apie J. M.?

Perduokit sveikinimus p. Bėkštaitei su šeima. R. M.

(Ar suskaitėt mano raštą?)“

Yra išlikęs nedatuotas Gražbylės Murkaitės laiškas su plačiu giminės aprašymu:

„Danutė-Ona Murkaitė, g. 1927 m., buvo ištremta 1948.V.22 į Krasnojarsko kraštą, st. Orešnoe. Danutė studijavo Vilniuje, Dailės institute. Gyveno D. instituto bendrabutyje. Išvežta kaip Murkų šeimos narys. Tuo pačiu laiku turėjo išvežti ir Eleną Murkienę su dukra Gražvyda Murkaite. Jas įspėjo geri žmonės, o 21/V tą primygtinai pasakė siuvėja, kur siūdinosi Gražvyda. Šios siuvėjos prašė Gražvydai pranešti taip pat besisiūdinanti enkavedisto žmona (ar savo nuožiūra, ar vyro įpareigota – nežinoma). Jos pavardės ir tautybės iki šiol nežinome. Pasirodo, net tokiose pareigose dirbo ir tikrai gerų žmonių.

Kodėl Murkų šeima tremta, yra eilė priežasčių: tėvas – Jonas Murka, pedagogas (miręs 1945 m.), rašęs vokiečių okupacijos metais (rodos, į varpus) straipsnį, kuriame paminėtos „raudonosios davatkos“. E. Murkienė – mokytoja. Murkų šeima turėjo didelę valdą (namus, sklypą) – atseit buožės. Vyriausioji dukra Rūta suimta 1946 m. ir nuteista pagal 58 str. 10-čiai metų.

Duktė Laima Bulotienė su šeima liko nepaliesta, nes visa šeima net nesusitarusi nei anketose, nei saugume jos neminėjo, kad neįkliūtų. Visur figūravo tik 3 dukterys. Danutei į Vilnių nebespėta pranešti ir net galvota, kad Vilniuj jai bus saugiau.

E. Murkienę su dukra išslapstė Sofija Rudokaitė (dirbo ir gyveno „Aušros“ muziejuje). 5 d. dienomis sėdėjome ant jos ožkos tvarto, o naktimis – kambaryje. Po to slapčia išvažiavome į Kauną, kur mus priglaudė ir du mėnesius maitino Sofijos sesers šeima, patys labai rizikuodami ir skurdokai gyvenantys. Vėliau Murkienę globojo Ignas Bulota (žento brolis), kur ji gyveno, padėjo auginti vaikus ir versti knygas. Gauti vertimų jai padėjo K. Jankauskas, leidyklos direktorius (neprisimenu pavardės). Pirmoji knyga buvo apie Glinką, antroji – Aksakovo „Šeimos kronika“, vėliau – Paustovskio „Aukso rožė“. Taip buvo užsidirbta pinigų ir sau, ir Rūtai siuntiniams.

Gražvyda liepos mėn. grįžo dirbti į Šiaulius ir greit iš ten persikėlė į Anykščius. Ten būdama pagal išgales siuntė pinigus Danutei į Sibirą.

Danutė buvo išvežta su didele grupe lietuvių iš Vilniaus ir kitur, tarp jų buvo ir draugų studentų, iš kurių artimiausias poetas Paulius Drevinis. Kadangi ji buvo „dailininkė‘, tai jos į darbus nevarė. Tekdavo piešti ir „apipavidalinti“ šūkiais, sienlaikraščiais ir t. t.

Rudenėjant (turbūt rugsėjo gale) Danutė ir dar viena moteris pabėgo iš Orešnoe labai slaptai. Nežinojo net artimi draugai (kad jie neįkliūtų). Beveik mėnesį keliavo į Lietuvą per taigą, miegodavo po eglėmis, net prišaldavo prie žemės. Vėliau traukiniu. Taip sumėtė pėdsakus. Grįžo į Vilnių ir apsigyveno pas drauges (dabar dailininkes) Elvyrą Radauskaitę ir Liudą Bėkintytę (ar -aitė), vėl įstojo į D. institutą. Rektorius dail. V. Jurkūnas visai nesigilino į jos bylą. Užteko Danutės aiškinimo, kad buvo paimta per klaidą. Tačiau gruodžio mėn. prasidėjo jos paieškos, 22/XII-48 suimta Anykščiuose Gražvyda, kaip pabėgusi iš traukinio. Ji to neneigė, kad neieškotų sesers ir mamos. Tuoj pat Danutės ieškojo KGB Institute ir bute pas drauges, bet per

Elena Murkienė su dukromis Rūta, Laima, Gražvyda, Danute

stebuklą nerado (kai ieškojo Institute, ji buvo name. O kai atėjo KGB į butą, ji buvo išėjus į Institutą). Kelias dienas išsislapstė pas draugus, o paskui išvyko pas seserį Laimą. Iš ten po kelių mėn. – į Kauną, kur išsislapstė 8 metus. Po 5 mėn. paleista iš kalėjimo Gražvyda (išsiaiškinus, kad ne tą buvo suėmę) išsikėlė į Telšius, o iš ten – į Kauną. Mama 1949 m. išvažiavo pas dukterį Laimą su svetimu (Rudokienės) pasu, vėliau gavo mergautine pavarde pasą. O jau po Stalino mirties vėl „apsivedė" su mirusiu vyru ir vėl buvo Murkienė. Visur buvo labai daug gerų žmonių, kurie daug padėjo.

Danutė Kaune dienomis būdavo pas seserį, o naktimis – pas draugus ir gimines. Be galo daug jai ir visai šeimai padėjo Rudokų ir Petružių šeima. Janina Glemžaitė-Sakalauskienė su mama ir vyru, pusseserė Elvyra Stukaitė-Paražinskienė su vyru, dėdė Matas Kunčius su žmona Lione, didelis draugas dail. Petras Stauskas, draugai – B. Petraitytė, K. Klimavičius, Antanavičiai, E. Šimkutė-Tubutienė, E. Urbonaitė, Garbaravičių giminė (Petrauskai, Stankevičiai), Mizeikių šeima, Algis Umbrasas (už jo po reabilitacijos Danutė ištekėjo), E. Banikovaitė, Brazdžioniai.

Slapstytis be dokumentų buvo labai sunku. Porą kartų seserį kvietė į KGB, bet nieko nesužinojo. Ateidavo ieškoti į sesers namus. Buvo naktų, kad Danutė miegojo ir sandėliuke. Atsiliepė kelionė per taigą: išsivystė labai sunkus reumatoidinis poliartritas, vos bepavaikščiojo. Tada pastoviai apsigyveno pas seserį Gražvydą, „sušelpta" fiktyviu pasu. Į ligoninę gulti buvo neįmanoma – nesaugu. Liga progresavo. 1956 m. buvo reabilituota (byla nutraukta), gavome iš užsienio prednisolono. Labai pagerėjo sveikata, bet invalidumas liko. 1957 m. vėl išvyko studijuoti. Tas pats rektorius V. Jurkūnas be kliūčių ir egzaminų ją priėmė atgal į Institutą (tik į 1-ą k.), kurį baigė 1962 m. 1959 m. ištekėjo už architekto D. Umbraso. Užaugino 2 sūnus (abu dailininkai). Nežiūrint labai blogos ir vis blogėjančios sveikatos, visą laiką dirbo. Mirė 1982.I.9 vėžiu.

E. Murkienė iki 1957 m. rudens gyveno pas dukterį Laimą, kuri labai daug prisidėjo gaunant pasus, siunčiant siuntinius Rūtai. Po to persikėlė į Kauną pas Gražvydą, kur 1965 m. mirė.

Rūta grįžo iš lagerio 1956 m. Pradžioje gavo darbo tik apynių skynėja botanikos sode, viščiukų inkubatoriuje operatore. 1957 m. reabilituota, o tada vėl įstojo į Vilniaus u-to Biologijos f-tą, kurį baigė, dirbo Miškų institute, apgynė kandidatinę disertaciją, parašė eilę straipsnių, keletą knygų.

Gražvyda nuo 1950 m. iki pensijos 1990 m. dirbo Kauno klinikose gydytoja-pediatre.

G. G...

Gerb. Vyteni,

Ačiū už laikraščius ir straipsnį, bet aš niekaip neatsimenu, kad būčiau Jums „sukombinavusi" vaistų. O biuletenį galėjau išduoti, nes dirbau ne tik pediatre, bet turėjau ir suaugusiųjų apylinkę. Paties fakto irgi neatsimenu, gal tas žmogus nesisakė, kam jam reikia.

Bijau, kad svetimų žygdarbių sau neužsidėčiau.

Dėkinga Jūsų

G. Murkaitė"

Savo ruožtu galiu tik pridėti, kad ir aš to žmogaus, kuriam buvo išrašytas biuletenis, nepažinojau, nemačiau, jo pavardė ir darbovietė man buvo perduota per partizanų ryšininkę, su kuria bendravome tik slapyvardžiais. Drįstu čia pateikti ir dar vaikystėje prasidėjusio bendravimo atmintyje išlikusių smulkmenų, net emocinių momentų, gyvenimo eigoje tebesuteikiančių teigiamų, šviesių minučių. Man dar tebetūnant kažkuriame Kemerovo lageryje, bene 1953 m., susiklostė eilutės, prisimenant gražuolę mokytoją Rūtą (1918–2009):

Metelių dešimčiai praėjus
Šiandien aš atviras esu:
Buvau ir aš įsimylėjęs
Kaip žmonės sako, lig ausų...

Ieškojau žvilgsnio, laukiau žodžio –
Koks aš vaikiūkštis įkyrus.
Ne man Tu žemėj pasirodžius,
Ne man Tava širdis žėruos...

Žiauraus likimo žodis kietas,
O kaip Tvėrėją aš prašiau
Man – metų dešimtį pridėti,
O tau – penkiais kad būt mažiau...

Tokios žinių nuotrupos papildo J. Murkos ir ypač jo šeimos gyvenimą, darbus ir idėjas, jos gali būti įdomios nušviečiant tą aplinką, tą inteligencijos klimatą, kuriame galėjo išsilaikyti slopinamo hu-

Jonas Murka

manizmo pradmenys. Būtent tokios mūsų tautos ląstelės sudarė ir dabar sudaro tautinio gyvybingumo prielaidas.

J. Murkos gyvenimas ir darbai Šiauliuose įgyvendinami reikšmingais kultūros renginiais ir meno paminklais. Šiaulių universiteto Edukologijos fakultete įsteigta J. Murkos auditorija, kurią ženklina vaikaitės Giedrės Bulotaitės-Jurkūnienės tapytas J. Murkos portretas. 2015 m. spalio 2 d. Šiauliuose atidengtas įspūdingas, keturių metrų aukščio granitinis J. Murkai skirtas monumentas, sukurtas J. Murkos proanūkio skulptoriaus Džiugo Jurkūno.

J. MURKA ir šeima
Paminėjimai V. Rimkaus publikacijose

Rimkus V., Keletas žodžių apie Herlitą, *Pedagogas*, 1988-09-30.

Rimkus V., Seno albumo pėdsakais, *Šiaulių naujienos*, 1988-12-23.

Rimkus V., Anuo metu Jono Murkos namuose, *Šiaulių naujienos*, 1990-01-13.

Rimkus V., Šiaulių gimnazijai – 140 metų, *Pedagogas: po paskaitų*, 1991, Nr. 2, p. 6.

Rimkus V., Paminklas Simonui Daukantui, *Gimtasis kraštas*, 1993-07-01–31.

Rimkus V., Paminklas Simonui Daukantui, *Mokslo Lietuva*, 1993, Nr. 11.

Rimkus V., Treji metai – ir daug, ir mažai, *Šiaulių kraštas*, 1995-05-20.

Rimkus V., Mokytojas Jaroslavas Rimkus ir jo albumas, *Šiaurės Atėnai*, 1997-02-15, p. 3.

Rimkus V., Senosios Šiaulių kapinės kaip kultūros objektas, *Gimtinė*, 1997-05-01–31; 1997-06-01–30.

Rimkus V. (parengė), Kiekvieno knygas skaitančio žmogaus priedermė – turėti savo namuose Šiliečio albumą...; Šaukė lietuvius į kovą prieš Tarybų valdžią, *Šiaurės Atėnai*, 1997-06-01–30, p. 12.

Rimkus V., Išleista mokytojui Jonui Murkai skirta knyga, *Šiaulių naujienos*, 1998-02-25, p. 9.

Rimkus V., Mokytojas Jonas Murka, *Gimtinė*, 1998-04-01–30, Nr. 4.

Rimkus V., Atsiminimai, *Darbininkas*, JAV, 1999-10-08, Nr. 39, p. 3–4; 1999-10-15, Nr. 40, p. 3–4; 1999-10-22, Nr. 41, p. 3–4; 1999-10-29, Nr. 42, p. 3–4; 1999-11-05, Nr. 43, p. 3–4; 1999-11-11, Nr. 44, p. 3–4; 1999-11-19, Nr. 45, p. 3–4.

Rimkus V., Įžymiojo šiauliečio pedagogo garbei (J. Murka), *Šiaulių naujienos*, 1989-10-29.

Rimkus V., Namo vietoje liepsnų kamuolys. Rūsčiomis karo dienomis. Keletas Šalkauskių šeimos gyvenimo nuotrupų, *Šiaulių naujienos*, 1991-11-14.

Rimkus V., Šiaulių gimnazija ir rezistencija: keli fragmentai pasipriešinimo istorijai. 1. Ryžomės padėti partizanams, *Šiaulių naujienos*, 1991-12-24.

Rimkus V., 2. Slaptas susitikimas ir represijos..., *Šiaulių naujienos*, 1992-01-03.

Rimkus V., *Apie Juozą Zikarą ir Joną Murką. Ramybė Tavo sielai ir šviesa mintims*, Lithuania, Šiauliai, 1992, p. 16–17.

Rimkus V., *Epochų sandūros. Mano takai takeliai*, Šiauliai: Saulės delta, 2007, p. 4, 71, 72, 81.

Rimkus V., *Jaroslavas Rimkus. Dailininkas, pedagogas, visuomenininkas*, Šiauliai: Saulės delta, 2012, p. 87, 88, 106, 113, 249, 252.

Rimkus V., Jono Murkos namuose, *Jonas Murka – švietėjas, pedagogikos novatorius. Gyvenimo ir veiklos bruožai. Konferencijos medžiaga*, 2014, p. 22–23.

Antanina KOSKUTĖ-PAULAUSKIENĖ

Pokario metai Bazilionų progimnazijoje

Nuotraukos iš autorės asmeninio archyvo

Turėdama keturiolika metų, pirmą kartą palikau savo gimtus namus gražiame Kurtuvėnų miestelyje. Baigiau šešis skyrius. Toliau mokytis reikėjo važiuoti kitur. Rekomenduojant mokytojai J. Petrūnaitei buvau priimta gyventi Bazilionų progimnazijos mokytojų Morkūnų šeimoje: J. Morkūnas buvo anglų kalbos mokytojas, žmona dirbo progimnazijos direktore ir dėstė lietuvių kalbą.

Nelengva buvo jiems gyventi. Buvo 1947 metai: parduotuvės tuščios, pagrindiniais produktais prekiavo pagal korteles, bet šeimai to neužteko. Reikėjo turėti savo ūkį: karvę, kiaulių, bent kiek žemės daržovėms užsiauginti. Dėl mažų atlyginimų išlaikyti namų darbininkę buvo sunku. Todėl sutiko priimti mane, kad padėčiau atlikti ūkio darbus, už tai man suteikė sąlygas gyventi ir mokytis. Tuos darbelius aš jau mokėjau ir man nebuvo sunku. Buvau labai laiminga, kad tokiais sunkiais laikais galėjau mokytis.

Vargana buvo ir pati mokykla, klasės išdėstytos trijuose pastatuose. Viename iš jų buvo nedidelė salė, didesnės klasės gale plona siena atskirtas mokytojų kambarys. Mes mokėmės popietinėje pamainoje.

Mokytis tada nebuvo sunku, manau, kad buvo lengvesnės programos, ypač lietuvių kalbos. Mokytoja Morkūnienė labai suprantama kalba visa tai perteikdavo, tokie buvo ir vadovėliai, jų daug trūko, vesdavome užrašus. Palyginus su tais laikais, dabartinės programos sunkesnės, ne visi vaikai sugeba jas suprasti ir perimti.

Kadangi penktajame ir šeštajame skyriuose mokėmės vokiečių kalbos, atėjus į trečią progimnazijos klasę sunku buvo su anglų kalba, bet, padedant šeimininkui, ketvirtojoje klasėje jau turėjau penketuką. Ta pati bėda buvo ir su matematika – mokiausi aritmetikos, o čia buvo algebra.

Mokytojai Morkūnai gyveno prie mokyklos buvusiame S. Dubino name, pirmajame aukšte, čia dar buvo siuvykla, antrajame aukšte gyveno Dubinų šeima. Turėjo dukrelę Rimutę, kuri mirė maža, man čia gyvenant. Pabendraudavau su ponia Dubiniene, ji buvo siuvėja ir man nemokamai pasiūdavo kokį drabužėlį. Bet vieną dieną areštavo S. Dubiną, o po kelių dienų sužinojome, kad naktį bus renkami žmonės, kuriuos ištrems į Sibirą. Tą naktį buvau jų bute, čia jie turėjo įrengtą slėptuvę, tikėjosi pasislėpti, o aš būčiau likusi su sūneliu Kosteliu.

Visą naktį prasėdėjome prie lango – niekas neatėjo, atėjo rytą, kai aš buvau išėjusi ir pasislėpti nebespėjo. Sūnui leido pasilikti, o ją kartu su vyru išvežė į Sibirą. Sūnelį priglaudė jo močiutė.

Įsiminė labai šiurpūs vaizdai – prie gatvės, patvoryje, suguldyti nužudytų partizanų kūnai, kuriuos, po kelių dienų sumestus į ratus, veždavo

Bazilionų progimnazijos mokytojai ir mokiniai. Mokytojo K. Charževskio išleistuvės, 1548 m. kovo 5 d.

prie Deglės upelio užkasti, gale ratų matėsi basos jų kojos.

Tarp žuvusių partizanų buvo ir mūsų pusbrolis Juozas Spudulis. Tada jis tarnavo rusų armijoje, Gaižiūnuose, bet pabėgo ir slapstėsi su giminaičiu Caronkumi ir kaimynu Mendeliu. Žuvo bunkeryje, netoli brolių namų. Nuvežė prie Bazilionų koklinės ir ten užkasė. Jo žmona Paulina Petkutė-Spudulienė kartu su Juozo motina E. Spuduliene buvo išvežtos į Sibirą. Motinai tada buvo 75 metai. Ji mirė ir palaidota Sibire. Žmona vėliau grįžo į Lietuvą.

Pasikeitus laikams Juozas Spudulis su kitais partizanais iškilmingai palaidotas Bazilionų kapinėse.

Teko laimė mokytis pas labai gražiai Bazilionuose prisimenamą kalbų mokytoją Barborą Mejerytę (tada ją vadino Basia). Apie 1924 m. ji dirbo mokytoja Kražių gimnazijoje. Pas ją tada mokėsi mano vyro mama Ona Saunoriūtė-Paulauskienė, o po daug metų – teko ir man. Turiu jos išverstą (pirmojo vertimo) iš anglų kalbos Dž. Golsvorčio knygą „Forsaitų saga“. Labiausiai džiugino gauta dovana iš marčios Rasos – Bazilionų mokyklos rūpesčiu išleista B. Mejerytės knyga romanas „Jonė“. Atrodė, kad neskaičiau, o girdėjau jos ilgą ir gražų pasakojimą.

Nors iš karto man sunkiai sekėsi anglų kalba, bet paskutiniame trimestre (ketvirtojoje klasėje) paskyrė mane vaidinti anglų kalba Raudonkepuraitę pasakoje „Red Riding Hood“ ir už tai gavau trimestre penketuką. Labai gražiai pateikdavo ir rusų literatūros kūrinius – pasakėčias ir eilėraščius, ypač Nekrasovo, iki šiol prisimenu.

Mokytoja B. Mejerytė gyveno pas seserį Žalpelių kaime. Pas ją rinkosi viengungiai mokytojai, sužinoję, kad žmonės bus vežami į Sibirą. Stengėsi tą naktį nebūti savo namuose.

Deja, iš ten suėmė gamtos mokytoją Stasį Gaubą. Toli jį vedė į saugumo būstinę, spėjo susirinkti visas būrelis mokinių, sekėme paskui, mergaitės verkė. Prie būstinės mokytojas atsisuko ir pasakė: „Sudie, mokiniai.“ Skaudus prisiminimas.

Mums mokytojas S. Gauba dėstė žmogaus anatomiją – fiziologiją. Didelį įspūdį darė jo atliekami hipnozės seansai. Būdavo nutildo klasę, kad net girdėdavosi kaip „musė skrenda“, vieną mokinį pakviečia pas save, ilgai žiūri jam į akis ir staiga tyloj pasako: „Trauk pikų damą“ iš kelių kortų, laikomų jo rankose. Ir mūsų nustebimui – ištraukia liepiamą kortą, nors matydavo tik viršutinę kortos pusę.

Mums buvo žinoma, kad jis mokėsi Medicinos institute, bet jo nebaigė, dėl nežinomų priežasčių atėjo dirbti į Bazilionų progimnaziją mokytoju.

Dauguma mokytojų gyveno be šeimų (viengungiai). Vienas iš jų buvo matematikas Kazimieras Charževskis. Visada jis būdavo linksmas, net

Septinto skyriaus mokiniai (autorė – antra iš dešinės) ir mokytojai: S. Gauba, S. Piščikaitė, K. Charževskis, 1948 m.

rašydamas dvejetą juokaudavo. Labai aktyviai dalyvavo mokytojų meno saviveikloje: dainuodavo, vaidindavo, deklamuodavo eilėraščius.

Pas mokytojus Morkūnus bute vykdavo meno saviveiklos repeticijos (mokytojų). Pamenu statė spektakliuką „Moderniška kaimo moteris“. Iki šiol prisimenu ištrauką „Laiškas teismui už žmonos išjuokimą“:

Aš Baltras Baltramėjas,
Ne koks Molio Motiejus,
Iš pat Mekšrių kaimalio,
Kur riogso prie upelio.
Teismui prašymą rašau,
Abu Kleckus nubaust prašau.
Kami jie motiną savo
Begėdiškai apgavo.
Štai ji nieko nelaukus
Nukirpo motkai plaukus.
Ir taip ji juos suraitė,
Kad rodės lyg virvaitės.
Skruostus tepė ir nudažė,
Apvilko lyg ragažę.
Ir taip jie ja nutaisė,
Kad ji atrodė baisiai.
Dalyką šį ištirkit,
Didžiausią bausmę skirkit.
Turiu garbės prašyti
Sprendimą tuoj rašykit.

Baltrą Baltramiejų vaidino mokytojas K. Charževskis ir dar keli.

Dainelė, kurią dainavo K. Charževskis su vaistinės vedėja – Raubiene:

Gruodyje gegužis vaidenas –
Snaigėje gėlelę matau.
Ak, kodėl gegužy skauda man širdužė,
Aš žinau, žinai ir tu ir t. t.

Išėjus iš mokyklos muzikos mokytojai I. Adomaitytei-Čerbienei, kurį laiką nebuvo muzikos mokytojo. Matyt, staiga buvo nurodyta pakeisti Lietuvos himną. Atėjo į mūsų klasę mokytojai K. Charževskis ir Jasiulionis, pasakė, kad jie mus mokys naujo himno, – jie padainuos, o mes pritarsim, ir nieko daug nelaukdami užtraukė:

Pirmyn, vergai nužemintieji!
Išalkusi minia, pirmyn ir t. t.

Klasėje buvo labai linksma, negalėjome sulaikyti juoko, bet stengėmės po truputį prisijungti ir taip pamažu pramokome.

Vėliau tas linksmas mokytojas išvažiavo mokytis į Lietuvos veterinarijos akademiją.

Artimai jį pažinojęs, buvęs Šiaulių veterinarinės laboratorijos direktorius Jonas pasakojo, kad K. Charževskis dirbo Žemės ūkio ministerijos Veterinarijos valdyboje. Tai buvo šviesus ir draugiškas žmogus, kuris mokėjo gražiai bendrauti su jam pavaldžiais žmonėmis. Prisiminė ir tai, kad tada jis

jau sunkiai sirgo. Mirė 1969 m., sulaukęs 45 metų. Jį pažinojo ir mano vyras veterinaras V. Paulauskas.

O kokiais būdais mokiniai buvo įtraukiami į komjaunimo gretas?

Vieną dieną atėjo iš valsčiaus pasiuntiniai, sukvietė vyresnius mokinius į salę, prisistatė, kad atėjo mumis pasirūpinti. Pasiteiravo, kaip sekasi mokslas, gal ko trūksta? Pasisiūlė padėti nusipirkti rūbelių ar batų, norintys turėjo pakelti ranką. Pakilo daug rankų ir aš pakėliau. Pro šalį ėjo direktorė Morkūnienė ir tyliai man sušnabždėjo: „Tau nieko nereikia.“ Ranką nuleidau, bet negalėjau suprasti, kodėl nereikia, juk vaikštau su mamos aulinukais, kurie dviem numeriais didesni už mano koją, net ant nuotraukos matosi užsirietę galai. Bet greitai paaiškėjo.

Turinčius bėdų pradėjo kvieti atskiram pokalbiui, o kalba buvo tokia: „Mes tau padėsim, bet tu turi tapti komjaunuole.“

Atsakius, kad „aš kol kas nenoriu – pagalvosiu“, pasipildavo klausimai: „Ar tau nepatinka būti tokios garbingos organizacijos nariu, o gal tėvai neleidžia?“ Ką tada galėjo atsakyti mokiniai? Taip aš išvengiau tokio „malonaus“ pokalbio.

Greta mokyklos, kitoje gatvės pusėje, gyveno buvusios muzikos mokytojos I. Adomaitytės tėvas. Apie jį sukosi visi viengungiai mokytojai: Čerba, K. Charževskis, S. Garnelis, S. Gauba ir kt. Mokytojai jį draugiškai vadino „Čemberlenu“. Gal buvo panašus? Kadangi jis niekur nedirbo, tikriausiai, pagamindavo viengungiams pietus. Turėjo ir mažą verslą – saldainių gamybą, tuos nedidelius saldainiukus, vadinamus „irisais“, per pertraukas nupirkdavo mokiniai. Pirkdavo po vieną kitą saldainį, nes mažai kas turėjo pinigų. Nesant „Čemberlenui“ mokinius aptarnaudavo ten buvę mokytojai, nes buvo ir tokių, kurie pas jį gyveno.

Labai malonūs ir brangūs prisiminimai apie muzikos mokytoją S. Piščikaitę. Ji žinojo, turbūt, gražiausias tų laikų dainas, kurias perduodavo mums, – lietuvių liaudies dainas, poeto Maironio eilių dainas ir kitas. Brangiausia iš jų man išliko dainelė, kurią atlikdavome su klasės drauge Jurena Jocaite mokykloje ir kultūros namuose:

Dar gaideliai negiedojo, kai rytelį kėliau,
Dar aušrelė nešvytravo, kai prie girnų stojau.
Ir suūžė girnužėlės tamsioj priemenėlėj,
Rieda gailios ašarėlės per mano veidelį.

Mokytojai Morkūnai su dukrele Zinute

Ši dainelė buvo pamėgta ir miestelyje. Jau kito koncerto metu žiūrovų iš šalies buvo paprašyta dar kartą atlikti „gaidelius“ (taip ją vadino), nors tai nebuvo numatyta, – teko vėl padainuoti. Dar vėliau dainuodavo ir miestelio gyventojai.

Dainos apie mūsų tėvynės grožį:

Graži tėvyne mano nuo šimtmečių senų,
Tėveliai čia gyveno ir aš čia gyvenu.
Graži ji savo kloniais, giliausiais ežerais,
Dainelės čia malonios suskamba vakarais.

Kita dainelė:

Miškų gėlė, kaip aš myliu
Tave, duktė pušų žalių.
Kaip aš myliu, pušų paklausk
Ir ošiant joms mane priglausk!

Priedainis:

Pražydo mums gėlė, duktė žalių miškų,
O kaip gražu, puiku nakties aušrų metu.
Ji lenkias mums žemai ir juokias mums linksmai,
Bet ką mylės, atspėt sunku, sunku ir t. t.

Kai visai neseniai atsirado galimybė su Jurena Jocaite pakalbėti telefonu, buvo labai džiugu, kai ji manęs paklausė, ar dar prisimenu daineles, kurias išmokė ši puiki mokytoja? To paties norėjau paklausti ir aš, ir jau telefonu abi pradėjome dainuoti. Nežinau, kodėl jos mums išliko tokios brangios, gal kad dainuotos gražiais paauglystės metais. Turbūt jos tikrai buvo labai gražios.

Antanina Koskutė (pirma iš kairės) prie Bazilionų bažnyčios su klasiokėmis

Man dar besimokant progimnazijoje, kartą į Kurtuvėnų bažnyčią, prie vargonų, atėjo ši muzikos mokytoja. Prisistatė vargonininkui O. Rakauskui, kad yra baigusi vargonų klasę ir norėtų pagroti. Vargonininkui maloniai sutikus, sėdo prie vargonų ir pradėjo groti „Mišias“. Buvau maloniai nustebinta, nes netoli ten buvau. Ji mane pastebėjo ir paklausė, kodėl aš negiedu chore? Pasakiau, kad tokių nepilnamečių nepriima. Tada pasiūlė vargonininkui ir jau penkiolikmetė buvau priimta giedoti. Man tai buvo didelis džiaugsmas. Gal dėl to, kad mano senelis (mamos tėvas) buvo vargonininkas, visada apie tai svajojau. Savaitgaliais mokytoja dviračiu atvažiuodavo pagroti.

Fizikos mokytojas E. Garnelis buvo mūsų klasės auklėtojas, labai kultūringas ir mums artimas mokytojas, bet kokiu reikalu galėdavome į jį kreiptis ir visada būdavome suprasti. Bet artimiau pasikalbėdavome su muzikos mokytoja S. Piščikaite. Ji buvo lyg auklėtojo padėjėja: mėgdavo pakalbėti apie elgesio kultūrą, ypač su mergaitėmis. Labai apsidžiaugiau sužinojusi, kad jie tapo pora – vyras ir žmona, turbūt labai verti vienas kito.

Iki šiol prisimenu auklėtojo S. Garnelio posmus, parašytus mano „prisiminimų knygelėje“: „Kas nuo pirmos gyvenimo dienos kaip paukštis laisvas aukštybėse nešiojo tyrą dvasią. Kam gašlūs geiduliai širdies nevaržė. Tas ir baigdamas ilgą šios žemės kelią, laisva dvasia ir išminties turtingas, pakils į mėlyną padangių aukštį ir kenčiančių širdžių išgirs dejas, kur atgarsiais tyliais nuo žemės kyla.“

Tokie skaudūs, kartu ir labai šviesūs mano prisiminimai apie Bazilionus ir progimnaziją.

Rita ŽADEIKYTĖ

Ąžuolų paunksnės žmonės ir žirgai

Nuotraukų autorius Giedrius Baranauskas

Šiaulių rajono Bubių seniūnijos Jusaičių kaimas gerą šimtmetį – nuo tų laikų, kai čia žemes valdė žinomas gydytojas Henrikas Laucevičius su broliu Aleksandru, – buvo gerokai primirštas. Čia tykiai gyveno kelių viensėdžių žmonės, nelįsdami per daug į akis nei valdžiai, nei Dievui.

Prieš aštuonerius metus Jusaičių kaimas tapo žinomas visos Lietuvos ir kaimyninių šalių žirginio sporto elitui – čia pradėtos rengti vienos svarbiausių ir prestižiškiausių Lietuvos žirginio sporto varžybų. Vienoje geriausių Lietuvos jojimo aikščių, Jusaičiuose, varžomasi ir dėl Lietuvos taurės. Čia suvažiuoja pajėgiausi Lietuvos kaimyninių šalių raiteliai. Čia gimsta ir auga jau kelinta karta gražuolių trakėnų veislės žirgų. Čia kaimo vaikai tampa šalies jojimo čempionais.

Užmirštą kaimą prie Dubysos išgarsino verslininkas, trakėnų veislės žirgų augintojas, žirginio sporto entuziastas, asociacijos „Jusaičių žirgai“ įkūrėjas ir vadovas Rimas BAJORINAS.

Reikėjo kaimo

Rimas Bajorinas su žmona Ernesta Jusaičių kaimą atrado daugiau nei prieš penkiolika metų. Iki tol šeima turėjo sodybą Kelmės rajone, bet ją teko parduoti – įsisuko vagys, toli nuo Šiaulių.

Porą metų Rimas ieškojo savo kaimo. Gimęs ir augęs mieste, mieste baigęs mokslus, įkūręs mieste verslą ir tapęs sėkmingu miesto verslininku Rimas vaikystės vasarų laisvės neužmiršo. Vaikystės kaimas – Joniškio rajone pas močiutę. Neužmiršo ne tik ilgiausių runkelių vagų, kurias reikėjo nuravėti, kad užsidirbtų pinigų, bet ir vaikystės naktigonių. Rytą suaugusieji stebėdavosi, ko tie arkliai tokie nuvargę – kojų nepavelka. Nė į galvą neatėjo suaugusiesiems, kad Rimas su draugais naktį po apylinkių miškus jodinėdavo žirgais.

„Reikėjo man kaimo. Traukė jo ramybė. Norėjau gamtos, erdvės, savo žemės, nors ir mieste ne bute gyvenu“, – pasakojo R. Bajorinas.

Parduodamą sodybą Jusaičių kaime apžiūrėjo žiemą. Oras – bjauriau nebūna. Sodybos pastatai suklypę. Pavargusi kaimo sodybėlė. Jokio įspūdžio.

Taip jau turėjo atsitikti, kad į sodybą atvažiavo dar kartą – vasarą. Nors pardavėjai kainą dar pakėlė, bet dilgėlės iki juosmens jau nebegalėjo užgožti nei senųjų sodybos ąžuolų, nei kalenančių gandrų ąžuole, nei Dubysos slėnių grožio.

„Kas tie dilgėlynai – sutvarkysim!“, – prisimena savo sodybos pradžią Rimas.

Tvartas palaikis. Molinį pastatą norėjo restauruoti, bet pajudinus ir tas subyrėjo. Iki šiol liko tik senoji sodybos troba. Nepažintų senieji gyventojai dabar savo buvusio ūkio nė už ką: didžiulės arklidės, kuriose telpa 28 žirgai. Maniežas po stogu. Didžiulis lauko maniežas. Varžybų aikštė įkurta

Jusaičių ąžuolas

senojo daržo vietoje. Varžybų aikštės danga – viena pačių geriausių Lietuvoje – nei per minkšta, nei per kieta, tokia, kokios reikia, kad žirgų sąnariai šokant per kliūtis nenukentėtų.

Sodybos teritorija – 2,5 hektaro. Rimas juokiasi, kad vairuodamas žoliapjovę-traktoriuką išdegina daugiau kuro, nei važiuodamas automobiliu.

Ąžuoluose įsirėžęs laikas

Pats vertingiausias sodybos palikimas – du didžiuliai ąžuolai. Vienam jų gali būti apie 700 metų, kitas – kiek jaunesnis ir lieknesnis. Senąjį ąžuolą bandė apkabinti į ekskursiją atvažiavę mokinukai – prireikė keliolikos vaikų.

Ąžuolą norėta įtraukti į gamtos paveldo sąrašą, tačiau R. Bajorinas paprašė kol kas to nedaryti. Tiesiog nori išsaugoti kol kas savo kiemo privatumą, o paveldo objektus turi teisę lankyti, kas tik nori ir kada nori.

„Aš kol kas pats pasaugosiu“, – sakė R. Bajorinas.

Sodybos šeimininkas buvo įsilipęs į vieną iš ąžuolų tvarkyti gandralizdžio. Net ir nepasiekus ąžuolo viršūnės, kuo puikiausiai matosi tolimos apylinkės, Dubysos vingiai.

Metus skaičiuoja pagal žirgą

Metus, praleistus Jusaičių kaime, Rimas skaičiuoja pagal savo žirgus. Kumelytė Numija, kuriai atvykstant į Jusaičių žirgyną buvo vos pusę metukų, kaip liudija žirgo pasas, – dabar jau eina šešiolikti.

2000-ųjų žiemą per žiniasklaidą nuvilnijo pranešimai apie kraupią padėtį Bridų žirgyne, Šiaulių rajone. Kažkada garsaus žirgyno žirgai buvo nešerti savaitėmis. Ūkininkai, pamatę perkarusius žirgus per televiziją, suskubo padėti – kas davė šieno, kas priglaudė išbadėjusius žirgus. R. Bajorinas su Jusaičių kaime taip pat įkūrusiu žirgyną verslininku Viliumi Niauroniu bei dar vienu draugu nuvažiavo į Bridus.

„Net mėšlo nebuvo, ką jau kalbėti apie pašarą“, – kraupų vaizdą Briduose prisiminė R. Bajorinas. Jis buvo pasirengęs priglausti tik ką įsigytoje sodyboje suvargusius žirgus. Tačiau ažiotažas buvo toks didelis, kad norinčių padėti Bridų žirgams atsirado nemažai. Į Jusaičius pateko tik vienas Bridų žirgas, jis buvo apgyvendintas V. Niauronio žirgyne.

Tačiau ir R. Bajorinui Bridų tragedija nepraėjo be pėdsako: nusprendė kurti žirgyną ir auginti žirgus.

300 metų genai

Žirgų R. Bajorinas nuvažiavo į vieną garsiausių ir didžiausių tuo metu „Nemuno žirgyną“, kuris garsėjo trakėnų veislės žirgais.

Rimas Bajorinas

Ryšys

„Krito trakėnai į akį. Tos veislės žirgų pasaulyje gana mažai, jie laikomi beveik nacionaline veisle, nes yra išvesti iš žemaitukų, anglų grynakraujų ir arabų žirgų. Tai lengvi, labai gero charakterio, paklusnūs žirgai, nepalyginsi su vokiečių veislėmis, kurios žmogui nėra labai draugiškos“, – pasakojo R. Bajorinas.

Trakėnai buvo išvesti Rytų Prūsijoje (dabartinė Kaliningrado sritis). Veislės pavadinimas kilęs nuo Trakėnų žirgyno, kuris buvo įkurtas 1732 m. Prūsijos kunigaikščio Frydricho Vilhelmo.

Iš „Nemuno žirgyno“ į Jusaičius parvažiavo veislinė kumelė Nora ir pusės metų kumelytė Numija. Numija dabar vyriausia Jusaičių žirgyne, yra laimėjusi ne vienas svarbias varžybas, tačiau po kojos traumos ji nebesportuoja, o veda kilmingo kraujo žirgus.

Šiuo metu Jusaičių žirgyne gyvena 25 trakėnų veislės žirgai. Dauguma žirgų yra gimę Jusaičiuose.

Lietuvoje trakėnų veislės žirgai auginami tik „Nemuno žirgyne“ ir Jusaičiuose – R. Bajorino žirgyne.

Didžioji dalis R. Bajorino žirgyne gimusių ir auginamų žirgų genealogija siekia praėjusio amžiaus vidurį, yra retų Lietuvoje kraujo linijų žirgų, olimpinių čempionų palikuonių.

Pasisvečiavo arabų ristūnas

Kilmingos R. Bajorino trakėnės kilmingus ir svečius traukia. Vieno nuotykio atgarsiai kaime gyvi iki šiol.

Prieš dešimt metų iš Šiauliuose apsistojusio Lenkijos cirko dingo grynaveislis arabų ristūnas. Per Lietuvos spaudą buvo pranešta, kad arabų ristūną galėjo nugvelbti vagys, nes jis tada buvo įvertintas maždaug keturiasdešimt tūkstančių litų. Buvo paskelbta žirgo paieška.

Po rytinio šėrimo R. Bajorinui paskambino darbininkas ir pranešė, kad žirgyne atsirado kažkoks jaunas žirgas. R. Bajorinas stebėjosi, kad niekur aplinkui jaunų žirgų niekas nelaiko. Jaunas žirgas atrodęs tik todėl, kad, lyginant su trakėnais, arabai yra mažesni, smulkesni žirgai. Kai darbininkas leidosi į detales, apibūdindamas žirgą, žirgyno šeimininkas suprato, kas tas svečias. Paskambino į policiją, bet pareigūnai netiki – gal jau šimtasis skambina, kad rado cirko artistą.

Galiausiai pavyko įrodyti, kad į Jusaičius pas trakėnų kumelaites tikrai atklydo arabų ristūnas. Tiesa, jis gerokai gavo „į kaulus“ nuo darbinio kaimo eržilo Kaštanio, su kuriuo susikovė prie kumelaičių aptvaro: arabų ristūnas buvo gerokai apkandžiotas, apspardytas, žaizdotas. Cirko dresuotojas, atvažiavęs į Jusaičius pasiimti arabo, džiaugėsi, kad rado dresuotą ir brangų žirgą.

Žirgų kaimenė Jusaičių pievose

Čempionai

Bajorinų vaikai – Benas, Gerda ir Ornelija – išmoko joti, bet už jojimo sporto „neužsikabino“.

„Užsikabino“ svetimi vaikai, tapę beveik savais.

Kaimo žmonės net nepastebėjo, kaip jauniausias gausios Rudaičių šeimos sūnus Vygantas išmoko joti. Kai Vygantą pamatė jojant kaimo keliuku ant grakštaus žirgo, o vėliau – varžybose, labai džiaugėsi – vaikis turės užsiėmimą. Dabar emigracijoje gyvenančio Vyganto socialinio tinklo *Facebook* paskyroje aišku, kuo jis domisi ir apie ką galvoja – beveik visose nuotraukose jis su žirgais.

Kai kitas kaimo vaikis – Domantas Bagarauskas – apsimovęs jojiko kojines iki kelių „pradrožė“ per kaimą R. Bajorino žirgyno link, jam tebuvo 12 metų. Būdamas 15 metų D. Bagarauskas su Jusaičių žirgyne gimusiomis ir R. Bajorino išaugintomis Prada, Nelsa ir Brukne 2015 m. žiemos pabaigoje tapo suaugusiųjų Lietuvos čempionu, jaunių Lietuvos čempionu, o jaunučių kategorijoje – trečias Lietuvoje.

„Gera, kai matai, kad vaikai gali susikurti sau gyvenimą iš žirginio sporto. Yra Lietuvoje raitelių, kurie gyvena tik iš žirgų sporto. Būna, kad maniškiai čempionai pasimeta, užsiožiuoja, gal per daug greitai vaikams atėjo šlovė, pripažinimas, laimėjimai“, – svarstė R. Bajorinas.

Neseniai R. Bajorinas buvo išvažiavęs į Suomiją aplankyti čempione tapusios Nelsos, kuri po laimėtų titulų apsigyveno suomio žirgyne.

„Gyvena kaip karalienė – puikūs gardai, bėgimo takeliai, soliariumas, geriausi pašarai“, – džiaugėsi Nelsos gyvenimu buvęs šeimininkas.

Vienas tituluočiausių Jusaičių žirgyno žirgų – eržilas Chromas. Šį rudenį Šiaulių arenoje vykusiame Pasaulio taurės etape Chromas laimėjo Šiaulių mero taurę.

Negalėtų būti medžiotoju

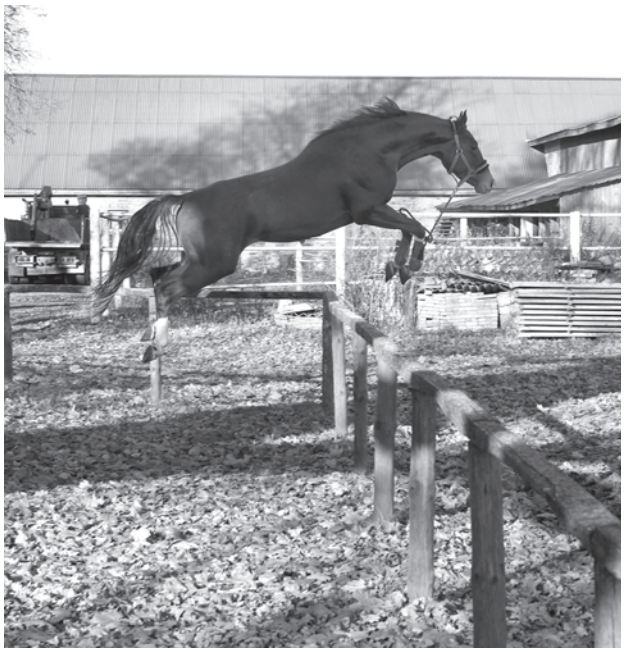
Žirgyno darbininkas ir po kelerių metų prisimena, kaip šake nešdamas žirgams šieną netyčia užkliudė ir nubraukė kregždučių lizdelį. Rimas ilgokai bambėjęs, kaip taip galima nesaugoti gyvybės.

„Medžiotoju negalėčiau būti“, – susikaupęs sako R. Bajorinas.

Nors su broliu Sigitu jie puikiai sutaria, bet šis – medžiotojas. Žiemą abu broliai veža gėrybių miško žvėrims. Sigitas gėrybes pila prie miško, kaip visi medžiotojai įpratę jaukinti laukinius žvėris, o Rimas lenda kuo giliau į mišką – kad žvėrys pasivaišintų, o ne taptų medžiotojų taikiniu.

„Ponavoti“ neišeina

Sėkmingą verslininką Jusaičiuose dažnai pamatysi apsiavusį guminiais batais.

Nemunėlio šuolis

Keturmetis Nemunėlis

„Man ponavoti neišeina. Žmona sako, kad aš net vasarą nemoku pasiilsėti. Gal man tai ir yra tikrasis poilsis?“, – juokiasi Rimas.

Jei ne žolę pjauna, tai kokią šaką, jei ne apie žirgus eina, tai apie sodyboje apgyvendintus danielius.

R. Bajorinas išmoko pats ir žaizdas susiūti, ir vaistus į veną žirgui suleisti.

Dėl rimtesnių bėdų tenka kviestis veterinarą. Katinų ir šunų gydytojų – kiek tik nori, o žirgus gydančių specialistų Lietuvoje labai mažai. Tenka kviestis veterinarą net iš Jelgavos (Latvija).

R. Bajorinas pats neretai ir treniruoja jo žirgyne jojančius jaunus raitelius. Tik pats nejoja: „Man įdomiausia – žirgų gimimas ir kas iš jų išauga.“

Rimo darbo diena nuo 7 iki 17 valandos – mieste, su miesto verslais. O nuo 17 valandos – „antroji pamaina“ savo žirgyne.

„Atvažiuoju pavargęs, bet kaime kažkaip atsigaunu, kol apeinu visą ūkį“, – pasakojo žirgyno savininkas.

Kaimas, kurio galėjo nebebūti

Prieš penkiolika metų, kai R. Bajorinas kūrėsi Jusaičiuose, kelią palygindavo gal dukart per metus. Kelias į kaimelį ir kelis viensėdžius kiek atgydavo nebent vasarą, kai į savo sklypelius važiuodavo Jusaičių kolektyvinių sodų savininkai.

Kaime iš dvylikos trobų buvo likusios vos trys šeimos, kurios dar turėjo mokyklinio amžiaus vaikų, visos kitos trobos – arba jau parduodamos, arba jų gyventojai – garbaus amžiaus.

Net ir Bazilionuose – vos už keturių kilometrų gyvenantys žmonės – Jusaičių kaimą vėl iš naujo atrado tik tada, kai R. Bajorinas pradėjo organizuoti žirgų konkūrų varžybas. Į Jusaičius varžytis dėl Lietuvos taurės, Šiaulių rajono, Šiaulių miesto mero taurių atvažiuoja visas Lietuvos žirginio sporto elitas.

Jusaičiuose organizuojamos varžybos tapo vienos pačių svarbiausių Lietuvoje, antrosios po Lietuvos čempionato Dargužiuose (Klaipėdos rajone). Šiemet vyks dešimtosios (dvi pirmosios vyko ne Jusaičiuose, o Šiauliuose) R. Bajorino organizuojamos žirgų konkūrų varžybos. Raiteliai Jusaičiuose kaunasi ne tik dėl reitingų, bet ir dėl išskirtinės kalvio Arūno Degės kurtos taurės, kuri laimėtojui lieka visam laikui. Kasmet sukuriama vis kitokia taurės forma.

Žiūrovų automobiliai varžybų metu kaimo ribose niekaip netelpa – varžybose apsilanko po kelis tūkstančius žmonių.

Dar neseniai kaime buvo parduodamos kelios sodybos. Visi parduodamų sodybų šeimininkai kaip privalumą skelbimuose įvardijo kaimynystėje esantį žirgyną. Dabar kaime tuščių trobų nebėra.

Vidmantas LOPETA

Dubysos aukštupio slėnių pievos

Nuotraukos Vidmanto Lopetos

Šiais laikais, kai kaime mažai kas ūkininkauja: laiko gyvulius, gano ir šienauja, kasmet vis sunkiau rasti įvairiaspalvių natūralių pievų. Daugiausia jų išliko Dubysos aukštupio slėniuose. Šiame straipsnyje skaitytoją pabandysiu supažindinti su natūraliomis pievomis, Dubysos slėnių pievų gamtos vertybėmis ir jų apsaugos problemomis.

Pievos atsirado iškirtus miškus

Iki žemdirbystės atsiradimo beveik visą Lietuvos teritoriją dengė miškai. Tik upių slėniuose, kur juos periodiškai užliedavo potvynio vanduo, išlikdavo pievos. Stambieji žolėdžiai – taurai, stumbrai, laukiniai arkliai, briedžiai ir elniai – nugrauždami sumedėjusius augalus pievoms neleido užželti mišku. Žmonėms pradėjus verstis žemdirbyste ir gyvulininkyste, buvo kertami miškai, o jų vietoj ilgainiui atsirado pievos ir ganyklos. Vėliau pradėtos sausinti pelkės, kur taip pat susidarė pievos. Moksliškai pievomis vadinamos ekosistemos, kurias sudaro įvairiažolės daugiametės augalų bendrijos, nevegetuojančios žiemą, augančios įvairaus derlingumo ir drėgnumo dirvožemiuose.

Geografiniu principu pievas galima suskirstyti į žemynines ir užliejamas (salpines). Žemyninės pagal jų tipologiją dar skirstomos į sausmines ir žemumines. Sausminės pievos išsidėsčiusios reljefo pakilumose; jų dirvožemis dažniausiai smėlis. Šias pievas drėkina atmosferos krituliai, nes gruntinis vanduo labai giliai. Nenaudojamos jos labai greitai užauga medžiais ir krūmais, virsdamos mišku. Žemuminės pievos, kaip sako jų pavadinimas, dažniausiai išsidėsčiusios žemesnėse reljefo vietose, šlaitų papėdėse, tarpukalviuose. Jų augimvietės turtingos maisto medžiagų, nuplautų nuo šlaitų; šiose pievose aukštas vandens lygis. Užliejamos pievos dar vadinamos lankomis. Jos periodiškai užtvindomos potvynių vandens, kuris suklosto vis naujas aliuvio sąnašas ir suformuoja upės salpą[1]. Šiltėjant klimatui, mūsų žiemos tampa vis mažiau sniegingos, todėl pavasariniai potvyniai būna ne kasmet. Dėl to keičiasi ir užliejamos pievos: mažėja nešmenų, ledo lytys neišlaužo sumedėjusių augalų, todėl užliejamose pievose daugėja medžių ir krūmų.

Dubysos aukštupio natūralios pievos

Ties Bubiais prasideda viena iš gražiausių Lietuvos upių – Dubysa. Aukštupyje ji siaura, vos iki dešimt metrų pločio, ir negili, retai kur vanduo suaugusiajam siekia iki bambos. Vietinių gyventojų[2] teigimu, iki 1978 m., kai buvo įrengtas Bubių

[1] Balevičienė J., Bendros žinios apie Lietuvos pievas, *Lietuvos augalija. Pievos*, Kaunas–Vilnius, 1998, p. 12–15.

[2] Gelžinienė-Trainytė Elena, Jokūbo, g. 1923 m. Pikužių kaime, Padubysio valsčiuje.

Dubysa vasarą

Kurtuvėnų regioninio parko ekologė I. Jazdauskaitė ir botanikė dr. D. Matulevičiūtė

tvenkinys[3], sulaikantis vandenį, upė buvo gilesnė ir platesnė nei dabar. Po sniegingų žiemų ištvindavo.

Lygiagrečiai su Dubysa iškastas Dubysos–Ventos kanalas, kuris kai kur sutampa su upės vaga. Tarp Dubysos (ar gausių jos senvagių) ir Ventos–Dubysos kanalo nutįsusios savotiškos salos, gal vienos iš didžiausių šalyje. Dalis jų užaugusios miškais ar užpelkėjusios, tačiau čia galima rasti ir natūralių įvairiažolių pievų. Dėl sunkaus prieinamumo dauguma jų niekada nebuvo suartos.

Dubysa turi platų, iki 300–500 m pločio, ir aukštą slėnį[4]. Upę maitina daugiausia lietaus ir tirpsmo vandenys. Slėnio augalijai įtakos turi Dubysos upės hidrologinės ypatybės. Vasarą, kada Rytų Žemaičių plynaukštėje daugiausia lyja, bet ir daugiausia garuoja, Dubysa labai nusenka. Vandens padaugėja tik rudenį, sumažėjus garavimui. Trumpi ir didelį nuotėkį turintys Dubysos intakai greitai atplukdo liūčių vandenis. Todėl Dubysai, be pavasarinio, būdingi ir rudeniniai, o kartais ir vasaros pabaigos poplūdžiai[5]. Dėl šios ypatybės upės veikiami dideli slėnio plotai apaugę hidrofiline (drėgnų vietų) augalija. Jie nėra palankūs ūkinei veiklai, todėl daug kur išliko natūralūs, netransformuoti į žemės ūkio naudmenas.

Dubysa prateka rytiniu Kurtuvėnų regioninio parko pakraščiu. Jos vaga ir slėniai patenka į saugomą teritoriją. Čia išlikusios gražiausios natūralios pievos, saugomos rūšys ir buveinės, vertingos augalų bendrijos.

Pievų tyrinėtojai ir viksvų litanija

Natūralios Dubysos slėnių pievos išvaikščiotos įvairių mokslininkų ir tyrinėtojų. Dubysos vidurupio augaliją aprašė botanikai A. Balsevičius ir M. Jurkuvienė. O aukštupio slėnio pievas nuo pat ištakų ties Bubiais iki Dubysos ir Šventupio santakos ties Deivių kaimu (Kelmės r.) 2007 ir 2013 m. ištyrė dr. Dalytė Matulevičiūtė[6]. Vijurkų pievose botanikė aprašė net 13 augalų bendrijų.

Kas yra tos augalų bendrijos? Augalai, kaip ir žmonės, gyvena ne po vieną, o bendrijomis. Tam tikromis sąlygomis kartu auga kelios, keliolika ar keliasdešimt rūšių populiacijos, sudarydamos vieną bendriją[7]. Vienos bendrijos prisitaikiusios augti terasų ar šlaitų smėlynuose, kitos priešingai – nuolat

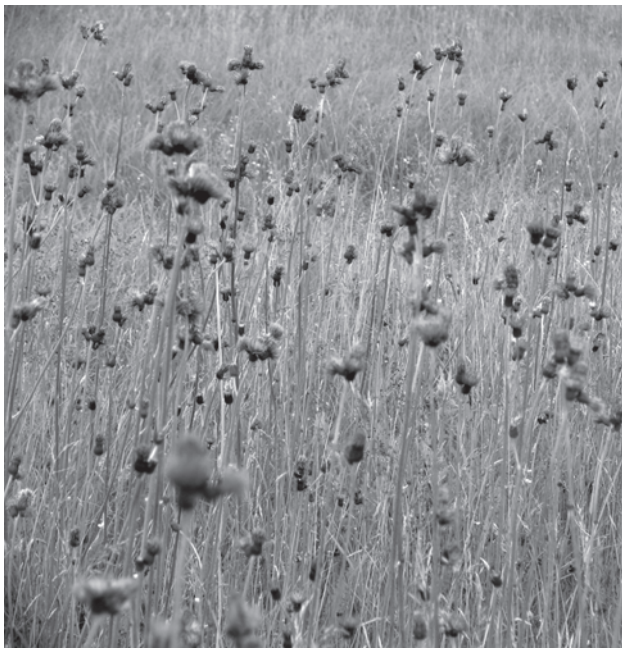
[3] Rimas A., Bubių tvenkinys, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 3, Vilnius, 2003, p. 543.

[4] Rainys A., Dubysa, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 3, Vilnius, 2003, p. 170.

[5] Basalykas A., *Lietuvos TSR fizinė geografija*. T. 2, Vilnius, 1965.

[6] Matulevičiūtė D., *Kurtuvėnų regioninio parko Vijurkų geomorfologinio draustinio (jo dalies) ir BAST Vijurkų pievos bei į šiaurę nuo šios teritorijos esančios Dubysos aukštupio slėnio dalies botaninių tyrimų ataskaita*, Vilnius, 2007.

[7] Natkevičaitė-Ivanauskienė M., *Botaninė geografija ir fitocenologijos pagrindai*, Vilnius, 1983, p. 148.

Paupinis usnynas

drėgnose žemumose. Žinoma, kad skirtingomis sąlygomis auga skirtingos rūšys. Todėl Vijurkų pievose, kur ekologinės sąlygos labai įvairios, rūšių įvairovė yra didžiausia. Čia aptikta net 28 viksvų rūšys. Viksvos – augalų gentis, turinti daugiausia rūšių (Lietuvoje jų aptikta apie 70 rūšių). Ne veltui iš visų aprašytų bendrijų net šešios – įvairių viksvynų. Iš sunkiai apibūdinamų viksvų pavadinimų būtų galima sudėlioti net savotišką „viksvų litaniją“:

Viksva lieknoji,
Viksva melsvoji,
Viksva šeriuotoji,
Viksva apvalioji,
Viksva kupstinė,
Viksva kiškinė ir t. t.

Tarp Dubysos upės slėnyje aptinkamų augalų bendrijų yra ir retų. Paupinio usnyno bendrija paplitusi Pietų Lietuvoje (jos paplitimas beveik sutampa su skroblo paplitimo riba)[8]. Tačiau gyvybinga šio augalo bendrija auga ir Dubysos slėnių aliuvinėse pievose, ties Vijurkais ir Deiviais. Paupinis usnynas labai gražiai atrodo birželio–liepos mėnesiais, kai metriniai stiebai pasipuošia purpuriniais žiedynų graižais.

[8] *Lietuvos raudonoji knyga. Augalų bendrijos*, Vilnius, 2000, p. 115.

Europinės svarbos buveinės – ir prie Bazilionų

Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, joje įsigaliojo ir Bendrijai taikomi gamtosaugos reikalavimai. ES gamtos apsaugą reglamentuoja du teisiniai aktai – Paukščių ir Buveinių direktyvos. 1979 m. priimta Paukščių direktyva skirta ilgalaikei visų laukinių paukščių rūšių apsaugai Europos Sąjungoje. Apsauga yra taikoma paukščiams, jų kiaušiniams, lizdams ir buveinėms. O 1992 m. įsigaliojusi Europos Tarybos direktyva dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos ir floros apsaugos (sutrumpintai vadinama Buveinių direktyva) skirta natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugai.

Pagal abiejų direktyvų reikalavimus ES šalyse įsteigtos specialios saugomos teritorijos, kurios sudaro bendrą *Natura 2000* teritorijų tinklą. Į jį įeina paukščių apsaugai svarbios teritorijos (sutrumpintai vadinamos PAST) ir buveinių apsaugai svarbios teritorijos (BAST). Pirmųjų šalyje turime apie 80, o antrųjų – apie 400.

Dubysos aukštupyje svarbių paukščių apsaugos teritorijų nėra. Užtat išskirtos net dvi buveinių apsaugos teritorijos. Vargu ar visi bazilioniškiai žino, kad vieną tokią teritoriją galima rasti visai netoli miestelio, vos tik pravažiavus Bazilionų tvenkinį ir nusileidus į Dubysos slėnį, prie Bernotų tilto. Ši Europos svarbos saugoma teritorija vadinasi Dubysos upės slėnis ties Bazilionais. Ji labai maža, tik 59 ha ploto, ir sudaryta iš dviejų dalių: viena slėnio atkarpa yra tarp Mirskiškės ir Šilyno, kita – tarp Goriškės ir Bernotų kaimų. Bazilionų pievose saugomos aliuvinės ir šienaujamos mezofitų pievos, į Lietuvos raudonąją knygą įrašyti augalai – lietuviškosios orchidėjos: baltijinės ir raudonosios gegūnės, žalsvažiedės blandys, pieviniai plaurečiai. Antroji teritorija, vadinama Vijurkų pievomis, yra Kelmės rajone. Ji ilgesnė ir didesnė (74 ha), Dubysos slėniu nutįsusi nuo Deivių iki Badauskių kaimų. Botanikų čia aprašytos įvairios buveinės: nesusivėrusios žemyninės smiltpievės, karbonatinių smėlynų pievos, rūšių turtingos ganyklos, eutrofiniai aukštieji žolynai, aliuvinės pievos, šienaujamos mezofitų pievos. Vijurkų pievose pražysta Kurtuvėnų regioniniame parke labai retos šalmuotosios gegužraibės.

Buveinių aptinkama ne tik buveinių apsaugai svarbiose teritorijose. Lietuva – pirmoji Baltijos regiono valstybė, atlikusi Europos Bendrijos svar-

Šalmuotoji gegužraibė

Šiliniai gvazdikai

bos natūralių buveinių inventorizaciją visoje šalyje. Šis didžiulis darbas, kai skersai išilgai išvaikščiota Lietuva, užbaigtas 2014 m.; jį atliko net 188 tyrėjai ne tik iš mūsų šalies, bet ir iš Latvijos[9]. Dubysos aukštupyje įvairių tipų buveinių aptikta visoje slėnio atkarpoje – nuo Bubių gyvenvietės (Šiaulių r.) iki Deivių kaimo (Kelmės r.).

Žmogaus buveine vadinama jo gyvenamoji vieta – namas ar butas. Gyvų organizmų „namai“ yra jų gyvenamoji aplinka, kurioje jie įsikūrę kartu su kitais gyvais organizmais (rūšimis), susiję su tam tikrais kraštovaizdžio elementais: reljefu, dirvožemiu, klimatu. Anksčiau išvardytos Dubysos aukštupio slėnių buveinės aptinkamos pievose. Kaip rašyta, pievos yra skirtingos, jose auga įvairių rūšių augalai, todėl apie jų buveines pakalbėkime atskirai.

Aukščiausiose slėnio vietose, poledynmečio suformuotose upės terasose, šlaituose, ant pylimų, suformuotų kasant Dubysos–Ventos kanalą, randama smėlynų buveinių.

Vijurkų kaime, ant fliuvialinių, poledynmečio upių suneštų smėlio kauburių viršaus, dar neseniai buvo *nesusivėrusi žemyninė smiltpievė*. Jai būdingas atviras smėlis, kurį palaikė intensyvus ganymas. Būtent dėl didelių atviro smėlio plotų, kuriems užaugti neleido avys ir galvijai, kaimo gyventojai šią smilpievę vadino „Palanga“. Neganant jos būklė pasikeitė: užaugo buvę atviri smėlio plotai, atsirado pušyno sklypas. Tipiška buveinė sunyko, bet ji gali atsikurti, vėl pradėjus smilpievę intensyviai ganyti. Dauguma smėlynams būdingų rūšių išliko, tik jų (pvz., čiobrelių) populiacijos labai sumažėjo. Buvusios buveinės žolyne dabar auga žemieji varpiniai, jų būdingos rūšys: paprastoji smilga, avinis eraičinas. Žemutinį žolyno aukštą sudaro dirvinis dobilas, smėlyninis šlamutis, paprastasis čiobrelis, aitrusis šilokas, auga smėlynų buveinėms prieraišūs augalai: šilinis gvazdikas, statusis lipikas, dirvinė buožainė, dirvoninis kietis, smulkioji rūgštynė.

Karbonatinių smėlynų pievos, kaip ir nesusivėrusios žemyninės smiltpievės, priklauso žemyninėms sausminėms pievoms. Nedideli šių buveinių ploteliai susidarė Dubysos šlaituose ar upės terasų smėlynuose. Keli didesni jų plotai yra ties Vijurkų, Žalpelių ir Juškaičių I kaimais. Įprastai tai saulės atokaitos vietos, smarkiai įkaistančios dieną ir labiau už kitas vietas atvėstančios naktimis. Buveinėje vyrauja žemos žolės, yra atviro smėlio lopinėlių arba samanomis ir kerpėmis padengtų plotų. Iš būdingų, lengviau atpažįstamų augalų paminėtini smėlyninis šlamutis ir šilinis gvazdikas.

Šios menkai susivėrusios smėlynų buveinės lengvai užsisėja krūmų ir medžių (ypač pušų) sė-

[9] *Nustatė, ką ir kaip turime saugoti*, www.grynas.delfi.lt, 2014-12-10.

Smėlyninis šlamutis. Zigmanto Gudžinsko nuotrauka

Pievinė vingiorykštė

klomis, todėl turi būti nuolat tvarkomos, kertant medžius, ganant arba šienaujant.

Žemyninėms sausminėms pievoms priskiriamos *rūšių gausios ganyklos ir ganomos pievos*. Jų yra Leškių kaime, Vijurkų ir Badauskių kaimuose šios pievos susiformavo ant smėlio pylimų, supiltų, matyt, kasant Dubysos–Ventos kanalą, nes yra jo pakraštyje. Sausesnėse vietose buveinės susidariusios dėl ilgalaikio ganymo įtakos. Jose vyrauja žemaūgiai ir vidutinio aukščio žolynai, prisitaikę prie nuolatinio mindymo. Augalija turtinga rūšių, turinti itin tankų žemiausiąjį aukštą. Buveinėse aprašyta gardūnytinio smilgyno bendrija. Čia auga kvapioji gardūnytė, kupstinė šluotsmilgė, dominuoja siauralapė miglė ir raudonasis eraičinas, gausi gauruotoji poavižė ir siauralapis gyslotis. Be to, sutinkama ankstyvoji viksva, trispalvė našlaitė, paprastoji smilga, paprastoji kraujažolė ir kitos rūšys.

Prie Goriškės, Šiliškės ir Juškaičių II kaimų, Dubysos terasų šlaituose, botanikų aprašytos *stepinės pievos*. Tai šiltų ir atvirų augaviečių pievos, kurių dirvožemis karbonatinis. Buveinėse dėl nepalankaus reljefo nevykdoma intensyvi ūkinė veikla (jos nėra trešiamos, ariamos), todėl čia yra išlikusių vertingų pietinio paplitimo augalų ir gyvūnų (ypač vabzdžių) rūšių[10]. Gerai šių buveinių būklei palaikyti svarbu ekstensyviai ganyti arba šienauti. Stepinių pievų žolių danga turi labai daug rūšių, vyrauja vidutinio aukščio žolynas. Būdingi buveinės augalai yra vaistinė dirvuolė, skiauterėtoji putokšlė, pavasarinė raktažolė, nusvirusioji naktižiedė, šilinis ir kalninis dobilai. Stepinėse pievose neretai auga šlaitinės žemuogės, vadinamos laukinėmis braškėmis. Nuo mums įprastų paprastųjų žemuogių jos skiriasi labiau plaukuotais lapais, mažesnėmis, ne tokiomis ryškiomis uogomis, kurios skinant sunkiai atskiriamos nuo žiedo pamato.

Šienaujamos *mezofitų pievos* – vidutinio drėgnumo pievos. Joms būdinga didelė rūšių įvairovė, tačiau aiškiai vyraujančių rūšių nėra. Tai tikras žiedų ir spalvų margumynas. Mėlynai žydi pieviniai katilėliai, pakrūminės bajorės, paprastosios juodgalvės, dirvinės buožainės, geltonai – pieviniai pelėžirniai ir tikrieji lipikai, pieviniai pūteliai, aitrieji vėdrynai, baltais vainikėliais pasipuošusios paprastosios baltagalvės, raustelėjusios – šilkažiedės gaisrenos ir paprastosios gyvatžolės. Gražiausios šios pievos birželio mėnesį, apie Jonines. Dažnai sudaro mozaiką su aliuvinėmis pievomis. Upės salpose kai kur ribojasi su aukštųjų žolynų pievomis. Tai vienos iš dažniausių Dubysos aukštupio slėnių buveinių. Buveines sudaro vidutinio aukščio ir aukštos žolės. Nuolatinis buveinę formuojantis veiksnys – šienavimas. Nenaudojamos ilgainiui apauga krūmais ir

[10] Rašomavičius V., *EB svarbos natūralių buveinių inventorizavimo vadovas. III. Pievų ir joms artimos buveinės*, Vilnius, 2012.

Įvairiažolė mezofitų pieva

Aliuvinė pieva

medžiais. Pievoms pavojų kelia plintančios pelkinės vingiorykštes, krūminiai buiiliai, o kai kur – daugiamečiai lubinai, avietės, iš pakraščių užeinantys baltalksniai.

Dubysos pakrantėmis siauromis juostomis kai kur nutįsusios *eutrofinių aukštųjų žolynų* buveinės. Jų žolyną sudaro aukštaūgiai (aukštesni kaip 1 m) azotamėgiai augalai. Auga pelkinės vingiorykštės, paprastosios raudoklės, plaukuotosios ožkarožės, vaistiniai valerijonai, didžiosios dilgėlės, nendriniai dryžučiai, gelsvalapės usnys, paprastieji brantai. Buveinės aplinką formuoja upės artumas – periodiškas užliejimas vandeniu. Užaugimą krūmais stabdo pavasarinis ledonešis.

Aliuvinės pievos taip vadinamos dėl aliuvio (upės nešmenų – smėlio, molio ir kitų nuplautų medžiagų), atnešamo potvynių metu. Jos formuojasi upių slėnių salpose. Didesni potvyniai dažniausiai būna po sniegingų žiemų, tačiau, keičiantis klimatui, pastaruoju metu vis rečiau. Paskutinis didesnis Dubysos slėnių užliejimas buvo vėlyvą 2013 m. pavasarį. Tačiau ir potvynio metu dabar užtvindomos tik žemiausiose vietose (ypač ties Deivių kaimu, Dubysos ir Šventupio santaka) esančios pievos. Kitose žemesnėse slėnio vietose aliuvinės pievos beveik visą vegetacijos sezoną, ypač po stipresnio lietaus, būna užmirkusios.

Dubysos aukštupio slėnyje aliuvinės pievos yra dažniausios buveinės. Neretai sudaro mozaiką su eutrofinių aukštųjų žolynų ir šienaujamų mezofitų pievų buveinių plotais. Vyrauja aukštaūgių žolių, dažnai monodominantinės, bendrijos. Dažniausiai aptinkamos ir didžiausius plotus užima šios: lieknasis viksvynas, vingiorykštinis snaputynas, paupinis usnynas. Būdingos aliuvinių pievų augalų rūšys yra lieknoji viksva, nendrinis dryžutis, paupinė usnis, paprastoji šilingė, kupstinė šluotsmilgė, gegužinis asiūklis, pelkinė vingiorykštė, paprastoji raudoklė.

Pievų svarba

Lietuvos pievos ir ganyklos svarbios kraštovaizdžiui. Jų gamtines ir ūkines funkcijas reikia laikyti lygiavertėmis miškų funkcijoms. Daugiametė pievų augalija nuo ankstyvo pavasario iki rudens į aplinką išskiria daug deguonies. Pievų reikšmė žemės ūkyje labai didelė: tai žemės ūkio naudmenos, svarbios gyvulininkystės raidai. Kalvotose vietovėse pievinių žolių šaknimis perpinta tvirta ir tanki velėna apsaugo dirvožemį ne tik nuo mechaninio poveikio ir nuplovimo, bet taip pat sulaiko ištirpusias vandenyje ir migruojančias dirvožemyje chemines medžiagas[11].

[11] Balevičienė J., Bendros žinios apie Lietuvos pievas, *Lietuvos augalija. Pievos*, Kaunas–Vilnius, 1998, p. 12–15.

Pavasarinis potvynis ties Deiviais

Didysis auksinukas. Giedriaus Švitros nuotrauka

Natūralios pievos labai svarbios biologinei įvairovei. Čia aptinkama apie 300 aukštesniųjų (moksliškai vadinamų „induočiais“ – aut. pastaba) augalų rūšių. Nors jų skaičius maždaug dvigubai mažesnis nei miškuose, tačiau bendrijų gausumu pievos gal net įvairesnės nei miškai. Mat pievose nėra medžių „aukšto“, kuris miške suvienodina aplinkos sąlygas: pievose, net nedideliuose plotuose, jos labai įvairuoja – tai priklauso nuo reljefo, dirvožemio drėgnumo ir derlingumo[12]. Nuo augalijos priklauso ir gyvūnijos įvairovė. Natūraliose pievose ypač gausu vabzdžių rūšių, kurių lervos ir vikšrai minta skirtingomis augalų rūšimis. Dubysos slėniuose tarp jų pasitaiko ir retų rūšių, įrašytų į Lietuvos raudonąją knygą ar saugomų Buveinių direktyva. Geriausiai ištyrinėti drugiai. 2010 ir 2013 m. juos tyrė entomologas Giedrius Švitra. Drėgnose ir užliejamose pievose gyvena Lietuvoje ir Europoje saugomi didieji auksinukai. Jų vikšrai graužia didelius vandeninių rūgštynių lapus. Kiti, Dubysos pievose dar retesni drugiai – baltajuosčiai melsviai – kiaušinėlius deda ant snapučių žiedų ar lapų, o juodieji apolonai – ant rūtenio stiebų ar lapų. Tik maistui neišrankūs tamsiųjų šaškyčių vikšrai minta net keliomis augalų rūšimis, galbūt todėl iš saugomų dieninių pievų drugių ši rūšis pati gausiausia[13]. Be vabzdžių, pievose didelė vorų įvairovė. Įdomu, kad pastaraisiais metais Dubysos slėnio pievose aptiktas vienas iš gražiausių Europos vorų – vapsvavoris ir dvi neseniai Žemaitijoje pasirodžiusios drugių verpikų rūšys – pelkinis ir margasis.

Dubysos slėniuose šokuoja čia gausiai gyvenančios smailiasnukės ir pievinės varlės. Šiltomis vasaros dienomis ant plačių lapų pasišildyti išlenda vikrieji driežai. Yra pievose ir ant žemės perinčių paukščių. Tankioje žolėje slepiasi griežlės, kurių patinų balsai girdimi naktį. Sausesnėse pievose gyvena maži giesmininkai – kiauliukės. Iš Dubysos senvagių, žemapelkių į pievas pasimaitinti atskrenda gervės – čia gaudo vabzdžius, sliekus, varles, peles. Iš aplinkinių sodybų atlekia baltieji gandrai, mintantys panašiu grobiu.

Pievose gyvenantys organizmai susiję sudėtingomis mitybinėmis grandinėmis. Pavyzdžiui, nustatyta, kad tipiškų „vegetarų“ pelėnų „valgiaraštyje“ yra daugiau kaip 60 augalų rūšių[14]. O pelėnus pievose medžioja žebenkštys, lapės, gaudo suopiai, mažieji ereliai rėksniai, naminės pelėdos, gandrai, net varnos ir kovai.

[12] *Pievos. Biologo vadovas*, Vilnius, 1987, p. 199.

[13] *Lietuvos raudonoji knyga*, Vilnius, 2007.

[14] *Lietuvos fauna. Žinduoliai*, Vilnius, 1990.

Nenaudojama smiltpievė

Lubinai Vijurkų pievose

Ar išliks įvairiaspalviai žolynai?

Gamtininkai sunerimę, kad, intensyvėjant žemės ūkiui, sparčiai nyksta pievos. Jos suariamos arba apsodinamos miškais. Apleistos natūralios pievos degraduoja: apauga piktžolynais ar krūmynais.

Dubysos slėnių pievos taip pat jau mažai beganomos ir beveik nešienaujamos. Praėjus upės aukštupį, jau retai kur pamatysi pavienę karvutę ar arklį, o nedidelę avių kaimenę gali išvysti tik upės kairiojo kranto terasoje, ties Juškaičių II kaimu. Ilgoje upės slėnio atkarpoje nuo Deivių iki Juškaičių kaimų po 2010 m. neliko jokio gyvulio – seniesiems gyventojams išmirus nustota ganyti. Vietiniai ūkininkai gano patogesnėse – lygesnėse ir sausose kultūrinėse – ganyklose. Jose vyrauja kelios augalų rūšys ir gamtine verte tokios pievos nė iš tolo neprilygsta slėnio pievoms.

Vyresnio amžiaus žmonės pasakoja, kad tarpukario ir pokario metais beveik kiekvienas Padubysio krašto sodybų gyventojas naudojo natūralias pievas: jas šienavo ar ganė. Pokario metais, kai kolūkių karvės buvo ganomos kultūrinėse pievose, lankos buvo išdalijamos žmonėms, kurie jose prisišienaudavo daugiausia su dalgiais. Daug kur ganydavo karves, Padubysyje buvo kolūkio arkliai[15]. Avių laikė nedaug, daugiausia smiltpievėse. Dar ir dabar spygliuotos vielos aptvarų išlikę Vijurkų, Badauskių, Juškaičių II, Goriškės kaimuose. Vijurkų kaime (tarp tiltų) maždaug prieš 50 metų kolūkio „Liepsna“ smiltpievė buvo suarta ir pasėti rugiai. Nustojus lauką arti, iš dirvono susiformavo natūrali smiltpievė, kuri buvo ganoma ir gyvuliai neleido užaugti medžiams[16].

Nenaudojamos Dubysos slėnių pievos sparčiai keičiasi. Iš pakraščių pamažu jas „okupuoja“ medžiai: besiplečiantys baltalksniai, o kai kur – ir beržai. Pakraščiais suveši avietės, kyla karklynų guotai. Iš apleistų laukų vėjas atneša daug piktžolių – dirvinių usnių sėklų. Nustojus šienauti, įsigali stipresni (dominuojantys) augalai, išstumdami silpnesnes rūšis. Dažniausiai tokie „blogiečiai“ yra krūminiai builiai, pelkinės vingiorykštės, kai kur – didžiosios dilgėlės. Vis didesnę žalą daro plintantys svetimžemiai – invaziniai augalai. Ties Bernotų tiltu ir Beinoriške į pievas bando brautis įkyrūs ir žmogui pavojingi Sosnovskio barščiai. Sausas Vijurkų, Badauskių, Žukiškės kaimų ir jų prieigų pievas okupuoja gausialapiai lubinai. Vijurkų kaime, kolūkyje „Liepsna“, lubinai kaip galvijų pašaras buvo sėjami ir Dubysos slėnyje, todėl dabar augantys lubinai, matyt, išlikę nuo tų laikų[17]. Atrodytų, ką

[15] Ozolas R., Ištakos. 1955–1957 metų dienoraštis, *Padubysio kronikos*, 2015, Nr. 1 (4), p. 95.

[16] Pateikėjas Eduardas Peleckis, g. 1951 m. Vijurkų kaime.

[17] Tas pats.

Tvarkoma apleista pieva

blogo gali padaryti gražūs mėlynžiedžiai augalai? Tačiau naikintinais jie paskelbti ne be reikalo. Augalų šaknys sudaro simbiozę su azotą fiksuojančiomis bakterijomis, kurios dirvožemį papildo azoto junginiais. Lubinų sąžalynuose netrukus suveši kiti azotamėgiai augalai – dilgėlės, kiečiai, usnys, dėl to greitai pakinta pievų ir smėlynų bendrijos, išnyksta konkurencijai neatsparūs vietiniai augalai. Pastaruoju metu Lietuvoje sparčiai plinta trys invazinės gėlių – rykštenių – rūšys, „pabėgusios“ iš darželių. Jos skverbiasi į pievas ir išstumia vietines augalų rūšis. 2015 m. pastebėta, kad kanadinė rykštenė, augusi jauname pušyne, Juškaičių II kaime, sugebėjo prasibrauti pro miškelį ir atkeliavo iki sodybvietės, ties buvusiu vandens malūnu.

Pastebima, kad pievos nyksta beveik visoje Europoje. Dėl to skursta ne tik augalų, bet ir gyvūnų, vabzdžių, jais mintančių pievų paukščių įvairovė. Nustatyta, kad per 20 metų Europoje perpus sumažėjo drugių[18]. Nors Lietuvoje tokių tyrimų niekas neatliko, bet akivaizdu, kad rezultatai būtų panašūs. Apleistuose, degradavusiuose Dubysos slėnių plotuose drugių ir kitų vabzdžių įvairovė labai menka.

Ar išliks įvairiaspalvės Dubysos aukštupio slėnių natūralios pievos, ar skraidys jose drugiai, ar žydės lietuviškos orchidėjos – gegūnės? Tai priklausys nuo to, ar šios pievos bus tvarkomos, naudojamos ganant ir šienaujant.

Karvės „saugo“ pievas

Europinės svarbos teritorijose, ties Bazilionais ir Vijurkais, pievos saugomos, įgyvendinant patvirtintus teritorijų gamtotvarkos planus. Vijurkų pievoms toks planas patvirtintas 2013, o Bazilionų pievoms – 2015 m. Jie parengti dešimties metų laikotarpiui. Už jų įgyvendinimą atsakinga Kurtuvėnų regioninio parko direkcija.

Tvarkyti Dubysos salas buvo sunkiau dėl to, kad Vijurkų kaime mediniai tiltai buvo supuvę ir nepravažiuojami. Todėl 2013 m. pabaigoje pastatytas naujas tiltas per Dubysos–Ventos kanalą ir pralaida per Dubysos senvagę. Lėšos statybai skirtos iš projekto „Degraduojančių europinės svarbos buveinių atkūrimas Lietuvos valstybiniuose parkuose“. Šiems darbams papildomų lėšų skyrė Kelmės rajono savivaldybė ir Lietuvos automobilių kelių direkcija. Europos Sąjungos finansiniu instrumentu LIFE+ ir Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos iš dalies finansuojamą projektą įgyvendina Salantų regioninio parko direkcija. Kurtuvėnų regioninio parko direkcija ir Kretingos miškų urėdija yra šio projekto partnerės. Projekto tikslas – atkurti ir išsaugoti Europos svarbos pie-

[18] Levickaitė R., *Europa neteko pusės drugių, o Lietuva?*, www.grynas.delfi.lt, 2013-07-25.

Angusų veislės galvijai

vų buveines su joms būdinga struktūra ir rūšių sudėtimi.

Naujuosius tiltus jau išbandė Rasos (Joninių) šventės dalyviai, susirinkę ant Lubinų kalno, tiltų teikiama nauda pasinaudojo privačių miškų savininkai, turintys miškus už Dubysos senvagės. Bet svarbiausia – Dubysos salos tapo pasiekiamos pievas tvarkančiai technikai[19]. Apleistose Vijurkų pievose kertami jose išaugę juodalksniai ir pušys, pievos šienaujamos traktoriumi. Ateityje dalį pievų planuojama ganyti. Kurtuvėnų regioninio parko direkcija lėšų aptvarams įrengti 2016 m. tikisi gauti iš Aplinkos rėmimo programos.

Dubysos upės slėnio ties Bazilionais pievos taip pat tvarkomos. Dalyje jų apleisto ploto iškirsti medžiai ir krūmai, traktoriumi nušienautas pievos gabalas. Tačiau svarbiausia šiose pievose taikoma veikla – ganymas. Kurtuvėnų regioninio parko direkcija iš projekto lėšų įsigijo nedidelę mėsinių galvijų bandą. Iš Škotijos kilę beragiai Aberdynų–angusų veislės galvijai nereiklūs aplinkos sąlygoms. Jie ėda įvairiausią žolę, nugraužia medžių šakeles, pakenčia šaltį. Nuo 2014 m. rudens galvijai ganosi apleistose Dubysos slėnių pievose. Daug metų nenaudojamos jos buvo visiškai degradavusios, praradusios žolynų įvairovę. Pašarui neišrankūs galvijai nugraužė dilgėles, avietes, nendres, vingiorykštes, net viksvas. Apleisti pievų plotai aptvaruose tapo „švarūs“, juose palaipsniui atsikurs ganomoms pievoms būdinga augmenija.

Tikimasi, kad mėsinių galvijų banda pamažu gausės, veislinėms telyčioms atsivedus veršiukų, todėl bus galima nuganyti didesnius nenaudojamų pievų plotus. Ilgainiui tikimasi surasti patikimą ūkininką, kuriam būtų perduoti galvijai, tektų atsakomybė juos prižiūrėti, o kartu ir tvarkyti natūralias pievas.

[19] Lopeta V., Dubysos slėnių pievos atgauna savo „veidą“, *Šiauliai plius*, 2015-03-20.

Romualdas OZOLAS

Ištakos

1955–1957 METŲ DIENORAŠTIS

Nuotraukos iš Romualdo Ozolo archyvo

„Tai mano mokyklinių metų dienoraštis, rašytas 1955–1957 m., kai mokiausi Bazilionų vidurinės mokyklos devintoje–vienuoliktoje klasėse. Devintoje tik pradėta, didžiuma užrašų – iš dešimtos ir vienuoliktos klasių, kai ėjo septynioliktieji.“[1]

1956 m. rugsėjo 1 d. <...> Neatsargus judesys, ir draugas krenta. Linguoja, liūliuoja sunkus pilkas vanduo, šulinys gilus. Mane slegia kažkoks jausmas, noriu gelbėti, bet ramus balsas iš aukšto skaičiuoja: „Pirma, jo išgelbėti nebegalima, antra...“ Ir aš, apimtas siaubo dėl draugo, pabundu.

Kas, sapnas? Taip. Lauke migla, bet matosi – diena bus nebloga. O kodėl nuo to sapno taip sunku? Juk šiandien rugsėjo 1! Ar tai reiškia, kad aš krisiu iš savo pažadų aukštumų, krisiu ir netesėsiu žodžio, būsiu priverstas kapstytis lipniame neryžtingo gyvenimo buizale? Gal tai lemtingas sapnas, nors aš tuo nelabai tikiu.

<...>

Pirmoji pamoka – susirinkimas. Seniūnu paliko mane, o Olga juokais pasakė: „Stažas!“ Tikrai, nuo penktos klasės, išskyrus 8 klasę, aš buvau seniūnu. Tiek to, liksiu ir dabar. Svarstome veikalo statymą, bet pareiškiam, kad nereikia statyti – trukdysis. Pirma aš buvau už, dabar prieš – visi juokiasi. Nusprendėm nestatyti. Tuo ir baigėsi. Nusileidom žemyn, kur turėjo įvykti atidarymas.

Susirinkę jau beveik visi mokiniai, mokytojai, mes jaučiamės dėmesio centre. Matilda skelbia darbo prezidiumo sudėtį, ir aš išgirstu savo pavardę. Mane juokais ruošia – susegioja, apdailina ir pasiunčia pirmyn. Scenoje klausausi pasisakymų. Kalba Bukauskienė. Ji sveikina, linki, pasakoja... Paskui naujasis mokslo dalies vedėjas Sturys. Jis iš karto kimba į netvarką dėl medelių, dėl drausmės, būrelių darbo, politechnizavimo. Kažin, ar visą laiką toks bus?

Kalba Norkutė specialiai mažiukams, paskui Slivkaitė ir Gruzdys, kviesdamas į talką. Jis teigia, kad dabar bus geriau be „Naujo kaimo“, kad mes su kolūkiu bendradarbiausim. Bukauskienė pasako, kad aš tarčiau žodį. Ką darysi... išeinu, pasveikinu susirinkusius, prižadu, kad mes tikrai būsim pavyzdžiu. Kalbu jaudindamasis. Po to apdovanojami garbės raštais – Laima, aš, dar daugelis gaunam lapus. Smagu. Kai paleido susirinkimą, nuėjom dar į klases, atėjo naujoji rusistė, Preidis, Stumbrytė dėl knygų, bet nieko naujo nepasakė.

Lauke visi tarėsi, kur važiuoti. Urbelis klausė manęs, kaip su Bubiais. <...>

[1] Ozolas R., Ištakos. 1955–1957 metų dienoraštis, *Padubysio kronikos*, 2014, Nr. 2 (3), p. 93. Tęsiame „Padubysio kronikų“ 2014 m. 2 (3) numeryje pradėtą gerb. Romualdo Ozolo mokyklinių metų dienoraščio publikavimą.

Vaizdas iš Mekių kaimo. Romualdo Ozolo nuotrauka

Namie rodau pagyrimo raštą, kalbuosi, paskui lakstau tris kartus į Bazilionus dėl korespondencijos apie atidarymą, kurią parašiau tuoj grįžęs, dėl saldainių močiutei. Pašte pakalbu su Irena apie festivalį, nusiperku „Šveiko nuotykius“ ir namie imu skaityti. Kai tėtis varo spyglių kreikui, labai nesinori, nes „Šveikas“ įdomus. Skaitau ir juokiuosi. Ateina pavakarys. Buvo pranešta, kad bus mokinių šokiai. O mama grįžusi iš Bazilionų pasakė, kad Pruncė ir Kazys jau nuėjo. Sėdu – ir Bazilionuose. Prie salės jų dar nėra. Suku už garažo. Tikrai – rūko. Štai, pavyzdys! Bet aš nieko nesakau. Pruncė, nekalbant apie Kazį, užsigeidęs važiuoti. Aš sakausi tik palydėsiąs juos. Bet jau vieškelyje pagalvoju, kad pažiūrėti Gordų salės būtų neblogai. Sutinku po ilgų prašymų. Vaičiulis, Urbelis ir Jokubauskis mauna į Bubius, o Pruncė, Žindulis, Taučas ir aš – į Gordus.

Kazys pasakoja apie savo Marytę. Pakelėje jie nueina vogti kriaušių. Štai – vėl pavyzdys. Valgo važiuodami iki pat Gordų. Vieškeliu nusitarabanijam iki mokyklos, paskui per Šventupę pakylam į kalną, kur stovi klubas – senas dvarininko namas. Jau kai kas yra. Yra ir Gaurelis. Jis stebisi. Tikrai, yra kuo. Juk mes – mokiniai. Aš tai aiškiai juntu. Jie ieško degtinės ir gauna. Gaurelis su Kaziu ištraukia. O mes einam į salę. Merginų yra nemaža gražių, bet šokti nesinori. Kas tik pažįsta mus, stebisi. Tikrai! Salė tamsi, bjauru. Aš šoku, bet piktas jausmas neapleidžia – neapkenčiu savęs. Jau 12, o aš dar čia. Bet štai, pakviečiu Pruncę važiuoti. Jis nenori. Visiems stebintis aš išvažiuoju vienas. Migla, šalta, bet lekiu namo, kiek įkertu. Ir gera, kad aš nors tiek nugalėjau save. O Pruncė šoko iki 3 valandos. Važiavo vienas. Tik neužlėkė ant mašinos. Gaurelis pasigėręs mandravojo, o Kazys parėjo namo 7 valandą. Štai mes, pavyzdys mokyklai. Gėda!

1956 m. rugsėjo 2 d. <...> Diena ypač graži, ypač po įkyrėjusių lietų. Ant dobilėlių klombose dar tebežėri rasa, o saulė kaitina, danguje nė debesėlio. Aš sėdėjau ant suolo ir kurį laiką galvojau apie apsakymą. Paskui Genė Lučinskienė ėmė pasakoti apie savo gyvenimą, ir aš ėmiau klausytis. <...> Pasakojo, kad kartą ji dalyvavus kažkokiame studentų susirinkime. Ten kalbėjęs bedievis kunigas. Ji paklaususi, kodėl karvės išmatos kaip blynas, o ožkos – kaip kruopos. Tas nežinojęs. Ji pasakiusi:

– Jei tamsta nežinai apie š..., tai apie Dievo galybę nė tiek nežinai.

Visi kvatojosi, juokėsi. Nesusilaikiau ir aš.

Neužilgo atvažiavo mašina. Žmonių vėl buvo baisybė. <...> Šiauliuose tuojau aplaksčiau turgų, bet baltų batų negavau, pomidorai už kg po 8,6 rub. <...>

Papietavęs namie, sėdau ant dviračio ir išdūmiau į Bazilionus. Pušynėlyje prie kapinių žmonių daugybė. Netrukus atvažiuoja studentai ir sueina

Pusnyse su klasiokais

į skaityklą, o mes juokaujam iš jų. <...> Sveikina susirinkusius Gorys, uždegama ugnis, varva smala, Gylys tik neužsidegė nuo benzino. Tai būtų festivalis! Prasideda programa. Dainuoja ir šoka studentai, o mūsiškiai tik baika prieš juos. Kiti kolūkiai nieko neparodė. O vakare kad susimušo pagaliais pašiaušiečiai! Baisu! Žvėrys, o ne žmonės. Giedraičiui sutraiškė galvą. Ant vieškelio vyksta muštynės, o aikštėje šoka, juokiasi. Aš su Prunce einu namo – bjauru, nesinori būti. Bet grįžęs iki 2 valandos rašiau korespondenciją. <...>

1956 m. rugsėjo 3 d. <...> Man teko „garbė" atsakyti rusistei pirmajam, ką vadiname sakiniu. <...> Jau matosi, kad ta rusistė mus ims ne taip, kaip Bukauskienė.

1956 m. rugsėjo 4 d. Pirmosios dvi pamokos – rusų rašomasis. Rašom apie Ščorsą, rašytą pernai, bet mokiniai meluoja, kad nerašėm. Mokytoja perskaito kartą, liepia rašytis nežinomus žodžius, paskui dar ir dar perskaito ir liepia rašyti, o klausti leidžia. Namų darbui užduoda tą patį perrašyti savo vardu.

O vis tiek mes esam menki žmogeliai. Alfredukas iš aukšto nuleidžia lėktuviuką. Kazys laido, mes juokiamės, erzinamės iš mergaičių, besirikiuojančių priešais. <...> Einu namo, kada traukiami lėktuvai su sklandytuvais. Puščienė sako – su bombomis. Dejuoja, kad nėra Stasiuko, kad anas nieko neuždirba. <...> O aš pagaliau koks? Smerkiu kitus, o pats negeresnis. Tik tiek gerai, kad nors kai kada įvykdau uždavinį. Kaip šiandien – rašiau atpasakojimą ir perrašyti baigiau 12 valandą. Jis užėmė visą popietę, bet užtai pripyliau 7 puslapius. Nors čia jau bus mažiau darbo rytojui.

1956 m. rugsėjo 5 d. Ant kaklo atsirado egzema, einu apsirišęs. Iš manęs juokiasi, kad aš baslį prarijęs. Tegul. Nepykstu, o padedu juoktis. Pirma – vokiečių rašomasis. Duoda du žodžius „Landwirtschaftlich" ir „Vergipmeinnicht". Pirmojo sugalvoju 35, antrojo – 30. O galėjau daugiau, sąsiuvinyje buvo.

Per lietuvių vėl bezobrazijos. Kiekvienas reiškia savo nuomonę, juokiasi, kalba. Kaip ištveria Norkutė? O ji rašo, kur mes dalyvausime, pasakoja pamoką. Kantri. Na, o po Masytės Mickevičiūtė negerbiama. Laukiam jos, žinodami, kad kalbėtis galėsim. Tai jaučia ir ji pati. Sako, kad ji bijojusi mūsų. Aš sakau, kad mes velniai. Ji juokiasi, sutinka. Bet tai tiesa. Mes į juos panašūs. Na, per chemiją tylu, bet neidealiai. <...>

Po pamokų choras. Bendžius supyko ant Pauluškenkos ir išvarė. Širdijasi, kad jį Bubiuose giria. O mus paliko dėl kapelos. <...>

1956 m. rugsėjo 6 d. <...> Aš stengiuosi būti rimtas, nors tas ne visada pavyksta. Bet pasikeitimas yra, nes Olga lyg juokais tarė, kad aš „pasišventęs mokslui“. <...>

Per pertrauką, kai aš stovėjau prie laiptų, prie manęs priėjo Janikės sesuo ir, paduodama popierėlį, tarė: „Čia tau nuo Janikės.“ Aš iš karto sumišau – nelaukiau tokių dalykų, bet paskui pasidarė smagu. <...> Kiek tas mažytis popieriaus gabalėlis įnešė naujo į visą dieną! <...>

Per lietuvių aš vėl išsišokau dėl Tilvyčio satyrų. Stebiuosi, kaip ta Norkutė iškenčia. Kita supyktų. Kad ir Mickevičiūtė. Kai paklausė, kokia pramonė nukentėjo krizės metu, aš mečiau repliką: „Fufaikių.“ Ji juokiasi ir pyksta. <...> O mokytis vis negalima pradėti. Štai kad ir šiandien. Po pamokų, kol susitarėm dėl sportinių šakų, kurios reikalingos festivalyje, kol pas Bendžių atgriežėm savo šokius, atėjo 6 valanda, o dar plepa ir tas Bendžius. Net pikta. Skubu namo, bet ir čia nepradedu darbo tuojau – išspausdino du mano straipsnius – apie festivalį ir mokyklos atidarymą. Smagu. Net jaudinausi, kai pasakė, kad yra. Netikėjo, kad mano, bet paskui net mama išgyrė, kad rašau su „peizažu“. Tėtis ir paslėptai džiaugiasi. Štai tau ir diena praėjo. <...>

1956 m. rugsėjo 7 d. Pamokos praėjo labai greitai, net nepajutau. Po pamokų – pas Bendžių. Griežėm taip prastai, bet jis vis sako, kad turėsim pasirodyti. Na, taip kalbėti jo pareiga, o mūsų – jo nepaisyti. Gėdai neišeisi į sceną.

Parėjęs namo, nutariau parašyti Janikei laišką, bet, perskaitęs Martyno laišką, parašiau jam. Rašiau „iš širdies“ apie „širdį“. O laiko kiek užima! Kai parašiau, jau buvo vakaras. Taigi nei pamokų kaip reikiant nepadirbau.

1956 m. rugsėjo 8 d. <...>

Mokykloje aš jaučiuosi kitoks. Jau su džiaugsmu konstatuoju, kad nebenoriu taip šėlti, kaip pernai ir ypač užpernai. Kai dėl obuolio kilo siutimas po klasę, kai mergaitės ėmė tąsyti Pruncę kaip kitados mane, aš, palaukęs, kol pasibaigė spiegimas, šaukimas, lakstymas, pareiškiau Olgai ir Onai, kad praėjo tie laikai, kai mums tas buvo galima. Dabar baigta. Matyt, kad pataikiau, nes Olga kažko susimąstė. Ar nereikės, norint pakeisti mūsų klasės būklę, pradėti nuo savęs. Perauklėti draugus aš turiu noro, o ir aš keičiuosi, rodos, į gera. Galiu pripažinti, kad su manim visi tariasi. Kad ir dėl kėdės: atimti iš po bankio su vandeniu, ar ne. Olga ir kai kas sako, kad paimti. Aš pasakiau: ne! Vieną sykį prašėm ir daugiau viskas. Kai reikės, sutvarkys patys mokytojai. Taip ir paliko nepajudinta, nors Kazys jau ėjo paimti. Arba dėl matematikos. Buvo dvi matematikos. Stiopka paklausė, ką darysim: geometriją, algebrą ar trigę. Aš pasakiau, kad geometriją ir trigę. Taip ir paliko. Olga tai pastebėjo, kažką sakė Onai: „Klausia jo!“ Žodžiu, nesigiriant: aš turiu šiokį tokį autoritetą. O ar tai neįpareigoja manęs kontroliuoti save? Aš pastebėjau, kad tik tada norisi išdykauti per pertraukas, juokinti replikomis per pamokas, kai jauti draugų pritarimą. Ir kaip blogai veikia nors vienas nepritariąs žvilgsnis. Ar nereikėtų man griežtai pradėti neparemti tokių faktų, bet pirma reikia savęs kontrolės. Taip, einant į gyvenimą, reikia truputį išmokti save valdyti. O per lietuvių pamokas aš per daug išsišokinėju antitarybiškai. Gerai, kad nieko nesako Norkutė. Bet nejaugi aš jai netrukdau? Ką ji darys, kad į tokią dūdą liepia pūsti, ji mieliau imtų gal kitą. Na, per istoriją tai laikaus. Vietoj to užrašinėju netikslingus Mickevičiūtės išsireiškimus. <...> Kažin, ar Masytės vietą sugebės užimti rusistė, nes ji stipri, o ir charakterio gero. Bukauskienė užriktų, supyktų, o ji tik pasako griežčiau, paskui lyg nusigandusi nusišypso, šneka vėl lėtai, šypsodamasi. Klysta retai. Suklydusi, nors ir nežymiai, ji nurausta ir tas raudonis pamažu nyksta, bet nyksta lopais. Bet šiaip, nieko, rodos, žmogus. O ir dėl rašomųjų nesielvartauja kaip Bukauskienė, bet liepia išmokti tą, tą, konkrečiai nurodo. Tarp Šerio ir mūsų vyksta tylus nesutarimas. <...>

<...> Su nežinotu iki šiol liūdesiu ar grauduliu prisimenu praėjusias dienas. Ot dabar rašyti! Gal toks jausmų grynumas bus tik senatvėje, kai gaila bus palikti gyvenimą. O dabar nežinau, bet ima gailestis. Gal tai niūrus oras, kas žino, daro savo, o gal visos nesėkmės pilku tinklu slegia mane, lyg žemę šis pašvinkęs oras...

1956 m. rugsėjo 9 d. <...> Kol ganau, imu galvoti apie apsakymą. Jis pamažu plečiasi ir nutariu parašyti platų, kritikuojant negerų draugų įtaką nepatyrusiam mokiniui. Taip įsileidau galvoti, kad neišgirdau nei šaukiant. <...>

Pavasaris Mekių kaime. Romualdo Ozolo nuotrauka

1956 m. rugsėjo 10 d. Nėra batų, o tie suplyšo. Apsiaunu tėtės batus ir einu, nors gėda. Atrodo, ir mokykloje visi žiūri į juos. Gerai, kad niekas nors nesierzina, kaip kad mes iš Olgos šukuosenos. Už blogą dežuravimą pereitą savaitę mums paskyrė dar kartą. Čia aš jau atlieku pareigas tip-top. Kiekvieną pertrauką varau visus lauk, kalbu gražiuoju, piktuoju. Bet ką čia, stataisi save pajuokos objektu. Laimė, kad daug prieštarautojų nepasitaikė. Tik Eitutytė, kai variau iš klasės, pasakė, kad savo paneles išvaryčiau. Tikrai, abiturientės sėdi klasėje, o Sturys Kazį nutvėrė klasėje švilpiantį ir rankomis kišenėse. Aš tik buvau išėjęs. Aštuntokai klauso, tik septintokai vaizduoja mandrius. Na, tiek, daugiau man neteks dežuruoti.

O per pamokas vėl nekas. Rusų nelabai mokėjau, Dambrauskis atsakinėjo daugiau, nors, rodos, rusistė mane išskiria, kreipdamasi pavarde, o kitiems parodo. Vokiečių privėliau klaidų, kelis neteisingus žodžius įrašiau, jei būtų reikalinga reikšmė lietuviškai, to nebūtų. Kol taisė, mes ėdėm obuolius, žodžiu, mažai tesiklausom. O per fiziką Preidis diktuoja ir užmiršta ką diktavęs, klausia mūsų. Šerys vis tiek atitaisė savo klaidą trigėje. Bet iš geometrijos nesiruošė, tai blogiau aiškino, pats prisipažino. Man leido daryti sąrašą, o Urbeliui pasakė:

– Tu buvai prie lentos?

„Buvau“, – nuolankiai atsakė tas, tikėdamasis, kad nebeklaus. „Tai eik dar kartą.“ Ir, klasei leipstant juoku, jis iškiūtino prie lentos. O jau kaip jis plaukus šukuojasi komiškai!

<...>

1956 m. rugsėjo 14 d. <...> Jau ketvirta diena nieko nerašiau. Na, bet šiandien, nors ir po dvylikos, prisiminsiu.

Mokykloj nieko gero neįvyko. Man baisiai augo po pažastim skaudulys, vaikščiojau susisukęs, sulenkęs ranką. Lastauskis vėl burnojo, kad aš susergąs, kai reikia važiuoti kur nors. O rusistė iškvietė prie lentos nagrinėti sakinį. Nelabai sklandžiai išėjo, o kai aš atsisėdęs suolan nutėškiau gerą miną, ji paklausė, ar sergu. Šiaip pamokose originalaus nieko nebuvo. Per lietuvių mes juokavom apie „idilišką lietuvaitę, per pievą skubančią pas bernelį“, – Giedraitienę. Lietuvininkė juokėsi. Rašomąjį „Lik sveika, vasara, mes vėl mokykloje“ negerai parašiau, tiesiog negalėjau galvoti, nes sirgau, turėjau karščio beveik 38°. Visą laiką pas mus repeticijos, subruzdimas, bet nieko nemokam. Nei šokti, nei griežti. Kas ir bus? Nežinau. Supykinom Mickę, tik nepradėjo verkti, na iš tikro mes per daug triukšmavom. Negražu. O su rusiste aš parėjau nuo mokyklos iki jos namų, kalbėdamas apie rusų knygas, apie savo pasirinktą profesiją. <...> Skaitau „Draugystę“.

Tėvas veža vandenį. Romualdo Ozolo nuotrauka

1956 m. rugsėjo 15 d. Pamokų nėra. <...>

1956 m. rugsėjo 16 d. <...>

1956 m. rugsėjo 17 d. <...> Aš susinervavęs, nes Sturys užpuolė, kad mes rūkėm. Buvom už garažo, jie matė Pruncės ir Kaziuko dūmus, bet aš nerūkiau. Jam tai pasakiau, jis sako galbūt aš ir nerūkęs. O ant jų nešaukia, sako, dideli vyrai, nerodykit mažiesiems. O Jonis po to rūko tyčia, lyg būtų didvyriška, nors žadėjo nerūkyti. Ir mažieji žiūri su pagarba į juos. Kokia čia garbė. <...> Bibliotekoj rūkė Stepanas, aš pasiėmiau Venclovos poeziją ir išėjau namo. <...>

1956 m. rugsėjo 18 d. Rytais gerai pavalgau, į mokyklą einu labai sotus, ne taip kaip pirma, tik užkandęs. Bet mokausi, kaip ir seniau, prastai. <...> Per karinį turiu progos klausytis Lastauskio lietuviškai rusiško žargono, jo mokymų apie vogimą, įsakymų įvykdymą neprieštaraujant. O Mickė užrašė pavėlavimą, kad iš ryto nešėm iš Šiaulių instituto atvežtus daiktus – kolekcijas, iškamšas, nepasiklausę jos, nors auklėtoja prašė Sturio ir tas leido. Nieko sau priemonių gavom! Per lietuvių aš vėl sakiau, kodėl Venclova rašo tokiom publicistinėm temom, be jausmo. Dabar aišku, kas yra jo žemumo priežastis. Po pamokų vėl dėl laikraščių. Kol buvo „Jaunimo gretos“, visi puolė užsisakyti, iš šalies atrodo entuziastingai, o kai nebeliko, visi atslūgo. Auklėtoja net pyksta ant Pruncės, kad tas nesisako. Sako: „Atsisakai skaityti?“ „Neturiu pinigų“, – ir visas mano atsakymas. „Reikės pakalbėti su motina“, – sako Pruncė. „Man reikia šiandien“, – pyksta Norkutė. Bachurai nori sukelti streiką, bet auklėtoja sako, kad ne mes, tai ji turėsianti mokėti. <...>

Padedam Bukauskienei užnešti spintą ir einam į chorą, nes Bendžius sekmadienį duoda programą. Ant Vidmanto baisiai užpyksta, trenkia kumščiu į pianiną. Jis visada taip pyksta – staiga, beveik už niekus, o po to šypsosi. O diriguoja taip nukeipęs ir balsas silpnas.

<...> Tik pavakare permetu viską akimis. Ant gonkų skaitau Venclovą. Jo Isaakiano vertimas „Amžina meilė“ tiesiog sužavi mane. Štai kur kūrinys, kur grožis, o ne „kolūkinis kaimas“, „aukso derlius“ ir t. t. Labiausiai mėgstamas eilėraštis yra „Amžina meilė“, apsakymas – „Nur-i-dešto observatorija“, o romanas – „Martynas Idnas“. Dabar suprantu, kas tai yra poezija. Iš tikro, iki šiandien aš jos nevertinau. O dabar galiu skaityti ir skaityti, žinoma, tokius kaip Puškiną.

1956 m. rugsėjo 19 d. Rusistė laisvai išsireiškinėja apie meilę. Ji pasakė, kad per festivalį suprato

Ozolų šeima Mekiuose

daugelį. O rusų mes nemokam. <...> Namie vėl skaitau laikraščius, kad galėčiau ginčytis su Micke, kaip šiandien dėl R. Vokietijos kariuomenės steigimo. <...> Šiandien visu ryškumu galvojau apie karą. Ar tik nebus Suecas pretekstu? Dar nenorėčiau, per mažai visko mačiau. O vakare mėginau eiliuoti.

1956 m. rugsėjo 20 d. Jau iš ryto Lastauskis mus gainioja su šautuvais visų miestelėnų pasižiūrėjimui. Komanduoja mandriai. Tikras vargas lėkti per visą miestelį iki kolūkio raštinės, juo labiau kad antra pamoka vietoj astronomijos buvo trigės rašomasis. <...> Per astronomiją Šerys pusę pamokos aiškino tinklą, o kai atsakinėjo, mes skaičiavom su Kaziuku nuotolį iki Šiaurės žvaigždės. Kai gavom skaitmenį su 16 ženklų, jis sakė, kad maža, o paskui suabejojo. <...> Rusistė pašaukė mane ir, nors atsakinėjau nekaip, parašė 5, „kaipo berniukui“, anot jos. Iš viso, ji žmogus įdomus <...>. Atėjo Bolius. Išeina jis už kokios savaitės. Ką darysi, prieš vėją nepapūsi. <...>

Namuose vėl ta pati istorija. Darbo nedirbu, pamokų rimtai nesimokau ir, jeigu ne straipsnis laikraščiui apie siuntinį iš instituto, sakyčiau, kad dieną praleidau dykai. Nieko gero ir taip aš nepadarau, nors ir keliuosi pirmas, o gulu paskutinis. Štai ir dabar jau visi seniai miega, o aš dar sėdžiu prie savo stalo.

1956 m. rugsėjo 21 d. Atidavė lietuvių rašomuosius. Sako, visų bendra klaida – faktų išskaičiavimas. Bet mano tema, sako, truputį geresnė, nors parašyta blogai, aš matau pats. <...>

Po pamokų skubėjau namo, nes norėjau važiuoti į Šiaulius. Mašinos laukiau ilgai. Atėjo Norkutė su Januškaite, atvažiavo Bukauskienė su Kostu ir laukė mašinos. Jos dejavo, kad nebeateis, o aš sakiau, kad laikui atėjus ateis. Taip ir buvo. <...> Mūsų mašina gedo, Klimas apšumino įgėrusį šoferiuką, tai tas leido tik neužkabindamas mašinų. <...> O Kazei karvės nepriėmė, nes zootechnikui mažai davė – 100 rub. Dabar jai susitrukdo statyba, nors karvę išbizniaus.

<...> O pamokų dirbti kaip reikiant negalėjau – yra tėtės pavaduotojas, stalas užimtas, gydo Vaičiulio karvę. Bet tas gyventi moka – paėmė 25 rub. Tėtis nebūtų ėmęs. <...>

1956 m. rugsėjo 22 d. <...> Parėję papūniai sako, kad mano „simpatija“ Elvyra išsidažius ir išsipudravus. <...> Na, gulti, nes močiutė ir taip šaukia visus šventuosius.

1956 m. rugsėjo 23 d. Jau seniai rytas, bet aš mėgaujuosi lovoje, skaitau „Giria gaudžia“. O atsikėlęs ir padirbęs 1 algebros uždavinį, išeinu pas Bendžių. Ten pragroju su Urbeliu ir Lydekaičiu iki 2 valandos. <...>

Mama lesina žąsis. Romualdo Ozolo nuotrauka

1956 m. rugsėjo 24 d. <...> Saulė šviečia, danguje nė debesėlio, o visi laukai padengti balzganu šerkšnu. <...> Einu arklio pro Deglę, tai net ausys šąla. Mokykloje nieko dar nebuvo, greitai parvažiavau, pasišėriau arklį ir pavalgęs ėmiau rašyti apie tėvų susirinkimą, bet nebaigęs turėjau važiuoti vežti, nes Puščius atvežė, išsiaręs bulves, arklį atgal. Mums betempiant žabus, atėjo tėtės pavaduotojas ir visi, pasakodamiesi įvykius iš kolūkių gyvenimo, vežėm žabus. Pieva tiesiog išsimaknojo. Po pietų vežėm žabus ir medžius iš pušynėlio, taigi prasidirbom iki vakaro. <...> Gavau iš Martyno laišką. Gerai rašo. Vakare dar su dviračiu treniravaus, tai pamokas tik perskaičiau, o vėliau dar rašiau straipsnį ir skaičiau „Baisųjį tarpeklį".

1956 m. rugsėjo 25 d. Mokykloje iš karto tebuvom nebuvėliai, bet pamokų nedirbo nė vienas. Per istoriją buvo Sturys. Mickė pasakė, kad Kazio ir mano planams trūksta temų, o gerai dirba Česė ir Mendelytė. Jas ir pašaukė. Česė nežinojo, kas yra Dalesas, anot jos, Egipto, Anglijos prezidentas. <...> Lietuvių nemokėjau, bet buvo teigiami Venclovos kūrybos bruožai. Pats sugalvojau ir gavau 5. Nežinojau, į kokio tarybinio rašytojo kūrinius panašūs Venclovos taikos eilėraščiai. <...> Gavau 31 rub. už korespondenciją. Ona gavo iš Martyno laišką, man davė skaityt, o Urbeliui ne. <...>

1956 m. rugsėjo 26 d. Per chemiją buvo Bukauskienė ir pasakė, kad rytoj talka. Todėl aš nudžiugau – nereikės dirbti pamokų, nes Stasys buvo užprašęs į išleistuves. <...> Nusipirkau pusę litro ir nuvažiavau namo. Vežėm mišinį iki vakaro, o saulei nusileidus nulėkiau pas Ernestuką. <...>

1956 m. rugsėjo 27 d. <...> Aš noriu išeiti mokyklon, bet mama užšaukia, kad negalima. Nusileidžiu ir išvažiuoju pas Papreckį arklio. <...>

<...> Bobos, pavalgiusios pusrytį, pliotkuoja. Kasam vieną, paskui kitą gabaliuką. Man skauda pirštai, bloga, galva svaigsta, todėl pereinu prie vežiojimų. Arklys pavargo ir pavakare tik paėjo. Bet kaip nepavargo bobų liežuviai – jos visą laiką kalbėjo. <...> Vakare mėginau rašyti apsakymą „Pliotkininkių priešai".

1956 m. rugsėjo 28 d. <...> Vėl arėm bulves didžiajam gabale. Oras bjuro. Tiesiog migla leidosi ant žemės. Papreckis, norėdamas susivežti savo avižas, padėjo man išarti bulves, kad boboms netrūktų darbo. Net maišus padėjo ištuštinti. <...> Jie bėdavoja, kad vakar buvo sausi, o dabar štai pritraukti drėgmės. Vis tai per mus, net nemalonu. Suvežėm du vežimus, o dar du paliko. Sukrovėm Adomaičio daržinėj, kur kartu buvo apie 10 žmonių javai. Tada Papreckis atidavė arklį ir aš parvažiavau. Tėtis pavargo, tai atarinėti bulves ėmiau aš. Išėjo neblogai. Dirbom iki pavakario. Daug kartų teko perkinkyti į plūgą ir į ratus, kol pagaliau viską baigėm. Bobos suėjo į trobą, pavalgė, išgėrė, paplepėjo ir išsiskirstė. Aš dirbinėjau pamokas, o vakare nuvežiau Papreckiui arklį. Jie išvažiavę į „Romeo ir Džiuljetą", tai aš palikau ratus ir pasiėmęs dar Adomaičio arklius per lauką nujojau prie Žverkienės, kur atidaviau juos piemeniui, o pats grįžau namo ir sėdau permesti pamokų.

1956 m. rugsėjo 29 d. Iš ryto, kai aš dirbau algebrą, atėjo Papreckis pasiimti apynasrio ir papasakojo apie teatrą. Mokykloje paaiškėjo, kad vakar talkoje tebuvo pusė mokinių. Bet pamokų niekas nepadirbo. Istoriją pakartojom, pakalbėjom einamaisiais klausimais apie Egiptą, Suecą, Vokietijos KP ir laisvus rinkimus. Mickė apsiverkusi (sužinojau, kad pravirkdė Baškys, neidamas iš klasės). Rusistė nervuojasi, kad vėl mes nieko nežinom,

Romualdas Ozolas (stovi pirmas iš dešinės) su klasiokais ir mokyklos direktore Eugenija Bukauskiene (stovi trečia iš kairės). Bazilionai, 1956 m.

ir prašo, kad tokia būtų paskutinė pamoka. Kai išsikalbėjom apie Tolstojų, aš jai pasakiau, kokius jo kūrinius žinau, ji pridėjo, kad dar „Medžiotojo užrašai“. Aš pasakiau, kad tai Turgenevo. Ji labai sumišo ir kažką ėmė kalbėti apie „Sevastopolio apsakymus“. O kai paklausė, kas labai mėgo „Gylį“, žadėjau sakyti, kad Ostrovskis, bet abejojau. Būtų buvę gerai. Ji jei ko kreipiasi, žiūri į mane. Per matematiką Šerys nežinojo, kad lg sin 90° yra lygus 0,0000, o sakė, kad 1,0000. Paskui iš geometrijos sprendė uždavinį apie stačią piramidę ir nežinojo, o aš supratau. Jam viską išsprendžiau, ir jis pripažino, kad gerai. Bet kažkaip nepatogu klasės akyse aiškinti mokytojui. Aš nežinojau, kam lygus kūgio šoninės paviršius ir parašė 4, nors neatsakinėjau, netikėjau, kad vertins. Pas jį tai priprasta. <...> Per lietuvių ginčijomės dėl talkos. Sako, kad smarkiai griebs, o aš išdrožiau, kad reikia atsižvelgti į vasaros darbą. Mes susitarėm nė vienas neiti. Kol aš nebuvau pasakęs, kad neisiu, kai kurie svyravo, bet kai pasakiau: „Kaip sau norit, aš neisiu. O išdavikams bus!“, visi išsiskirstė pritardami. Kine, kur rodė visokias lėlių nesąmones, Jokubauskis pasakojo apie Ameriką, darbo užmokestį. Vidutiniškai darbininkas gauna apie 300 dolerių, o batai kainuoja 2 dol. Štai ir visa matematika. Per mėnesį mašina.

Po kino išėjau pas bibliotekininkę dėl temos. Sako, nebus. Ji lyg pyksta. Reikės išsiaiškinti. Tikėjausi laiško, bet jo nėra. Po pietų skaičiau laikraščius, o vakare rašiau apsakymą „Senoji pirtis“, bet neišeina taip, kaip noriu. Nieko, jis bus geras, vis labiau ryškėja vaizdai.

1956 m. rugsėjo 30 d. <...> Močiutė ruošiasi išvažiuoti, mama taiso pusryčius, Laima ruošiasi į talką, o aš einu prie knygų, ruošiuosi rašyti temą. Kai apie 11 valandą močiutė susiruošė, pabučiavo mane, apsiverkė, o tėtės ne. Paprašė palydėti. Mama duoda pinigų, ji neima. Sako, niekam nesilankstys. Tikras vargas su tokiu žmogum. Net gera, kai išvažiavo. Ir Paulius staugia kambaryje, sako, nėra ko bijoti. Kai mama su tėčiu ir Algiu su Sirūnais išvažiavo į Kurtuvėnus, aš sėdau rašyti temos apie Venclovą ir iki pavakario pabaigiau. <...> Pasigėręs tėtis kai parvažiavo, pasakojo, kaip išvadino žalčiu amerikoną, pasakojusį apie gyvenimą ten. Paskui su mama susipyko dėl Tautgailių. <...>

1956 m. spalio 1 d. Mama skuba, ruošiasi į Tautgailius, o aš, nors pamokų nelabai moku, imu rašyti dėl kino. <...> Rusistė vėl pyksta, kad mes nesimokom ir nelankom pamokų. Sturys atėjo, kad mes pasirinktume bausmę už nebuvimą talkoje – sumažinti elgesį, atidirbti ar plaukus nukirpti. Aš išsigandau, su tokiu rūstuoliu bekalbėdamas. Nutarėm atidirbti. Praktikos nebuvo, Žindulis su

Romualdas Ozolas su Rimantu Dichavičiumi Mekiuose 1956 m.

Kabaila išlipo per langą rūkyti, o man sutraukė diržą. Šerys liepė surašyti nebuvusiuosius, o aš nesurašiau, tai jis supyko. <...> Paliko po pamokų, nes, sako, mums, kaip ir mažiesiems, reikalinga naudoti smurtą. <...> Per chemiją skaičiau Venclovą, o formulių nieko nežinau.

<...> „Leninietyje“ yra straipsnis apie siuntą. <...> Talkininkai jau baigė darbą ir ėjo pietauti. O nurauta kaip! Baisu! Linai irgi chlamas. Mokiniai neklauso, Preidis baigia prarėkti balsą. Mes „flirtavom“ su rusiste. Kai tik jie išėjo, ėmė lynoti. Iš karto nieko, bet paskui nudūmėm į mišką. O Jonis pasiūlė užkurti laužą. <...> Lietus nesiliovė. Mes po egle deginom šakas, atėjo mergaitės, klausėsi mūsų baisaus blevyzgojimo, o Pruncė laužė eglutes ir degino. <...>

1956 m. spalio 2 d. Iš ryto atvažiavo Parakininkas ir nepavėlavo, nesusirgo „chroniška“ liga. Tikrai nežinau, koks tai tipas. Daugiau nelanko negu lanko, pamokų nepadirba. Gavo iš istorijos 2, nes neturėjo planų. Algebros rašomąjį irgi parašė 2, nes nemokėjo bendravardiklinti, nebaigė. Dabar per vokiečių rašo žodynėlį į naują sąsiuvinį. Ir beveik kiekvienam dalykui vis naują, nes beveik savaitę nėjo. Sako, taip atsibodo, kad tik suka dienas. Fiziką supranta neblogai, braižo pagal save, atsakinėti ėjo savanoriu, kad paskui galėtų nesimokyti, būti laisvas. Vertimų nesiklauso, pasakoja apie mergas. Jis stebisi, kaip aš, nesiruošęs ir neskaitęs, atsakinėjau ir pasakojau 4. Per istoriją vaizduoja kažką. Aš jam sufleruoju. Mickė sako, kad jis pats žino. Jis tai patvirtina ir ramiai postringauja nesąmones. Ta juokiasi. Šitaip jis tik tvirkinamas. <...> Lastauskis sušovė iš orinio Urbeliui į ranką, mes tuo piktinamės, nors prie jo juokiamės. <...>

1956 m. spalio 3 d. Nieko nerašysiu – nusibodo tas rašinėjimas. Pilstai iš tuščio į dyką ir naudos nėra.

1956 m. spalio 4 d. <...> Antra buvo astronomija, bet Šerys padarė trigę. Tuoj ėmė įrodinėti tangentų teoremą. Iš karto lengvai, laisvai, bet gale susimovė. To jis nepastebėjo ir per pertrauką Dambrauskis pamatė, kad trikampio kampų suma nesudaro 180°. Kai atėjo – pasakė. Tai jis galvojo, galvojo ir tai, ką aš jau buvau padirbęs, pasakė tik įpusėjus pamokai. Aš nesakiau, nes dvejojau savo teisumu. Pasirodo, pusę kampo jis prilygino visam. <...> Lastauskis klausinėjo apie „ustavus“. Jis juos rodė, sakė, kad visas kareivių gyvenimas jų apribotas. Mes juokiamės, kad ir „didysis reikalas“ numatytas įstatymų. O su kokiu pasitenkinimu jis kalba apie viršininkų galią! Kad jis būtų vietoj Stalino, gal dar baisiau būtų. Rusistė turėjo susikirtimą su Juru. Prieš vokiečių rašomąjį jis padirbo pratimą, o pamokos vis tiek neišmoko. Atsisakė Lukianskis, ir jis pakėlė ranką. Ji sako: „Tau nereikia atsisakyti – tu laisvas klausytojas.“ Tas paraudo, bet nieko nesakė. Kai iššaukė prie lentos, jis pakreipęs klausydavosi išsiviepęs. Tikra karikatūra. O kai leido sėstis, jis sumušo kulnais ir atsisėdo. Rusistė sako: „Kad daugiau taip nebūtų.“ Rimas, norėdamas sušvelninti situaciją, sako ant mūsų: „Žvengiat kaip arkliai.“ O ji sako: „Yra iš ko.“ Vadinasi, susipyko, o jis vaizdavosi esąs kavalierius, kaip su Bukauskiene ar su Micke. Ne ant tokios papuolė. Kai Žindulis atsakinėjo, sako, niekas jo nesupras, nebent įsimylėjęs gali klausytis. O kai ji užsiminė kažką apie mergiotes, aš su Kaziu juokiausi ir kalbėjau, ji pasakė, kad ir aš atkuntu. Fizikos nemokėjau, bet įėjo Bukauskienė ir išsivedė masinio atsisakymo vadovą į mokytojų kambarį paišyti lentelės. Ten rinkosi iš įvairių mokyklų mokytojai pasitarimui. Iš Bubių besmakrė klausė apie Rimo elgesį, bet Palaimaitė ir Mickė pasitenkino

neutralia pozicija. Pareiškė, kad galėtų mokytis, jei norėtų. Banitauskas skaitęs mano straipsnį ir paprašė Šerio parodyti tas priemones. Visi skundėsi dėl atlyginimo. <...>

1956 m. spalio 5 d. Nieko naujo ir įdomaus, išskyrus komjaunimo susirinkimą. Po pamokų užėjo auklėtoja ir vietoj skandavimo ir programos aptarimo nutarė pravesti komjaunimo grupės ataskaitinį rinkiminį susirinkimą.

Prie staliuko išėjo Regina ir, rinkdama žodžius, pradėjo:

– Kaip žinome, gruporgu buvo Vaitiekaitis. Bet mes padarėm didelę klaidą, nes jis ne tik blogai mokėsi, bet ir nieko nedirbo. Žinoma, čia daug kaltės tenka ir man, kaip sekretoriui, bet iš jo pusės irgi nebuvo iniciatyvos. Mažai teaugo komjaunimo eilės, nebūdavo susirinkimų, jokių išvykų, nieko. Net nario mokestį už vasarą neatidavė ir išvažiavo (į kariuomenę).

– O tu ką padarei, kad padėtum ištaisyti klaidas, – juokiasi Rimas.

Kai jam leido kalbėti, jis pasakė:

– Čia Krasauskaitė kaip iš šliaukos kritikavo Vaitiekaitį, o savęs nė trupučio. Kur ji buvo? Ką dirbo mokyklos pirminė komjaunimo organizacija? Kodėl tik dabar tesugeba ji pasakyti, kad dirbo blogai, o kai dirbo, tai nematė.

– Aha, teisingai, – ėmėm kalbėti mes. Aš juokiausi, bet išgirdau, kaip Regina pasakė auklėtojai:

– Reikia išrinkti gerą seniūną...

Auklėtoja prabilo:

– Kad pasimokytumėm iš praeitų metų klaidos, išrinkime gerą organizatorių.

Bet siūlytojai buvo neaktyvūs. Kiekvienas pasiūlytasis kaip nors stengėsi atsisakinėti, buvo baisus triukšmas. Dambrauskis man tarė:

– Štai kaip „aktyviai“ taiso praeitų metų klaidas. Jau iš anksto matosi, kaip dirbs.

Išrinko Rimo rūpesčiu Urbelį, nors jis pats geriau būtų sugebėjęs, bet atsistojęs išpeikė savo kandidatūrą, būk jis blogai mokosi, praleidinėja pamokas. O tas Urbelis – visiškas žioplys. Čia Dambrauskis ir leptelėjo:

– Ką tie iškamšos padarys...

– Kaip pasakei, gali pakartoti? – užsipuolė auklėtoja.

Romualdas Ozolas su seserimis Virginija ir Laima

Bet tas tylėjo. Ji raudo, balo ir, kai ėmėm svarstyti, ką reikia pastatyti ateinančiam šeštadieniui, ir kiekvienas ėmė siūlyti plytų valsą, diržų tango, vorkestrėlio repertuarą, auklėtoja puolė prie staliuko, į duris, užsikniaubė ir išbėgo. Mes sumišom. Bet čia, įrodyti savo teisumui, nusiraminti, ėmėm ją kaltint, kuo turėjom. Patys greičiau numatėm programą ir išsiskirstėm, bet visą dieną buvo neramu, lyg koks akmuo slėgė.

1956 m. spalio 6 d. Nesėkminga diena: gavau pastabą nuo Sturio už budėjimą, pamokų nemoku, iš geometrijos buvo rašomasis, trigės tik tik negavau rašyti, bet kai pasibaigė pamokos, buvo gera. Gavau Janės laišką. Padavė Laima. O namie išgėrėm su Juozu Bilkščiu, tuo veterinorium, atsisveikinimui puslitrį ir išleidom. Kažkaip gaila jo, susigyvenom. Į Bazilionus nuvežiau bonkas ir nusipirkau Gorkio „Kritikos straipsnius“, tai parvažiavęs skaičiau, o vakare taip stipriai pagavo Irenos prisiminimas, kad ėmiau rašyti apsakymą.

1956 m. spalio 7 d. Plano neturėjau, svarbaus stambaus darbo nebuvo, todėl paskendau smulkmenose: dirbau pamokas, skaičiau Gorkį, ėjau su Paulium prie prūdo. Oras tai baisiai bjaurus, tvenkiniai pilni vandens, gali išnešti. Aš šokau ant skruzdėlyno

Romualdas Ozolas (sėdi pirmas iš dešinės) – pirmo skyriaus mokinys

ir įsmukau. Buvo juoko Pauliui. O vakare iki pat vienuoliktos rašiau laišką Martynui. <...>

1956 m. spalio 8 d. O vis dėlto „iškamšos" pigiai nepraėjo. Per vokiečių kalbą Sturys pašaukė Dambrauskį ir jis parėjo drebėdamas iš susijaudinimo. Tačiau per pamoką nieko nepasakojo. Kai pagaliau pamoka baigėsi, nors aš nieko negirdėjau per ją, jis man pasakė, kad Sturys reikalavęs jį išmesti iš mokyklos. Jis pasakęs, kad mūsų klasė – tai kažkokių tipų rinkinys: Bilotas, aš ir jis, Dambrauskis, esą antitarybiniai elementai ir „velnias žino, su kuo turi ryšį". Parakinis vėl kažkur išeina, o mokykloje nėra. Dambrauskis pasakė, kad su tais komjaunuoliais, su kuriais teko bendrauti, tikrai neverti iškamšų. Tada Sturys pripažino, jog tai tiesa. Jis pasakė, kad mes turį paruošti vakarą, o jei ne, tai bausmė bus išdalinta kiekvienam. Dambrauskis, kai mes visur vaikščiojom kartu, tyčia prieš Sturį paskui juokėsi:

– Kad mes turėtumėm su kuo ryšį, tai visi būtumėm komjaunuoliais ir Sturys mums visiems rašytų pagyrimo lapus. Jis kažkoks pusgalvis. Net „mėlynąjį guzą" prikišo.

O mes, norėdami parodyti savo solidarumą, ėjom visur trise ir kiną žiūrėjom kartu – tegul mato. Regina sako, kad jai nepatiko tas išdavikas, bet juk be jo veiksmas nevyktų, o ji sako, kad tą reikėjo išimti. Mane „Otelo" sujaudino, nors ta meilė tai durna. Stiprus grožis. Daug gražių scenų: kai jis kankinasi laive dėl Dezdemonos neištikimybės, o ji, audros debesiui kylant, dainuodama plaukia į jūrą. Puiku! Kodėl dabartiniai rašytojai nesukuria tokio grožio? Net mano apsakymas iškilo kitoje šviesoje ir, jei būčiau neturėjęs pamokų ir jei mama nebūtų siuntusi dirbti, būčiau rašęs.

1956 m. spalio 9 d. Oras vėl baisus. Siaubas – kviečiai nepjauti, pūna, pūna pašaras ant lauko, daržai, pupelės, kuriomis taip rūpinausi, pražuvo. Velniop! Visur tas pats. Ir mokykloj niūru, šalta. Vėl Mickė slebizdavoja, Preidis svajoja, Lastauskis žargonu pliurpia – nusibodo viskas. Ir tas Rimas su savo vėlavimusi, su rūkymu, gyrimusi, kad nedirba pamokų, – nusibodo. Toks naujumas buvo, kai atėjo Rugaitis ir Janė ir buvo vokiečių pamokoje. Pasijuokėm iš Pruncės slebizdavojimo. <...> Per praktiką vėl buvom kabinete, apžiūrinėjom, stebėjomės preparatais, kalbėjom apie Zubovus, apie Pašiaušės vienuolyną. Kalbėjom ir apie „mūsų šmeižimą". Preidis sako, kad mūsų klausimas labai opus. O Olgai, Reginai ir Onai sumažino elgesį, kad jos per festivalį nevažiavo su dviračiais. Ir dar eik mokytis dainuoti! O dar Bendžius durnas. Ona davė jam groti tokią dainą, kurios jis nemokėjo, ir, kažką kalbėdama su Jane, šypsojosi. Tai jis

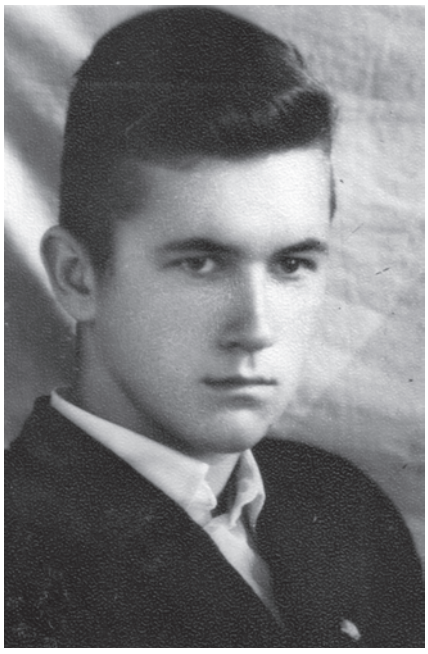
supyko ir sako, kad dar jai iki jo toli. Bet paskui išėjo gerai – susitaikėm. <...>

1956 m. spalio 10 d. <...> Vėl kabinete dirbom lentynas. Aš tai daugiausia žiūrinėjau preparatus. Su Sturiu pakalbėjau dėl kraštotyrininkų būrelio. Jis sako: „Daug ką galėtume padaryti, tik jūs užsispyrę." Aš pasakiau, kad dirbsim. Per istoriją vėl supykdėm Mickę, bet ji šaukia: „Kavalieriai, negalvokit, kad kiekvienas nuo jūsų turės verkti." O pati tik nerėkia. <...> Po pamokų jokių repeticijų neįvyko, greitai lėkiau namo, nes reikėjo pjauti kviečius. Mama pyksta, kad tėtės nėra namie, nuėjo pakviesti Pusčių, o čia parvažiavo tėtis ir visi movėm į lauką. Pjoviau iš karto aš, paskui tėtis, aš rišau, net rankos kruvinos buvo, ir iki pavakarės bendrom jėgom baigėm. Sustačius ėmė lynoti; rusistė ėjo pro šalį, matė mus. Pamokų nebesinorėjo dirbti – gėlė rankas, liemenį. Bet truputėlį padirbau, o trigę atidėjau rytui.

1956 m. spalio 11 d. <...>

Įvyko literatų susirinkimas. Padariau šiokį tokį pranešimą, numačiau darbo planą: rašyti temų, apsakymų, rinkti straipsnius, skaityti eilėraščius, leisti aktyviai laikraštėlį ir kt. Nors buvau išrinktas vienbalsiai, bet likau pirmininko pavaduotoju, o pirmininkas Pauluščenko. Lastauskis su Prunce, Kaziuku, Jokubauskiu dirbo mūsų klasėj karinio parengimo stendus ir vėl sako, kad aš būsiu atsakingas. Mulkis! Viską man. <...>

1956 m. spalio 12 d. <...> Regina liepė neduoti nusirašyti diktanto niekam. Bet Kazys pakišo koją po mano suolu ir aš, kada būdavo kabliukas, paspausdavau savąja. Štai technika. Aš galvojau, kad auklėtoja, man paklausus, kokia reikšme išskirti išskirtines sakinio dalis, neatsakys, bet pasakė. O su Micke truputį pakalbėjom. Ji geros nuotaikos. Sako, nors netiesiogiai, kad aš vaizduoju autoritetą, mokytojams duodamas klausimėlius, norėdamas įgelti. Su tuo ji papasakojo apie kažkokio buvusio savo mokytojo dėstymą. Jis per reakciją išsiskyrusių dujų buvo suluošintas – netekęs atminties. Todėl visos jos susirašydavo pažymius, o per „buteličkį" pamoką vartė dienyną už jo nugaros. Užtai buvo joms 4 ir 5. O per egzaminus – 2, 3. Sako, pirma norėjo sukčiauti, o dabar padėtų. Ėjau savanoriu atsakinėti. Nežinojau apie TSRS pasisakymą Sueco klausimu SNO posėdy, bet gavau 5.

Romualdas Ozolas

Per fizinį reikėjo būti su sportiniais batukais. Dešimtokai nesimovė, todėl po pamokų nešiojo suolus. O mane išgyrė, kad turiu tokius juodus „belyznas". Kiti buvo su kojinėmis, nors salė purvina. Jonis nesimovė, tai liepė jam važiuoti namo susitvarkyti. Tas taip ir nebegrįžo. Salėj daug dulkių, kurias kelia mergaitės su sviediniu. O mes dirbam ant lygiagrečių. <...> Sukalė Jonis, Pruncė ir Kazys sceną, o apklijuosim rytoj, nes pernykščiai [stendai], buvę ant aukšto, sudraskyti. Teks pirkti iš savo pinigų. <...>

1956 m. spalio 13 d. <...> Mergaitės po repeticijos išvažiavo, o mes kibom į darbą. Gerai, kad buvo jau vakar sukalta, o dabar tik apkalėm popierium. Tapetus pirkom naujus, sumokėjom 20 rub. Na ir dirbom! <...> O čia jau artėja vakaras. Einam namo, nes reikia į pirtį. Čia vėl skubinu namiškius. <...> Kai nusiprausėm, jau buvo naktis. Pasiėmęs lempą, žibalą, aš išdūmiau į mokyklą.

Salėje dar tamsu, tik keletas mokinių. Bendžius dar negrįžęs. Repeticijų nedaro. Ką daryti? O čia ateina Sturys, reikalauja muzikos. Einu pas Bendžių, sušlampu. Jo nėra, žmona akordeono neduoda. Vėl grįžtu. Ateina Juras, sako, kad Bendžius negrįš. Einu vėl pas Bendžienę, bet ir vėl ji neduoda akordeono.

Tada Pruncė išeina pas Marcinkiuką ir paima iš jo. Na, jau gerai. Juras nustoja bambinti pianiną ir ima akordeoną. Jau prisirinko daugiau žmonių. Šoka. O Bendžiaus nėra. Sturys prašo surašyti programą ir, jei neatvažiuos Bendžius, už 20 minučių baigti. Bet tas parvažiuoja <...>. Iš tikro blogai vaidina. Niekas neišeina, žodžių nemoka, sufleris girdisi. Paskui man Sturys sako, kad geriau su tokiu vaidinimu nesirodyti. Beveik. Na, gerai, šiandien viskas, prasideda šokiai. Jonis girtas, su Bolium dainuoja ir rūko, ieško Sturio „skelti į ausį". Aš jį tramdau, prašau tylėti. Na, o Sturys ir kiti mokytojai bei keletas mokinių šoka, bet lygiai pusę pirmos nutraukia šokius. Grįžtu išsipurvinęs. Mamai sakau, kad pasisekė gerai.

1956 m. spalio 14 d. <...> Ir vėl nėra muzikos, nors Bazilionų liaudis to ir reikalauja. O Bendžius nesijaudina, sako, būkit šalti. Na, išėjom ir sugrojom su Algiuku neblogai, o Bendžius su gitara. Taip aš beveik visą laiką ir grojau. Liaudies buvo nemažai, bet bilietus pardavė ne visus, nusuko išgėrimui. Priprašė Česiuką važiuoti į Bubius, bet rado degtinės pas Kostą, prikėlę jį iš miego. Tai buvo smagus Rimas! Ir moteriškos taip pat. Visi tik ir laukė programos pabaigos, nes buvo neįdomu. <...>

1956 m. spalio 15 d. <...> Po pamokų lekiam tvarkyti scenos, bet ji visa suplėšyta. Užlekiu pas mokytojus, bet Šerys ir Lastauskis abejingi. Apžiūrėjo ir liepė patiems tvarkytis. Užpuolėm Jonaitį, tas ginasi. Na ką gi, tegu budintieji aštuntokai nupirks, kai mums reikės statyti. Sutvarkom sceną, o čia Lastauskis dar liepia suklijuoti stendą. Bet nebaigiam, prasideda kinas, lekiam žemyn.

Kaip buvo gražus „Otelo", tai „Romeo ir Džiuljeta" man, kaip ir daugumai, nepatiko. Na, šokis tai šokis, bet artistė negraži, nesuprantu aš to. Todėl buvau abejingas. <...>

1956 m. spalio 16 d. <...> Lietuvninkė kaip visada nukeipusi, trypčioja, vietoje nepastovi, tai Stiopka su Prunce prunkščia. Kazys net garsiai paklausė, kas mūsų auklėtojas. Sako, reikės važiuoti pirkti į turgų. Juk ta girdi. Aiškina temų klaidas, o niekas nesiklauso: kiti kalbasi, Rimas piešia nuogas bobas, vyrus, madas. O kai diktuoja mano temos planą, vėl visi neseka. Antrą pamoką vėl, kai skaičiau savo temą, daugelis ėmė snausti. Ir – mokosi! Abitūra! Visi mes tokie. Per karinį buvo Sturys, tai Lastauskis mus muštravojo, bet mes nieko nemokam.

O praktikos metu nunešėm šiukšlių dėžę ir nuėjom į dirbtuves, kur Preidis aiškino GAZ–51 sandarą, bet niekas nepaaiškėjo. Irgi praktika. Na, bet po pamokų tai buvo jaika. Mums buvo pasakyta, kad įvyks klasės susirinkimas, tai nėjom į chorą. Atėjęs Sturys pasakė, kad įneštume šešias knygas. Visi suprato, kad purtys stipriai. Akurat. Atėjo Sturys, Bukauskienė, Norkutė, rusistė, Mickė, Lastauskis. Susėdo. Pradėjo Norkutė. Ji tuoj priminė, kad mes nesilaikėm drausmės ne tik pamokų, bet ir pertraukų metu, viešose vietose. Sako, mėginam slėpti draugus, kai jie negerai daro. Nėra pas mus kolektyvo. Užtai gavosi tokie liūdni rezultatai: Mendelytei ir Lukianskui sumažintas elgesys už vakarą, Reginai, Olgai, Onai, Teresei, Kaziukui – už nemandagų elgesį festivalio, dainų šventės bei spartakiados metu. Lastauskis pasakė, kad mes pasižadėję būti gerais, bet dabar gėda ir rodytis net pirmokams. Mickė šaukė ant Stepano, kad jis susikišęs rankas į kišenes eina atsakinėti, rodo žemėlapyje šukutėmis. To tai nebuvo. Bukauskienė tai kaltino visus, bet užuominom. Mane pavadino baltarankiu, Kaziukui primetė už vaikščiojimą su Maryte, Rimui – dėl programos Bubiuose. O Sturys tai tiesiog paklausė, kodėl aš ne komjaunuolis, sakė, kad aš niekur neįstosiąs. Mano darbą jis išpeikė, sako, jis buvęs geresnis seniūnas. Bet vis tiek jo kalboje yra šilumos, nors gal tai grynai pedagogiška išmonė. Regina ėmė verkti, sako, nesupranta, kodėl jai sumažino elgesį. Baukauskienė šaltai liepė pasiskaityti taisyklių paskutinį straipsnį. Daugiau niekas nepasisakė, nors aš baisiai norėjau visus įžeisti, susipykti, iškolioti. Deja, susilaikiau.

Po to dar ilgai nėjom namo. Kalbėjomės apie perauklėjimą. Visi juokiasi iš mokytojų, tarp jų ir mūsų iškyla dar didesnė siena. Jie galvoja, kad toks „iškilmingas" susirinkimas mus išgydys. O kaip didžiausią kaltininką, nors ir tiesiog nepasakė, parodė mane. Oi, aiškiai supratau. Pasakė, kad įtaka tai klasės nuotaikai yra iš ko nors, pasakė, kad aš ne komjaunuolis, valstybės priešas, o ko dar reikia. Juokiamės ir verkiam kartu.

Namie, kai aš skaičiau laikraščius, atėjo Preidis ir, žiūrėdami nuotraukas, įsikalbėjom apie susirinkimą. Jis klausia, ar mums kliuvo, džiaugiasi, kad

Bazilionų mokyklos dešimtokai ir mokytojai. Romualdas Ozolas stovi penktas iš kairės

Dambrauskis išsisuko. O vakare, kai aš parėjau iš pakalnės, rovęs sėtinius, deginęs su Paulium pupeles, iš Preidžio (jam susirgo paršiukai) parėjo tėtis ir papasakojo, kad ant mūsų visi širsta, kad mama eina į bažnyčią, kad aš toks. Gerai, kad Laima komjaunuolė, kitaip būtų riesta. Ech, rupūžės, niekšai! Aš to neužmiršiu. Pamokų nesimokiau, mėginau kai ką rašyti.

1956 m. spalio 17 d. Jeigu pamokos nesunkios, nenumatomi rašomieji, eini su ūpu, nesijaudini, o rašomasis slegia, vis galvoji, kaip pavyks. Taip ir šiandien, deja, jaudinausi nedaug. Buvo atpasakojimas „V Smolnom“. Rusistė ištaisė X klasės rašomuosius, parodė Laimos penketą ir pasakė: „Ar taip parašysi?“ „Neprižadu“, – atsakiau. O po rašomojo kažkaip įsikalbėjom apie susirinkimą. Ji sako, kad mes žiopliai, kad tylėjom. Sako, ir jai buvęs incidentas su direktore, bet nukentėjo, nes ne ant tokios pataikė. Galbūt. O mes sakom, kad prieš vėją nepapūsi. Lastauskis iš pat ryto, sukišęs rankas į kišenes, ėmė skaityti pamokslą dėl dežuravimo, išginė įėjusį Vaičiulį. Nemokytas piemuo. Per istoriją įsikalbėjom apie Suecą, ir Mickė sako, kad gali būti karas. Mes juokiamės, kai ji teigia, kad TSRS progresuoja žemės ūkio atžvilgiu. Aš vis šypsojaus, o ji sako, kad mes antitarybiškai nusiteikę.

Per chemiją skaičiau Gorkio „Kritikos straipsnius“, nors Gužė matė. O iš fizikos neklausė, nes, Kaziukui paklausus apie požeminį laivą, Preidis ėmė pasakoti apie geofizinius metus, esperanto kalbą.

Po pamokų nešėm chemijos priemones, namie padėjau kiek darže, o paskui skaičiau. Vakare treniravaus plentu.

1956 m. spalio 18 d. Kažkaip keista, kad fizinis lavinimas yra pirmą pamoką. Po to jautiesi pavargęs. Iš viso, pamokos pas mus suskirstomos neracionaliai. <...>

1956 m. spalio 19 d. Atnešė diktantus. Pasirodo, du kableliai nereikalingi, ir gavau 4. O per kitą pamoką triukšmavom, visaip kalbėjom ant Norkutės. Per fizinį lavinimą buvo iš rajono du atstovai. Šiaip pamoka praėjo laisvai: šokinėjom per virvutę, kilnojomės ant rankų, darėm pratimus. Ant lygiagrečių pratimo sudėtingo nedarėm ir tai niekas, išskyrus Stiopką ir dar mane, nepadarė. Šį kartą visi jau buvo su tapkėm, tik Urbeliui krito žemėn iš kažkieno pasiskolintos šliurės. <...>

Na, o po to įvyko komjaunimo susirinkimas. Jam daug ruošėsi. Mokytojai vis iškviesdavo Reginą arba ateidavo pas ją. Buvo net Sturys. O ir ji lėkė vis į kambariuką, jaudinosi. Taip yra prieš kiekvie-

ną ataskaitinį susirinkimą, kai, per metus nieko nedirbus, per ataskaitą reikia ką nors pasakyti. Tai ir dabar rinko atskirus kavalkėlius „veiklos“ iš visų būrelių, priskirdami tą veiklą komjaunimui. Kritikuoti nutarė ir Vaitiekaitį, kad mažai dirbęs (mat jį galima drąsiai), ir Adą. Regina žadėjo kritikuoti ir save. Bet koks tai darbas! Per metus jokios veiklos, o paskui kad tik prasmukus be kritikos – ir tvarka, atsikratęs. Taip visur. Na, bet susirinkime nieko ypatingo nebuvo. Mus išvarė. Ne tai kad išvarė, o po diplomų įteikimo festivalio dalyviams atsistojo Palaimaitė ir pasakė: „Nesąjunginis jaunimas, prašom apleisti salę!“ Kai kas ėmė ploti. O aš rengiausi pamažu, oriai, išėjau paskutinis, tegul palaukia. Galbūt tai ir atkreipė dėmesį, nes Juras pasakojo, kad po susirinkimo Sturys klausinėjęs, kodėl aš ne komjaunuolis, prašęs komjaunimo grupę išskaidyti tą antitarybinę organizaciją. Laimos klasėje nebuvo, bet vis tiek ji kandidatė į sekretores. Štai ir įklimpo.

1956 m. spalio 20 d. Per lietuvių vėl neiškenčiu. Rašomės apie sakinių rūšis, tai vėl leidinėju iš tikro kvailas replikas. Ir kiti taip pat užsikrečia ta nuotaika. Užtat per istoriją už tai kliuvo. Rimas raugėjo garsiai ir tyčia. Aš juokiausi, o Mickė stovėjo šalia. Kai jis garsiai riaugtelėjo, Mickė staiga kad sušuks: „Stokis!“ Tai man. Aš tuoj stoviu ir sakau, kad nekaltas. O ji varo toliau: mums tokių mokinių nereikia, gali nesimokyti. Urbelis dar kažką jai pasakė, tai ji užsipuolė, kad tas esąs „nedašutęs“. Ir vėl prikišo auklėtoją, kuri buvusi „labai gera mums“. Mickė, anot jos, bijosi, kad jai su dešimtokais taip pat neišeitų. Suprask, ji labai gera!

Per rusų buvo Bukauskienė, bet pasirodėm blogai, nes Česė gavo 2 ir Zeringytė – 2. <...> Per trigę iš karto Šerys davinėjo tokius uždavinėlius, kaip padidinti kvadratą su medžiais, dar kelis žinomus, o kad būtų autoritetingiau, davė įrodyti, kad 10 kap. = 10 rub. O paskui sprendėm uždavinį iš piramidės. Susidarė toks skaičius, jog ir pats Šereklis nebesiorientuoja. Aš pamačiau klaidą iš kėlimo už skliaustų, tai kol išaiškinau, kad neteisingai, dar parėjo nemaža laiko, ir Dambrauskis dar padėjo. O ir taip labai jau formalistiškai atrodo. <...>

Namie gera! Ant sofos atsigulęs skaitau knygą, kai reikia, ką nors padedu ir vėl skaitau. Vakare žadėjo būti vakaras, tai nuvažiavau, bet sukosi salėje Tesė, Laima, Liucė, dar keli mokiniai bei mokytojai ir aš vėl išdūmiau plentu namo. Pabaigiau A. Šachovo „Baisųjį tarpeklį“, Gorkio „Kritikos straipsnius“ ir, kai grįžo Laima, buvo jau 12 valanda. Sako, nei paskaitos „Tarpplanetinės kelionės“ nebuvo, nei šokių įdomumo, nes atėjo dar keli kolūkiečiai. Taip, kai baigė pirmoji ir antroji abiturientų laida, viskas išgaravo, o kai mes išeisim, nieko neliks. Na, bet iš septintokų ir dešimtokų auga neblogi šokėjai...

1956 m. spalio 21 d. <...>

1956 m. spalio 22 d. <...> O po pamokų, kai vyko rusų rašomųjų aiškinimas, aš, Kazys ir Rimas nenusėdėjom, gavom net apie 10 pastabų, ir po pamokos mokytoja sakė nebedarysianti mums konsultacijų. Kai nuėjau į kiną ir pamačiau tik kroniką, atėjo Vyda ir pasakė, kad eičiau arklio. Išėjau, bet kaip niršau! Leidau, kiek įkabina arklys, ir pamečiau užpakalinę vežėčią, pastebėjau tik prie namų, tai taip kirtau arkliui, kad lėkė zovada. Mama juokiasi, kad aš skubu, o aš, piktas, surūgęs, tik nerėkdamas, lėkiau į kambarį, atsigėriau, numečiau knygas ir ėjau pripūsti dviratį, bet nudeginau vintylių ir pėsčiom lėkiau į Bazilionus ieškoti vežėčios, bet neberadau. Parlėkiau piktas, pavargęs. Tėtis vežė mišinį, manęs neprašė krauti, bet nugalėjau save, pats nuėjau. <...> Kaip pikta, kai blaiviai pagalvoji. Mokytoją užkiršinau, tėvus supykdžiau, pamečiau tą daiktą, nėjau Laimai parnešti batukų, žodžiu, bjauri diena, bjauri. Kiek aprimau bedirbdamas. Vakare mama net gyrė, kad aš esąs rimtas, ir dirbti, ir mokytis suspėju. O aš nekenčiu tiesiog savęs. Kada gi įeisiu į tikrąsias vėžes? Kada? Turbūt ne, per silpna mano valia...

1956 m. spalio 23 d. Lietuvių vėl atsakinėjau nepasiruošęs, bet gavau 5. Kadangi skaičiau, tai ginčijausi su lietuvninke istoriškumo, meniškumo, „teisybės“ atžvilgiu Rimas sakė, kad ginčyčiaus, užtęsčiau laiką. <...>

1956 m. spalio 24 d. Rusų kontrolinis. Atėjo Sturys. Man tikrai nedrąsu, na ir rašau silpnai, bet tik paskui paklausiu tris klausimus, o Rimas klausė ir klausė. Bus blogai, nes burtai rodo: apsivilkau antraip marškinius, ne ta tvarka (juokas!). Užtai per istoriją mes visi geriau atsakinėjom, ir,

kai aš nepritariu Rimui tylėdamas, jis irgi nutyla. Tai pastebėjo ir Mickė. Aš sakau, kad mes progresuojam. O ji: „Kas pakels ožiui uodegą, jei ne pats?“ Nusijuokėm. Fizika ir chemija taip pat nuobodžios, skaitom „Kalba Vilnius“ numerius. Tiesa, skaičiau apie antisocialistinius išstojimus Lenkijos spaudoje. Stebėtina! Lenkai ne kvaili po Poznanės.

<...>

1956 m. spalio 25 d. Per fizinį lavinimą aš norėjau, kad darytume kiek sunkesnius pratimus, o dabar vis tuos pat. Iš istorijos klausė, atsakinėjau drąsiai, bet maišiau II RSDDP suvažiavimo nutarimus. Mickė aiškiai pataikauja Parakininkui. Ir rusistė taip pat. Regina su Tese kažkaip meiliai žiūrėjosi, todėl ji rusiškai pasakė: „Nataša, Nataša, kak mnie nužna ulybka vaša, kak parachodu antracit, kak boljnomu streptocid.“ <...> Urbelio adresu pavažiavo, kad dar ne vyras, gyvplaukiai dar auga. Iš Stepano mėgdžiojosi, kad tas sufleruoja. Bendrai, visą pamoką prakvikenom, tai pertrauką užtęsė. <...> Po pietų vėl gavau pinigų iš „L. k.“, nesitikėjau. Leido tvenkinį, tai nuėjau ten pasižiūrėti. Buvo daug ribokų, kada galėjo, visi vogė žuvis, Bastys pyko. Baigė vakare, o aš dar parsinešiau svorį. Pamokas atmečiau ir rašiau apie religiją, bet nežinau, kas išeis.

1956 m. spalio 26 d. Prieš rašomąjį nuotaika nekokia, bet ir pradžioje pamokos vis dar „siuntam“, net Norkutė pyksta. Klausiam, ar eilėraščius galima rašyti, ar apie meilę nedraudžiama, gal galima be plano, kiek reikia prirašyti ir kt. Taip praeina apie 20 minučių ir tik tada susirūpinu. Iš karto galvoje chaosas, tik paskui atsimenu medžius. Aha, galima apie juos, tvarkoj, paskui sulyginti su žmogumi, o kad vaizdas gražesnis būtų, imti prie ežero. Ir taip pamažu susilipdė vaizdas, rašant net rimavosi eilutės, bet jas tušavau. Galvoju parašęs neblogai. Nors mokytoja draudė, Rimas perskaitė ir sako, kad puiku. Aš perskaityti nespėjau, nes skaičiau jo. Įdomi pamoka, kad taip daugiau tokių. O kitos – istorija, algebra, fizinis – vėl tokios pat, nusibodę, todėl skaitom intermedijas. Choro nelaukiau, išdrožiau namo. Laikraščiai vėl klykia apie neramumus Vengrijoje, Lenkijoje. Oi ten košė, baisi košė. <...>

1956 m. spalio 27 d. Po pamokų nusprendėm eiti į dešimtokų vakarą, nors mergiotės sielvartavo.

Romualdas Ozolas su tėvais. Joniškėlis, 1939 m.

Bachurai žadėjo važiuoti kas sau. Po pamokų pasiėmiau 6 knygas. Sturys klausė, ar aš perskaitysiu. Sakau, suspėsiu. „Kai moki, netrunki“, – vyptelėjo jis. Aš tuoj ir kibau į A. Vinogradovo „Paganinio pasmerkimą“, bet susitrukdė, nes reikėjo baigti imti daržą. <...> Į vakarą nenorėjau važiuoti. Niekas netraukia. Bet įdomu, kaip jie pasirodys <...>. Programa nebloga. Eilėraštis apie Korėją – Rozgytė, eilėraštis apie tris traktoristus – Vidmantas, intermedija „Žuvytė“, komedija „Į pakalnę“– tai pakankamai nebloga. Bet vaidybos tai trūksta. Geri kupletai. <...>

1956 m. spalio 28 d. <...> Vakare vėl skaitau – baigiu. Po to pamokos, laiškai, dienoraštis. O knyga daro bjaurų įspūdį apie Paganinį.

1956 m. spalio 29 d. Vėjas, kuris smelkėsi į kūną smulkiu šaltuku, dabar sukaustė žemę. Pirmą kartą ir taip stipriai. Dangus pakraščiais paraudęs, o viršuje vientisi debesys. Vėliau ima snigti ir žemės tarpai prisikaišė sniego. Klasėje šalta per pertraukas <...>. Po pamokų kinas, aš atsisėdu prie tos naujosios Marcinkutės ir Rozgytės, kalbu niekus. Žindulis sako, kad nevesčiau iš kelio mergaičių. Lenda prie jos Vaičiulis, bet ji pasako: „Rūkoriau, nelįsk, smirdi.“ Tai įžeidžia jį. Kinas „Pavojingi takai“ gana neblogas savo kompozicija. <...>

1956 m. spalio 30 d. <...> Mokykloj nešalta, bet ir nešilta, nemaža smalkių. Susitaisom su Prunce suolus, kur buvo be šriūbų. Pirma – astronomijos rašomasis. Duoda klausimus kiekvienam atskirus. Į mane pažiūrėjo, nusišypsojo ir davė atsakyti, kokią reikšmę duoda astronomija pasaulėžiūros formavimesi. <...>

1956 m. spalio 31 d. <...> Per pertrauką užpuolu ant Reginos už tai, kad TSRS mėgino neleisti įtraukti į SNO darbotvarkę Vengrijos klausimo, dedu viską apie Vengrijos sukilimą, o ji dar prieštarauja. Aš suplėšau laikraštį. Tyčia, žinoma. O per pamoką kalbam apie Bazilionų sukilimą. <...> Po pamokų spaudžiu namo, skaitau apie Izraelio ir Egipto karą, Amerikos lietuvių rašytojus. <...> Parašiau vaizdelį „Nauja daina".

1956 m. lapkričio 1 d. Per karinį parengimą Lastauskis skaitė apie kareivio prievoles: vykdyti įsakymus, klausyti karininkų, laikyti paslaptį. Visas tas prievoles jis pritaikė mums, pasakojo apie Suomiją, kad ten mokiniai kitokie. Bet ten turbūt ir mokytojai kitokie <...>. O per fiziką aš, bijodamas, kad duos rašyti arba paklaus pereitų pamokų, ėmiau kalbėti, kad noriu atsakinėti. „Gerai, gerai, žinau, tuoj", – sakė Preidis ir liepė pasiimti lapukus. Kiti išsigando ir sutiko su trejetu, bet kiti negalėjo taip padaryti ir rašė. Rašiau ir aš. O kaip bijojau! Bet kintamosios srovės gavimą šiaip taip išpaisčiau. Ir per sekančią pamoką atnešė – 5. O Dambrauskiui 4. O kaip jis žino! Ir Onai 4, nors tas jos rašomasis – nesąmonė, po rašomojo klausė Pruncės, kas ta kintamoji srovė, kaip ji gaunama. Per rusų kalbą pasakė, kad ištaisė rašomuosius, labai blogai, bet, sako, jums patiems. Vis dejuoja, kad nesimokom, kad jai Vilniuje buvo lengviau, čia daug ruoštis. Bet vis dėlto mane kažkaip išskiria, vis žiūri, klausia ko, nors, žinoma, žinių atžvilgiu nelabai vertina. Per sekančią fiziką išvedė ketvirčius, dar užsirašėm ir daugiau kalbėjom apie rytojaus talką, apie tą anticikloną, kuris užšaldė žemę. Tokio smarkaus dar nėra buvę. Ir netrukus jis sugrįš. Todėl reikia skubiai padėti nuimti cukrinius kolūkiui. O kur kolūkiečiai? A, velniai? Po to ėmėm kalbėti apie kitą didesnį įvykį – Sueco karą. Papasakojo įvykius, nors Dambrausko politinformacija šiandien ir buvo nebloga. Preidis sakė, kad padėtis labai rimta. Aš sakiau, kad Suecas bus kaip Balkanai I karo pradžioje. Jis neneigia. Mes, įaudrinti tos kalbos, imam svarstyti savo likimą. Sakom, kad niekur kitur, tik į mišką. Mergos juokiasi. Su Regina vėl ginčijuos dėl TSRS, kaip pagrindinio kaltininko. Sako nesuprantanti, bet Vengrija parodė, kad TSRS – grobikas, žandaras. Išeinam namo, kalbėdami apie karą. Ir žmonės kalba. Ir namie neramu. Laikraščius perskaitau. Naujo nieko. O mama nori, kad eitumėm bažnyčion. Prižada visko: laikroduką, valgymą gerą, dar daugiau. Nenoriu ginčytis. Nueinu. Reikia laukti per pamaldas. Yra Elvyra. Kodėl? Kunigo pamokslas neblogas, bet daugiau – komedija. Per išpažintį pasako kalbelę *man*. <...> Po to dar nueinu į kapus, sutinku Slivkaitę ir maunu namo. Bet gera kažkaip. Ir skaitau laisvai.

1956 m. lapkričio 2 d. Atsikeliu anksti. Mama išėjus į bažnyčią, valgyti pataisiusi, po kambarį tvarkosi Laima. Susitvarkau, pavalgau ir, tik patekėjus saulei, einu mokyklon. Anksti, todėl skaitau „Lenkų noveles". Paskui ateina Pruncė, nemiegojęs naktį po alaus ir kugelio, ateina daugiau, vieni su knygom, kiti – be. Kur tu eisi – viskas sušalę. Imam ginčytis su Regina, nors iš tikro nėra su kuo pasiginčyti. Ta tyčia šneka vis prieš. Kalbu apie kolūkį, uždarbį, Gruzdžio namus (ji to nežino!), apie gerbūvį, vadinu k. durniais, visi man pritaria, tik ji viena vis durniuoja. Pagaliau ateina Lastauskis ir pasako, kad eisim į talką. Greitai maunu namo, persirengiu ir nuvažiuoju. Susitinku Bukauskienę su vyru – ponai! <...> Runkelių negali rauti. Einam prie kopūstų. Kol nutveriu kirvuką – mėtau galvas. Paskui visą laiką kertu, net į akmenis. Nelaukiam pertraukos – dirbam. Šilta, karšta. Kiti gręžia pirštines – ledai tirpsta nuo kopūstų, kiti daužo galvas su batais – atsiknoja padas. Liepia kirsti pažemiui – su lapais. Ir Nesovas, ir Gruzdys, ir mokytoja pribuvo. <...> Vienos pertraukėlės metu Sturys pasakė, kad Taduks gerai dirba. Palaimaitė pridėjo, kad rodo pavyzdį vienuoliktokams. Aš garsiai pasakiau – žinom, iš ko imti pavyzdį. Mus užsistojo visi mokytojai, tik mergaitės, sako, nedirba. Mes prikirtom ir nuėjom rauti kartelių. Vėl apie karą tik ir kalbam, koks jis bus baisus. Nurovę daugiau kaip pusę nuėjom į šiltnamį. Jis pripiltas morkų, burokų, pūvančių pomidorų. Agronomė buvo kartu. Pečius nesustatytas, vandens pribėgę,

vamzdžiai nesutvarkyti, stiklai išdaužyti, antras galas neįrengtas, inspektai visai sukiužę – ot ūkis. Bjauru žiūrėti. Pavalgę ropių, grįžom atgal. Jie irgi baigė. Lastauskis galvojo, kad buvom pabėgę, bet paaiškinau, ir nutilo. O mergiotės gavo prikurit.

<...>

1956 m. lapkričio 3 d. Per rusų buvo Sturys, kiek manęs klausė, viską atsakiau, o rusistė vis ir žiūri į mane. Geometrijos tai nenorėjau. O Šerys tuoj sutiko su mano prašymu rašyt rašomąjį tiems, kam reikalinga. Užtai jis pašaukė mane ir Urbelį, kuriems nebereikėjo rašyti, ir liepė, t. y. paprašė, kad nueitumėm pas Smilgį sudėti jo miežių. Prašė niekam nepasakoti, nes esą nepatogu. Žinoma, mes sukrovėm ir grįžom tik prieš skambutį į kitą pamoką. O po to per kitą pamoką norėjo šaukti prie lentos, dirbti neišspręsto uždavinio, bet Olga buvo neatsakinėjus. Dambrauskis sako: „Nuo vilko bėgai, ant meškos užbėgai." <...> Namie skaitau knygas, bet ima kalbėti apie karą ir aš sugalvoju apsakymuką. Rašau iki 3 valandos ir nenusibosta.

1956 m. lapkričio 4 d. <...>

1956 m. lapkričio 5 d. Kiekvieną rytą mama ir tėtis mane persekioja už neapsivilkimą, bet aš, greitai užvalgęs, dar lekiu mokyklon su bliuze, be kepurės, kiaurais batais. Gera treniruotė. Jaučiu – kojos stiprėja. Bet šiandien nebėgau – nenorėjau susitikti Vaičiulio, Kryzės ir Ernestuko. Kažkodėl aš beveliju eiti vienas. Net su Prunce nenoriu. Bet namo visada einu su juo, jei tik kas nesutrukdo. Prieš pamokas pameluoju, kad nebebuvo „Mano lakštingalos", ir prašau, kad Olga duotų. Ji nenorom sutinka, sako, kad tai ne man, nes aš seniau neigiau poeziją. <...>

1956 m. lapkričio 6 d. Iš ryto neiškenčiau – parodžiau draugams savo pirmą eilėraštį. Žinau, nekoks, jų fizionomijos tai rodo, net ir Olgos parašymas, kad po poros metų būsiu kaip Mieželaitis.

1956 m. lapkričio 7 d. Vakar vakare buvo minėjimas. Grojom mes su Bendžium. Aš visai nešokau, nors kai kam rūpėjo. Kalbėjom apie Vengriją, Suecą. Nutraukė viską tik 11 valandą. Paliko sargybą per naktį, kad nenuplėštų vėliavos. <...>

1956 m. lapkričio 8 d. Ir šiandien nereikia eiti į mokyklą. Per pietus atėjo Zigmas. Studentas! Apie Laimą sukasi. Papasakojo apie mokslą, kad jie laisvai gyveną, kad pas juos antitarybinės demonstracijos. Ir Kaune tas pat. Šiauliai nesnaudžia. Iškilo vėliavos.

1956 m. lapkričio 9 d. Nėra keturių mokinių. Juokiamės iš internatininkų išdaigų, kalbam apie politines kovas. Po pamokų kinas. Yra Janikė, bet aš – dėmesio centre, kuriu pasaką apie internatą. Visi juokiasi. Su Jane nedaug kalbu. Parlėkęs namo turėjau kulti. Galvojau kurti Gogolio metodu pasaką.

1956 m. lapkričio 10 d. Atėjo į pamokas Zigmas. <...> Zigmas nekoks, vis plepa, nejaučia, kad netinka. Rusistė ištaisė, kai jis prašė dalyvauti pamokoj. Mickė davė pastabą. Visi kalbėjomės. Aš užsikišau pieštuką ir atsakinėjau Mickei. Gal ir iš to juokėsi visi, o ji supyko, išlėkė, pareiškusi, kad neis į pamokas. Po pamokų atėjo Lastauskis ir kad užkriokė dėl tėvų susirinkimo. <...> Iš karto rėkė, liepė man pasakyti, kas buvo. Aš tylėjau. Rimas sako: „Nebijok." Aš papasakojau. Jis liepė atsiprašyti. Po to ieškojom Mickės, bet neradom. <...> Po pamokų Lastauskis jau žmoniškai patarė nueiti. Mes keturi nuėjom: Jonis, Kazys, Rimas ir aš. Aš kalbėjau, kad supratom. Ji sakė atleidžianti, bet nedėstysianti. Mes prašėm ir išgavom pasižadėjimą dėstyti. O pieštuko ji net nematė. Gerai, išsisukom. Nutarėm nebekalbėti. Parėjęs skaičiau, skaičiau. Dabar skaitau, galima sakyti, daug, bet nesimokau. O reikia.

1956 m. lapkričio 11 d. Iš ryto dirbinėju darbus, prasitrinu iki pietų. Tėtis vėl parvažiuoja nenupirkęs batų, uja mane, kad tada nepaėmėm. Vargas! O kojos šąla, šlapios. Po pietų su Prunce einam knygų. Bibliotekininkė koketuoja. Pruncė taisosi prie radijo. Aš pasiimu 13 knygų. Ji stebisi. Juokauja iš Pruncės, kad tas skaito pasakas. Namie dar kiek dirbinėju pamokas, bet pareina iš susirinkimo mama, pasakoja, kad man norėję mažinti elgesį. Parakinienė, Rimo painformuota, visą kaltę dėl to pieštuko suvertė man. O aš tikrai jaučiu, kad Rimas kaltas. Ot draugas!

Atėjo kviesti į internatininkų „nibrę" Vaičiulis ir Teišerskis, bet aš atsisakiau. Laima išėjo. Cyrpinu

smuikiuką ir verdu iš tikro! Niekšai! Sėdėsiu vienas, o Rimui padėkosiu!

1956 m. lapkričio 12 d. <...> Į mokyklą nuėjau anksti, kai papasakojau draugams, kame reikalas, visi stebėjosi, pyko ant Rimo. Aš pareiškiau nebesėdėsiąs kartu, o visai atskirai. Jie nelabai nori. <...> Sutikau Sturį. Jis pasikvietė į kambariuką. Ten buvo Lastauskis. Kai paprašiau perkelti, jis paklausė, ar aš pykstąsis su P. „Ne“, – sakau. Jis galvojo, ką daryti. Sako, kad vienam sėdėti netinka, geriau pasikeisti vietomis. Aš sutikau. Parėjęs pasakiau, ir visi susėdom kaip pridera. Rimas pavėlavo, aš į jį negaliu žiūrėti. Per pertrauką klausia, kodėl taip persodinę. <...> Jis vėliau pasakojosi, kad viską pasisakęs motinai, net su Bubių mokytoja šnekėjęs. Niekšelis. O per rusų perskaitė kažką neaiškiai, mokytoja pataisė, o jis taip atžariai metė: „A kak!“ Mokytoja tuoj sugėdino jį. „Tu, – sako, – visiems kenki. Toks cinikas.“ Ji girdėjo mūsų pašnekesį su Sturiu, todėl aiškiai tik dėl to užsipuolė jį. O kai jis prašėsi ateisiąs pasiaiškinti temos, aš pasakiau, kad važiuoju į Šiaulius. Aš į jį negaliu žiūrėti, nors jis vis kalba su manim, matyt, jausdamas. O pirma kaip su juo juokaudavom! <...>

<...>

1956 m. lapkričio 13 d. <...>

Po keturių pamokų – į talką. Baisu žiūrėti į kopūstus. Yra tik vidurys, nes iš kraštų nugraužti. Tik pėdos. Ir dabar ganosi avys. Kertam kaip pakliuvo, o jos kietos kaip akmenys. Dažnai galva suskyla. Kitur ledas užšaldęs. Nukirsti nesunku, bet rinkti nemalonu. Ir tikrai, niekas gerai nedirba. Visi stoviniuoja, žvalgosi vieni į kitus. Bet nutuštėja per mokinių masę, nes buvo 3 klasės. Su traktorium nuveža į krūvą, o kitos ir lieka, jas Daknienė vėžinėja. Kur juos dės? <...>

1956 m. lapkričio 14 d. <...>

1956 m. lapkričio 15 d. <...> O rusistė šposija. Jai, sako, patinka, kad mes ginčijamės kalbos klausimais. O mes jai tyčia zyziam. Per istoriją buvo tylu, nuotaika įtempta. Išeinant paklausė: „Klausimų nėra?“ Klasė tylėjo.

Po pamokų šaudėm. Sušoviau geriausiai, bet vėliau Rimas dar pagerino. Buvo literatų tarybos posėdis, nutarė paskelbti konkursą savos kūrybos išplėtimui. <...> Mama tiesiog žiauriai rūpinasi manimi, šildo lovą, duoda veilokus, neleidžia tėtei kalbėti. Atsiguliau pusę keturių.

1956 m. lapkričio 16 d. Rašomasis buvo. Reikėjo rašyti: „Viso pasaulio tautos trokšta taikos.“ Rašiau apie Kruopius, žodžiu, apie save. Ar nelaikys tai nukrypimu nuo temos? Paskui juokėmės, kad aš išvengiau „šiaudinio patriotizmo“. <...>

1956 m. lapkričio 17 d. Neramu, laukiam svečių [iš Pakražančio]. <...> Jau temo, ir manėm, kad nieko nebebus. Bet pasigirdo dainuojant. Netrukus pasirodė mašina. Aš užbėgau paklausti Lastauskio, ką mums daryti. <...> Ir žiūri į mane. Na ką, aš ir išėjau. Pasisveikinau. Pakviečiau. Jie stovi, šaiposi. Atėjo Sturys, Lastauskis, pasisveikino su mokytojais. Pakvietė vidun. Užuodžiau, kad gėrę. O vyrai – kaip stulpai, mergiotės nekokios. <...> Lastauskis suruošė šaudymo varžybas iš mažiuko orinio. Jie dar nebuvo šaudę. Pas juos blogesnės sąlygos: dirba dviem pamainom. <...> Vienas paprašė eiti kartu vandens. <...> Prisistatė kažkoks literatas. Na, pakalbėjom. Jis sako, jie dirbą stipriai. Jis dalyvaująs konkurse. <...> Vaidino „Vis per gerą širdį“, „Automatinis skutėjas“, monologą apie rūkymą, skaitė tas literatas eilėraštį. Neblogas. Mes jau buvom išmetę viršuje, mūsų klasėj. Duris užrėmėm, o kai atėjo Parakinis, viską iškavojom. <...> Jie pasakojasi esą nedrausmingi. <...> Nuėjom į užkandinę, ten metėm skladkę. <...> Griežėm drąsiai, išėjo gerai, bet mokytojai šaiposi iš mūsų – supranta. <...> Vilčikauskui fundijom, kad duotų elektrą iki 2 valandos, bet jie išvažiavo. <...>

1956 m. lapkričio 18 d. <...>

1956 m. lapkričio 19 d. Juokiasi mokytojai iš mūsų. Užkalbinom ir Preidį, ir Lastauskį, Mickę, Gužauskaitę. Mickė pradėjo kalbėti apie tuštumą, draugystę, užminė, kad aš ją įžeidęs neapgalvotai. Preidis juokiasi iš Kazio – „ar stiprus trunkas“. Buvo algebros rašomasis. <...> Po to Lastauskis „kaip auklėtojas“ prašė stoti į komjaunimą, sakė, kad būsiu tada dar didvyriškesnis. <...>

1956 m. lapkričio 20 d. Iš ryto buvo puikus oras, viską dengė migla. <...> Lietuvių temos gavau 4, bet pasakė, jog gerai yra tas, kad sugebu įjungti save. Kalbėjom apie kūrybą. Sakė man rašyti. O kiek laiko praleidžiam dykai, kad ir šiandien per praktiką. <...> Vis dėlto rašiau legendą. Trūksta medžiagos.

1956 m. lapkričio 21 d. <...> Nežinau, kitas ir pakalbinu, ir šiaip, o su ja kaip kirvis su akmeniu. Blogas mano būdas. Per pamoką rašiau legendai planą, Olga pamatė, kreipiasi „kaip į rašytoją". Rusistė skaitė „Makarą Čiudrą". Kazys žiūrėjo į jos kojas, o ji: „Ar kreivos! Ar naujos vengierkos?" <...>

Namie mama sako, kad aš gausiu džiovą, kad rengčiausi, paskui stebisi, kad daug valgau, kad „per dieną guliu ant knygų". Tikrai, išeinu mažai – laikraščiai, šiandien „Atversti lapai". Iš dalies teisinga knyga. Laikraščiuose vėl naujienos, kas bus su Tito, Vengrija? <...>

1956 m. lapkričio 22 d. Rusistė šiandien smagi ir pikta, sako, kad nieko nemokam, tai ir reikia taip leisti pamokas. Dėl taisyklių: „Kad kalbėtumėm eiliuotai, mažiau jų reikėtų." Ji: „Toli tau, genijau, iki to." Aš kažkur žiūrėjau. „Užsisvajojai." Pasakoja niekelius: vyrą reikia stipriai laikyti. Apie savo studijavimą, aspirantūrą. <...> Po pamokų kinas „Ištikimi draugai". Geras. Pamokos tik vakare. Skaitau ir rašinėju ilgai, dar po to, kai jie sugrįžo iš kino.

1956 m. lapkričio 23 d. Iš ryto tas pats – visada bėgte. Padeglyje susitinku tą aštuntokę. Per lietuvių klausinėjo gramatikos, o aš iš suolo ėmiau bambėti, kad nepakartojau, ir neklausė. Kol kiti atsakinėjo, rašiau anekdotą „Olga sakinį gimdė". Aš paprašiau medžiagos apie 63 metų sukilimą. Visi šaiposi, sako, kad rašysiu disertaciją, kad aš „nepaprastas", o! Man pasiūlius davė rašyti temą, kokią kas nori, priartėjant prie apsakymo. Ji žadėjo parūpinti medžiagos. Per fizinį šaudėm. Tapau mokyklos čempionu. Surinkau 96 taškus, Urbelis – 92, II vieta, Žindulis – 91. Per pertraukas, kaip visada, mergaičių knyrkinimo manija. Siunta kiek kas gali. <...> Per algebrą tai baisu ir pradėti. Kur imam – ten negerai, pradėjom iš naujo. Ažubalis net suglūšta kitur. <...>

1956 m. lapkričio 24 d. <...> Paskui pamačiau, kad į salę atėjo, kaip vėliau sužinojau, Sturytė ir Slivkaitė. Kaziukas tuojau krito prie pastarosios. O aš vis šokdamas matydavau, kad Sturytė pažiūri į mane, bet nevedžiau. Per mergaičių ji išvedė. Atsilygindamas sušokau prastai, taigi turėjau dar vesti. Taip kelis kartus iš eilės. Mokytojai jau šaiposi. <...> O iki tol spėjau sužinoti, kad ji mokosi seserų mokykloje Šiauliuose, kad baigė 9 klases, kad ją mokė Sturys, ji bijojusi, kad Šiauliuose nėra su kuo draugauti. O aš su mokytojais nešokau, tik ruskei dar ant kojos užmyniau per polką, o su Bukovica pastripinėjau. <...>

1946 m. lapkričio 25 d. <...>

1956 m. lapkričio 26 d. <...> Parvažiuoja įgėręs tėvas su Kančiauskiu. Pasiklausęs rašau apie tai, parodyti noriu pasigėrimo priežastis.

1956 m. lapkričio 27 d. Gerokai pasnigę. Erdvu, nors ir debesuota; norisi kuo nors pasižymėti. <...> Rimas pasako, kad Tesė susižeidė avarijos metu. Lastauskis: „Nereikia važinėti." Kiaulė. <...> Daugiau renku medžiagą „Konstantino pušiai", skaitau „Sukilėlius". <...>

1956 m. lapkričio 28 d. <...> Į mane visi kreipiasi chemijos klausimais, nes aš juos sprendžiu gana autoritetingai, pats dažnai nežinodamas. Per istoriją kalbėjom dėl Jordanijos, to Egipto, bet nieko konkretaus nepasako. Įdomiausias tai šiandien austrų profsąjungų laiškas. Einant namo, susitikom Bukauskienę, klausia, ar nesušalsiu. Kaziuką, praeinant Slivkaitei, erzinam, paskui jie su Prunce mane pjauna, vadina Žebrium, Sturiu ir kt. Stumdomės po griovius. Laima parneša iš Zigmo ir babunės laiškus. Jis pataria pakeisti taktiką, nes ir taip suimama Vilniuj studentai. <...>

1956 m. lapkričio 29 d. Visa diena pilka – ir dėl oro, ir dėl pamokų. Per fizinį dirbom ant lygiagrečių. Man vienam viskas gerai išėjo. Per istoriją rašiau anekdotus. O per trigę – krach. Nemokam net paprastų uždavinėlių. <...> Rusų man gerai vyko. Ji tariasi lyg su nusimanančiu. O per fiziką – laisvė. <...>

Adomas VITAUSKAS

Žemės ūkis Padubysio valsčiuje[1]

Parengė Virginija ŠIUKŠČIENĖ

Seniau buvo tik trilaukis ūkis: pūdymas, vasarojaus laukas ir žiemkenčių. Dabar prisilaikoma kitokios – keturlaukės – ūkio sistemos. Yra šie laukai: žiemkenčių, pūdymas, kur sėjama ir mišanka[2], vasarojaus laukas ir ketvirtas – dobilų bei pašaro laukas, į kurį įeina ir žymiai padidėjęs plotas daržovių bei pašarinių runkelių, nes dabar jau gerokai daugiau negu seniau sodinama sėtinių[3], ypač runkelių ir kitų pašarinių daržovių.

Senoviška trilaukė sistema laikėsi šioje apylinkėje maždaug iki Didžiojo karo. Po jo jau ėmė įsigalėt keturlaukis, o kai kur ir dar didesniu skaičiumi laukų žemės dirbimo būdas. Dabar jau rečiau kur beužtinkama trilaukė sistema, nebent senesnio tipo gaspadoriai dar jos prisilaiko.

Žieminiai javai sėjami šiaurės vėjuje, „kad kirminai nekirstų“. Be to, žiūrima ir mėnulio, kad būtų pilnatis, bet „ant paėmimo delčios“. Mat, tada geriau subręsta javai. Sėjant kitu laiku, javai „išauga aukšti, išdrikę, tušti“. Šiaip jau javų sėjamas laikas – pradžioj arba per vidurį rugsėjo. Seniau itin atsižvelgdavo ir mėnulio atmainų. <...> Sėjant pavasarį, taip jau buvo atsižvelgiama į žiemį vėją <...>. Bulves sėdavo žiemiu vėju, nes tikėdavo jas būsiant „miltingomis“ ir priešingai – „pavandiniavusios“, jei sėjama kitu vėju, ypač vakariniu.

Dėl sėjimo laiko čia pasakojama, kad seniau senesnieji žmonės ypač buvo jautrūs pagaut tinkamiausią sėjos momentą, kas būdavę labai sunku, neapčiuopiama ir tiktai dėka <...> vidujinės intuicijos seniai „nurokuodavę“ bei pajausdavę tokį laiką. Toks tinkamiausias sėjos laikas neilgai trukdavęs, <...> manoma, kad galbūt vieną kitą dieną per visą pavasarį. Pasėjus javus tokiu laiku, javai ne tiktai puikiai derėsią, bet jų negalėsią jokie kenkėjai liest. Pvz., žvirbliai nelesę kviečių, miežių, kanapių, nes, net netyčia jiems užskridus ant tinkamu laiku pasėtų javų, jie negalį ten net nutūpt, bet kuo veikiausiai čirkšdami „čyr, čyr!“ sprunką šalin. Užėjus tokiam sėjos laikui, <...> visus kitus darbus, nors ir labai svarbius, mesdavo šalin ir puldavo sėt, ir sėdavo, iki pasėdavo visus javus arba iki trukdavo tinkamas sėjai laikas. <...> Sugebą tatai nujaust, dirvas visas iš anksto paruošdavo ir laukdavo, iki ateis tinkamas laikas. <...> Sėdavo net per naktį <...>.

[1] Tęsiame „Padubysio kronikų“ 2014 m. 1 (2), 2 (3) ir 2015 m. 1 (4) numeriuose pradėtą Šiaulių „Aušros“ muziejaus ir kraštotyros draugijos 1938 m. Padubysio valsčiaus kaimuose vykusios ekspedicijos medžiagos, saugomos Šiaulių „Aušros“ muziejaus etnografiniame archyve, publikavimą. Šiame numeryje skaitytojams pristatoma Kurtuvėnuose gimusio etnografo Adomo Vitausko (1908–1943) surinkta medžiaga apie žemės ūkį Padubysio valsčiuje. Tekstas pateikiamas gerokai sutrumpintas vengiant kartojimosi, saikingai redaguotas, paaiškinti kai kurie terminai ir sąvokos. Skliaustuose pateikiami paaiškinimai – A. Vitausko, numeruoti – V. Šiukščienės.

[2] Mišanka – mišinys.

[3] Sėtinys – griežtis, šakniavaisinė daržovė.

Pirmoji vaga. Nuotrauka iš Petro Kaminsko archyvo

Tokių tinkamų sėjai momentų esą ir dabar, bet dabarties žmonės jau nebeturį tų gabumų bei tam tikrų dvasinių savybių nujaust tokį laiką. Užtat dabar ir derlius esąs blogesnis, ir visiškai būtų, esą, blogas, jei nesistengtų įvairiais dirbtiniais būdais pakelt derliaus bei javų kokybės.

Paukštlekiu (laikas, kada baigia parlėkt vėlyvesnieji paukščiai) javų nesėdavo todėl, kad jie išaugdavę „išrizgę“, reti ir gaudavęsis menkas jų derlius. Javus, neskiriant, kurios rūšies, stengdavosi pasėt jau po paukštlekio. Taip jau paukštlekiu neskirdavo ir vaikų nuo krūčių, nes buvo tikima, kad vaikas būsiąs „paukštlekis“, kas reiškia – nepastovus, lekiąs kaip paukštis, „kilnojąs sparnus“.

<...> Prieš berdamas žemėn pirmuosius grūdus, sėjėjas persižegnodavo pirmiau pats, o paskui lauką, kad Dievas duotų laimingai užaugt ir kad geresnis urožajus[4] būtų.

Iš medžių spręsdavo apie derlių ir kiek mažiau apie sėjos laiką. Daugiausia žiūrėdavo į lazdynus. Jei būdavę labai apkibę „žirgučiais“, tada gerai derėsią bulvės ir vasarojus, taip pat ir daržovės, ir priešingai. Žiūrėdavo ir į alksnių žydėjimą, darydami iš žiedų gausumo tokius jau spėliojimus. Iš alksnių žydėjimo darydavo ir daugiau kitos rūšies – oro – spėjimų. Jei labai apkibę žiedais, bus lytuotas[5] ruduo. Iš šermukšnių taip jau darydavo spėjimų apie rudens lytingumą: jei būdavo daug šermukšnio uogų – bus lytuotas ruduo.

Žiemkenčiams javams pjaunamasai laikas nustatomas, trinant nuskintą varpą delne ir žiūrint, kaip greit išbyra grūdai. Be to, bandomas jų kietumas gnaibant ar kramtant. Taip jau mėginama ir pajudinus ar užgavus: jei byra – javai pjautini <...>.

Yra prisiminimų, kada javus pjaudavo pjautuvais. Bet pjautuvais čia vadinami ne tikrieji išlenkti pjautuvai (*sierp* – серп – rus. k.), bet vienrankiai dalgiai. Tuo laikotarpiu ilgakočių dalgių nebuvę ir visus javus pjaudavę pjautuvais. Pjaudamas javus pjautuvu, pjovėjas jų tuoj negrėbdavo grėbliu ir nerišdavo. Tą darbą dažniausiai atlikdavusios moterys. <...> Pirmiausia nupjaudavo kokį plotą ir paskiau jau ritindavo grėbliu ir rišdavo bei statydavo gubikes, gubukus[6].

Javų pjovimo tvarka buvo tokia: javai pjaunami, kad „nekristų ant dalgio“, nesidraikytų, nes tada negalima sklandžiai pjaut. Pjaunama su rasa <...>. Pirmininku paprastai stoja pats gaspadorius arba leidžia ir berną už pirmininką, jei jis šumnus

[4] Urožajus (rusų k. *урожай*) – derlius.

[5] Lytuotas – lietingas.

[6] Gubikės, gubukai – gubos – tam tikru būdu lauke sustatytų javų pėdų krūva jiems džiovinti. Pėdai statomi varpomis į viršų po 9–10 (ir daugiau) kūgio pavidalu, eilėmis ir kitaip. Gubos statomos, kai javai pjaunami pjautuvais, dalgiais. Jos rikiuojamos eilėmis.

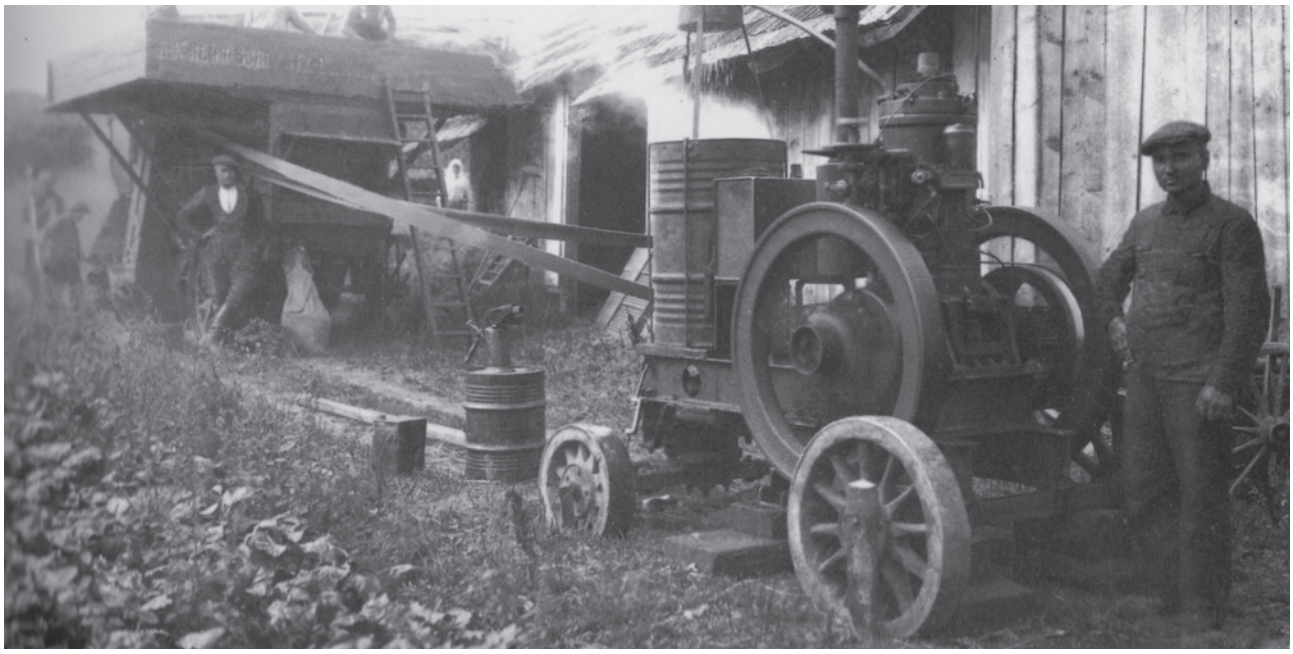
Rugiapjūtės pabaigtuvių vainikas, 1924 m. Balio Buračo nuotrauka

pjovėjas. Tada gaspadorius dažnai ir nespėja paskui sekt, ypač jei jau nebejaunas. Turėdamas gerą pirmininką, gaspadorius dažnai dar jį pavaišina degtine, kad geriau paspaustų padienius[7]. <...> Yra paprotys nepasilikt nuo pirmininko, nes pasilikus nelaikoma pilnu darbininku. Bet kada pirmininkas, ypač jei samdytas yra, pernelyg laksto, tada jis įspėjamas, kad pjautų žmoniškiau. Tokiu atveju sakoma: „Tau vis tiek dvaras neteks: ištarnausi metus ir išeisi niekuo nešinas, niekas ir ačiū nepasakys." Jei padienis jaučiasi esąs geresnis pjovėjas už pirmininką, kuris, net visas jėgas įtempdamas, stengiasi už degtinės stiklelį spaust padienį samdininką, tada pastarasis taip jau parodo, ką galįs, ypač kai mato pats gaspadorius. Tada pirmininkas „užklynijamas". Tatai vadinama apipjovimas, kai pirmininkas pralenkiamas paskui jį pjaunančio, kuris praeina pro šalį ir prisiartina prie krašto, pasiimdamas pirmininko pradalgę pjaut, o pirmininkas lieka užpakaly su „atmėruotu sklypu", nes toks apipjovimas, be užklynijimo, dar ir taip vadinamas. Atmėravus sklypą, pirmininkas, dabar likęs užpakaly, negali jau pasivyt, nes, jis lenkiant jau vis sutrukdomas tuo, kad lenkiantysis užverčia savo pradalgę ant jo ir jis jau turi dalgiu ar rankomis nugriebt užpjautą pradalgę. Atmėruojant sklypą, tuo parodoma, kad nereikia lakstyt, bet pjaut žmoniškai, vidutiniu tempu ir nespaust padienių. Duotis atmėruot sklypą laikoma labai negarbingu, pažeminančiu dalyku. Dažnai dar ir kitokiu būdu buvo mokomas pirmininkas. Iš pjaunančių jo užpakaly dažnai randasi geresnių pjovėjų, kurie, jausdami tai ir nebepakęsdami pirmininko spaudimo, po perspėjimo stoja priešaky ir pirmininkui pareiškia, kad sektų paskui jį, nes jis parodysiąs, kaip iš tikrųjų reikia pjaut. Tokiu atveju stengiamasi ne tiktai palikt pirmininką, bet būtinai jį „sugint su antra pradalge", kas reiškia, pirmininką pavyti su antrąja, iki jis baigia pirmąją. Tuo būdu neprotingam pirmininkui „nulaužiami ragai" ir jis priverčiamas pjauti normaliai, vidutiniu tempu.

Pjaunant keliems pjovėjams, yra paprotys dalgę pustyt[8] visiems, vos ima pustyt pirmininkas. Dažnai pirmininkas ir paskui einantieji, išpjovę pradalgę, viens kito palaukia, iki baigia paskutinysai. Tada visi pasipusto dalges ir šnekučiuodamiesi būrely grįžta į kitą galą prie naujos pradalgės. Bet kada pirmininkas kvailioja ir eina lenktynių, tada jau nelaukiama, išpjovus pradalgę, skubama prie naujos, dažnai net ant greitųjų tesuspėjant ir dalgę pasipustyt, nors nuo dalgės iškalimo, kaip čia vadinama dalgės išplakimas, ir nuo išpustymo

[7] Padienis – nenuolatinis darbininkas.

[8] Pustyti – galąsti, aštrinti.

Kulia javus, 1923 m. Balio Buračo nuotrauka

pareinąs dalgės „skudrumas“ (aštrumas) ir <...> galėjimas greit ir lengvai pjaut. Dalgės skudrumas daug pareinąs ne tik nuo tinkamo iškalimo, bet ir nuo mokėjimo pustyt. Pvz., „užpusčius dalgę, nebus galima gerai pjaut, nes dalgė neims gerai žolės, žolė „velsis ant dalgės“ ir, be to, bus labai sunku pjaut, reiks pjaut „iš peties“, o dalgis turi eit „kaip per vandenį“, bet „nesivelt kaip po pakulas“. Dalgė užpustoma tada, kada pustyklė pakreipiama per daug ant ašmenų. <...>

Jei pernelyg ilgas vasarojaus, rugių ar pievos plotas, o <...> patogiau pjaut išilgai, tada dažniausiai išsyk nevaromos pradalgės kiaurai, bet užimama „varstais“, per du arba ir per tris varstus. Šiuo atveju gaspadoriai, ypač jei pjauna dar ir keli samdyti, nenori pjaut trumpais varstais, bet daugiau taiko pjaut ilgomis pradalgėmis, dažniausiai per visą lauką. Mat, apskaičiuojama, kad, pjaunant trumpesniais varstais, daugiau sugaištama laiko, nes dažnai pirmieji, išpjovę savo pradalges, dar neina pradėt naujų, bet laukia, kada baigs visi. <...> Samdininkai visada stengiasi pjaut trumpesniais varstais, sakydami gaspadoriui, kad tai esą geriau, galima esą „atsipūsti“ po valandėlę dažniau, o ne traukt dalgės vienu tempu „be atsidūsėjimo“.

<...> Akėjama buvo panašiai kaip dabar – „varoma pagal brūkį[9]“. Pradedama akėt nuo krašto dirvos ir, jei reikia dirvą gerai išakėt, pvz., yra daug grumztų, tada važiuojama ta pačia vieta po du ir tris kartus, o paskui važiuojama nauja vieta pagal šalį, taikant, kad akėčių kraštas bent per 20 cm užeitų ant pervažuotojo brūkio. Išakėjus skersai, akėjama išilgai, ir priešingai. Sukama vietoj ir žiūrima, kad akėčios <...> nesusipainiotų ir gerai vietoj apsisuktų, nepalikdamos „vogių“ – tarpų, neužkliudytų akėčiomis. <...> Jei padaroma vogė, tada <...> užakėjama važiuojant antrąjį kartą. Kada akėčios prisikemša žolių šaknų ar velėnų, važiuojant pakeliama už išlinkusios šakos ir viskas pasilieka. Stengiamasi kelt akėčias važiuojant paskutinį kartą tuo pačiu brūkiu, nes tada nebeužvažiuojama ant tų pačių velėnų ir nepriveliamos akėčios. Akėjama ir varstais, užimant po neplatų ruožą, pvz., per dešimt ar mažiau brūkių. Tada akėjama taip: pradedama nuo krašto ir, išvarius pirmąjį brūkį, sukama toliau, praleidus maždaug iš akies numatomus bent dešimt brūkių arba ir mažiau – penkis ar šešis, ir lygiagrečiai važiuojama į kitą dirvos galą bei grįžtama, o vėl grįžtant varoma pagal kraštinį brūkį ir, važiuojant pagal naująjį brūkį, užsukama už jo iš antros pusės – taip, kad

[9] Brūkis – braukimas, traukimas.

Kultuvais kulia rugius, 1934 m. Balio Buračo nuotrauka

niekada nesiaurėja atstumas tarp vieno ir kito akėjamo ploto bei varsto. Akėjama tuo būdu su tokiu išskaitliavimu, kad nereikia staigiai susukt arklių, kas sugaišina laiko, ir, akėjant tuo būdu, nereikia beakėt „granžų“ (granžos – galai, kurie užakėjami ar užariami skersai, nes dažniausiai bent per 3–4 metrus galas palieka neužakėtas, nes, priėjus arkliams prie galo, tuoj sukama). Bet akėjama ir dar kitaip, būtent, išvarius pirmąjį brūkį palei kraštą, užimamas antrasai brūkis, praleidus bent dešimt brūkių, bet antrą kartą varoma iš vidaus taip, kad juo daugiau varoma brūkių, juo vienas su kitu artėja, neakėtas plotas tarp vieno ir kito siaurėja, iki susiartina. Tada užimamas antrasai toks varstas. Granžų, akėjant šiuo būdu, nebereikia atskirai užakėt <...>. Akėjant molynes, kur daug didelių ir kietų grumstų, ne tik važiuojama po kelis kartus tuo pačiu brūkiu, bet uždedama ant akėčių dar ir svoris, kad geriau spaustų akėčias ir išsiaižytų greičiau grumstai. Dedami ant balžėnų[10] akmenys arba kaladės. Dažnai, jei nėra didesnių akmenų, o maži išbyra tarp balžėnų, suieškoma kokia dėžė arba lovys, kurie prikalami arba pririšami, o jų vidun pridedama akmenų.

Apskritai, akėjimas laikomas vienas iš lengvesniųjų ūkio darbų ir akėt duodama pusberniams, piemenims arba ir mergoms. <...>

Volijimas kiek panašus į akėjimą. Pradedama nuo krašto ir, išvarius vieną brūkį, grįžtama lygiagrečiai jo, taikant volo galą užleist bent per keletą colių ant pirmojo brūkio. Kartais volijama ir varstais, bet kiek rečiau. Sukant stengiamasi arklys sukt taip, kad volas nešliaužtų, bet riedėdamas apsisuktų, nes šliaužiant sustumiama žemių. Baigus volyt dirvą išilgai, bent per du brūkiu galuose pervažiuojama skersai, užvolijant granžas. Jei dirvoje yra daugiau kietų grumstų, tada važiuojama bent po du ir po tris sykius.

Seniau čia daugiau darbų nudirbdavo talkomis negu dabar. Prisimenama, kad rugiapjūtėj buvo vienas kitam talkininkaujama, pasinaudojant rugių pribrendimu ne tuo pačiu laiku, nes dažniausia jie ne vieną dieną būdavę <...> pasėjami. Svarbu, mat, būdavę tuojau rugius nupjaut, kad neišbirtų, užtat vienas kitam talkininkaudavę. Be to, ir pats darbas būdavęs linksmesnis, sklandesnis ir ne toks sunkus. Dabar rugiapjūtėj jau nebetalkininkaujama. Linus mindavo (ir dabar tebemina) talkomis. Mėšlavėžis taip pat jau buvo atliekamas talkomis. <...>

Mėšlas vežamas žemėn, norint ją „įkrėst“, kaip vadinamas šioje apylinkėje jos patręšimas.

[10] Balžėnas – skersinis.

Šieną krauna į vežimą, 1922 m. Balio Buračo nuotrauka

Geriausiu, maistingiausiu mėšlu buvo laikomas kiaulių mėšlas, kurį taikindavo daržams, o jei dar nuo daržų atlikdavo, tada bulvėms veždavo. Ožkų ir avių mėšlą neskirdavo nuo karvių mėšlo ir veždavo rugiams ir kviečiams. Su arklių mėšlu įkrėsdavo žemę kanapėms, o likusį išveždavo į dirvas, kaip ir karvių mėšlą. Vištų ir žąsų mėšlą dėdavo cibulėms[11] <...> ir kitoms daržovėms.

Mėšlas taip vežamas. Vidutiniuose ūkiuose, kur sutaisoma bent dvi pakinkytos poros, vežama – varinėjama dvejomis furmankomis[12]. Tada du arba trys vyrai šakėmis kabina – mėžia į ratus, o vienas, dažniausiai pusbernis, piemuo arba ir merga, varinėja. Jei daugiau porų arklių yra, tada imasi varinėti dviese: vienas važiuoja ir kėravoja[13] arklius, nuolat turėdamas vadžias rankose, o antrasai užlenktu kobiniu krūvelėmis išverčia mėšlą iš ratų. Taip darant, darbas eina gana greitai, nes, važiuojant iš lengvo per lauką, dažnai kabintojas spėja iškabint net nestabdant arklių, kai jau nukabinamas kampas, gerokai išsikišęs viršun pro kriples[14]. <...> Kabinti taikoma nedidelėmis krūvelėmis maždaug apie 1½ sieksnio atstumu viena nuo kitos, o paskui išmetama viena kriplė tuo būdu, kad už galuose esančių rankenų pakeliama pro rūčkas[15] viršun, keliant pirmiau vieną galą, o paskui – kitą. Tada dažniausiai jau be sustojimo iš lengva per lauką važiuojama ir spėjama mėšlas išverst. <...> Jei norima storiau apverst dirvą mėšlu, tada sutankinamos bent kiek eilės arba iškrečiamas mėšlas didesnėmis krūvelėmis. Grįžus su tuščiais ratais, dažnai kitas valktis[16] jau būna prikabintas (primėžtas) ir tada įvažiuojama kūtėn tušti grįžę iš lauko ratai, o imamasi varyt į lauką pilnas valktis. Tokiu atveju – jei varinėjama bent su trejomis furmankomis – kabintojas iš vežimo pasilieka lauke ir palaukia, iki atvažiuos su pilnu valkčiu. Prikabinus valktį, jis iš kūtės išvažiuojamas laidariu[17], o įvažiuojamas tuščias vežimas. Sunkiausiu darbu laikoma kabint mėšlas. Čia parenkami stipresni vyrai. Kabinama smeigiant šakėmis ir stumiant pilvu. Prikabinus valktį, jei dar neatvažiuoja tuščiais ratais, ilsimasi ar rūkoma. Toks poilsio laikotarpis vadinamas pypkarūkiu. Kabinant tyčia stengiasi kuo grečiau prikabint, kad gavus valandėlę atsipūst, pailsėt

[11] Cibulės – svogūnai.
[12] Furmanka – tradicinė arkliais kinkoma ratinė transporto priemonė, daugiausia naudojama žemės ūkyje.
[13] Kėravoti – valdyti, laikyti.
[14] Kriplės – vežimas su šoninėmis lentomis. Seniau mėšlui vežti būdavę specialūs vežimai – kriplės (plutungės) – vežimai be gardų, nenukeliami.
[15] Rūčkos – kiekis, telpantis vežime tarp gardžių.
[16] Valktis – mėšlo vežimas.
[17] Laidaris – užtvaras prie tvartų gyvuliams suvaryti, diendaržis, prietvartis.

Linų apdirbimas, 1931 m. Nuotrauka iš Petro Kaminsko archyvo

ir parūkyt pypkes. Važiuojant iš lauko tuščiais ratais, kriplės paguldomos ant dugninės ir viršutinioji apverčiama viršun švaria išorine puse, kur atsisėda varinėtojas. Važiuojant su valkčiu, varinėtojas dažniausia eina pėsčias; bet jei toli laukas ir kelias yra geras, tada važiuoja atsisėdęs ant mėšlo, kur pasideda susirištą šiaudų kūlelį. Šiaip jau mėšlas kabinamas išsirengus, vienmarškiniai ir basi mėžia.

Seniau išvežtą mėšlą tuojau ir kapstydavo, nors neketindavo greit jo aparti. Neapskaičiuota jokių nuostolių, net jei mėšlą iškapstydavo ir taip laikydavo kaitriame ore. Dabar jau stengiamasi tuojau apart.

Seniau žinomiausios ir labiau sodinamos buvo šios daržovės: burokai-runkeliai ir tikrieji burokai barščiams, kopūstai, morkos, sėtiniai, ropės, cibulės, pupos ir nedaug agurkų. Be to, buvo visur auginama aguonų, krapų, mėtų, kurias dėdavo į varškėčius pyragiukus, peletrūnų, taip pat dedamų į pyragiukus. Peletrūnų, krapų ar mėtų dabar mažiau beauginama. Bulvių sodindavo daug. Dabar, be šių daržovių, dar daugiau sodinama agurkų, kai kur ir pupelių, o pupų dabar mažiau besodinama. Seniau dar sodindavo ir cviklinių[18] burokų barščiams; dabar jų daugiau sodinama, bet mažiau – tikrųjų burokų ir daugiau runkelių, kuriuos šeria ne vien tik kiaulėms, kaip tai darydavo seniau, bet duoda ir karvėms, ypač turėsiančioms ar melžiamoms. Nesodindavo arti gyvenamosios trobos kopūstų ir sėtinių, nes buvo manoma, kad kirminai daugiau graužia.

Apskritai šioje apylinkėje daržovių nedaug teveisia. <...> Pvz., vidutiniame ūky, maždaug iš 20–25 ha žemės, daržai maždaug užima ½–1 ha ploto, o kitur net mažiau. Yra ūkių, kur tesodinama burokų tik valgymui ir labai nedaug kiaulėms šerti, kurias pastaruoju laiku daugiau šeriama bulvėmis.

Jei kurmiai pradėdavo raust daržus, tada saugodavo, iki pamatydavo kurmį keliant naują kupstą. Tada lopeta[19] ar šake jį iškeldavo – iškasdavo ir užmušdavo. Kad rupkės negriaužtų daržovių, ypač burokų, kuriuos jos mėgstančios griaužt, laistydavo daržoves tokiu skiediniu. Sudegindavo alūną[20] ir sumaišydavo su mėlynuoju akmenėliu[21], kurio dėdavo žymiai daugiau negu alūno ir ištirpindavo vandeny. Juo laistydavo – purkšdavo – daržoves. Toks skiedinys gelbėdavęs ir nuo kitų daržų

[18] Cviklinis – kuris raudonųjų burokų veislės, raudonasis.

[19] Lopeta – kastuvas.

[20] Alūnas – natūrali druska, kasama iš žemės, kai kurios dvigubosios druskos – kristalinės tirpios medžiagos.

[21] Mėlynasis akmenėlis – vario sulfatas, neorganinė druska, ryškiai mėlyna kristalinė medžiaga, gerai tirpstanti šiltame vandenyje. Augalams purkšti daromas 1–2 proc. tirpalas, kuris buvo pradėtas naudoti jau XIX a. pabaigoje Prancūzijoje.

Rugių pjovėjai, 1934 m. Balio Buračo nuotrauka

kenkėjų, pvz., kirmėlių, žiurkių (čia žiurkėmis vadinamos pelės). Siekiant apsaugot kopūstus nuo kirmėlių, juos laistydavo šarmu. Dabar taip jau laisto. Be to, ypač seniau, dar kopūstus ir cibules apsaugodavo kitu būdu, klodavo į tarpus bei apie kopūstų galvas ajerų arba gailių. Kai kurios šeimininkės laisto šarmu ir cibules.

Jei rugius ar kviečius kirsdavo kirmėlės, juos šluota arba krapyla krapydavo mėlynuoju akmenėliu, kurį ištirpindavo vandeny. Sėtinius taip pat jau krapydavo mėlynojo akmenėlio skiediniu. Be to, jų lapus plakdavo gailiais.

Daugel daržovių, o ypač kopūstus, sėtinius ir pupas, nuo spragių[22] apsaugodavo tuo būdu, kad barstydavo pelenais. Pelenus imdavo stipresnius, o tokiais buvo laikomi beržiniai, o ypač kadaginiai pelenai. Barstydavo daržovių lapus sausais pelenais iš ryto, iki nenudžiūvus rasa.

Per sausmečius daržoves laistydavo – krapydavo – vandeniu su šluota. Šiaip daržovės laistomos kitu būdu, būtent, kibirais ar milžtuvėmis nešama į daržus pelkės ar kūdros – jei yra čia pat – vanduo ir laistoma puoduku pilant vandenį ant šaknų. Kad vanduo nenutekėtų į vagą, bet persunktų šaknis, apie daržovę padaroma duobutė, kurion ir pilamas vanduo. Jei didesni daržai, o vandens nėra arti arba šuliniuose vanduo nusekęs, išdžiūvęs, tada per sausras dažnai vis vien stengiamasi paliet, vežant vandenį statinėmis ar kubilais iš kokio upelio, ežero ar prūdo. Vežant vandenį, kad jis neišsitaškytų, kubilai ir statinės uždangstomi drobulėmis ir dar ant vandens uždedami kryžiokai, padaryti iš lentų. Laistydavo daržoves šiuo būdu tada, kai sausros užtrukdavo ilgesnį laiką, pvz., bent mėnesį arba daugiau.

Lietuotą vasarą, kada per daug merkdavo ir būdavo prisirenka ir stovi daržo vagose vanduo, vandenį nuleisdavo, kastuvu prakasdami vagų galuose griovelius. Šiaip jau kitų priemonių nežinoma.

Sodus apsaugodavo nuo kirmėlių tuo būdu, kad obelis balindavo negesintais kalkiais arba tam tikru mišiniu: dėdavo negesintų kalkių ir užpildavo vandeniu, kuriame būdavo ištirpintas mėlynasai akmenėlis. Paskui dar pridėdavo kreidos. Balindavo prieš žydėjimą kamienus ir storąsias šakas, kurias dar galėdavo pasiekti.

Saugant nuo paukščių kanapes, miežius ir kviečius, rėdydavo čiučelas[23]. Darydavo taip. Prikimšdavo kokias senas kelnes ir švarką šiaudų ir iškeldavo ant karties virš javų ir kanapių. Rankoves švarko taip jau prikimšdavo šiaudų,

[22] Spragės – kenkėjai, darantys žalos daugeliui kopūstinių daržovių.

[23] Čiučela – kaliausė, baidyklė.

Veža rugius, 1933 m. Balio Buračo nuotrauka

bet padarydavo taip, kad jos nuo vėjo suptųsi, judėtų ir tuo gąsdintų paukščius. Jei rėdydavo tik vieną čiučelą lauke, tai ją statydavo vidury lauko ar kanapių daržo. Jei atrodydavo, kad vienos čiučelos per maža apsaugot visą lauką, o daugiau senų rūbų neturėjo, tada pakraščiais ant karties iškeldavo kokią seną kepurę, autą arba šiaip kokį skudurą, kuris plevėsuodavo, pučiant vėjui, ir taip jau nubaidydavo paukščius. Tokių baidyklių prismaigydavo daugiau visais lauko pakraščiais. Kartais stengdavosi nudobt varną ir ją pakabint.

Kad apsaugot bites nuo žiurkių, kurios pragrauždavo avilius, juos apkaldavo skarda, paliekant tik angas joms išlįst ar įlįst. Nuo šalčio saugodavo apdedant avilius samanomis-kiminais.

Apsaugot daržus nuo vagilių, ypač vaikų, aptverdavo garadų tvora (garadų tvora čia vadinama stačiai pinta eglišakių tvora).

Jei nėra darželių, daržuose sėjama daugiau gėlių arba <...> tesodinama bent kiek gėlių palangėse. <...> Daugiausia sodinama daržo pakraščiais šios gėlės: nasturkai[24], gvaizdikėliai, šalavijas, plioksa[25], šabalbonai[26], kuriems vyniotis įsmeigiama lazdyno vytelių. <...> Rūtos, nasturkai dažniausiai sodinama lovelių pakraščiais arba palangės lysvės pakraščiais, gvaizdikai, žirnikai visada sėjami į lovelių vidurį, razetos[27], našlės sėjamos lovelių pakraščiais, lelijos, pinavijos, cigonai[28], ir ypač jurginai, dažniausia sodinami prie vartelių ir šiaip patvoriuose, darželių pakrašty, nors sodinama ir lovelėse. Cigonai ir dievmedis[29] sodinami taip jau pakrašty, bet daugiau taikoma į kertes. Nasturkais kartais apsodinama aplink visą darželį, o pagal pakraščius sodinamos našlės arba razetos.

[24] Nasturkas – nasturta, nasturtė.
[25] Plioksa – flioksas.
[26] Šabalbonas – daržinė pupelė, raudonžiedė pupelė.
[27] Razeta – laukinis ir darželių augalas šviesiai geltonais žiedynais.
[28] Cigonas – čigonų gėlė, šakniastiebė gėlė.
[29] Dievmedis – diemedis.

Tarpukario spaudos puslapius beverčiant

Parengė Giedrius Gaidamavičius, Žydrūnas Gulbinas, Kamilė Labanauskaitė, Dovydas Malinauskas, Kęstas Norvilis, Artūras Šinkevičius

Pakapės mokyklos statybos istorijos vingrybės[1]

„Jau daug kartų buvo rašyta apie Pakapės klebono ginčus su miestelėnais dėl kelio. Vasario 6 d. apygardos teisme klebonas bylą pralaimėjo. Bet, štai, ir kitas klebono darbas. Pakapėj ruošiamasi statyti pradžios mokyklą. Mokyklai 3 ha sklypas yra duotas toliau nuo miestelio, labai nepatogioj vietoj. Savivaldybė pradėjo su klebonu, kurijos įgaliotu, vesti derybas, kad tą 3 ha sklypą sumainytų ant klebonijos žemės miestelyje 90 arų. Derybos ėjo sklandžiai. Tačiau klebonas kažko asmeniškai susipyko su vietos mokytoju p. Gegecku ir... derybos nutrūko. Savivaldybės, matydamos, kad su tokiu kurijos įgaliotiniu negalės greit susitarti, o statybos medžiagą jau reikia vežti, vasario 3 d. nupirko už 600 Lt ¼ ha sklypą pačiame miestelyje iš Skakausko. Jurgutavičius, prie kurio sodybos prieina nupirktas sklypas, pažadėjo paaukoti mokyklai nemažą žemės rėžį. Mokyt. Gegeckas sklypui pirkti paaukojo 100 Lt. Pakapiečiai nauja mokyklos vieta labai patenkinti ir dėkoja savivaldybėms.“[2]

„Pakalbėk su bet kuriuo pakapiškiu – tuoj nusiskųs savo klebonu. Ir, matyt, kad visi parapijiečiai jo nemyli: per kalendą retai kas kleboną pas save priėmė, rengiasi siųsti pas vyriausybę delegaciją, kad kleboną iškeltų, nes pasiųstas prašymas su keliais šimtais parašų dar jokių vaisių nerodo. Vasario 25 d. iš sakyklos klebonas smarkiai užpuolė neseniai įsikūrusį Pakapės jaunalietuvių skyrių. Bet po tokio išgarsinimo skyriun dar įstojo 20 naujų narių. Skyriuje dabar yra 60 narių, dirbti nuotaika yra pakilus, tik vargas su patalpom. Mokyklai medžiaga jau suvežta ir pjaunama. Klebonas vėl nervinas, kad ir be jo apsieita nuperkant kitą sklypą.“[3]

Pakapės klebono kun. Pr. Mirskio laiškas: „Pone „Mūsų krašto“ Redaktoriau, Jūsų laikraščio kovo 4 d. Nr. 9 korespondentas K. K. įdėjo melagingas žinias, mane šmeižiančias ir žeminančias. <...> Vasario 25 d. iš sakyklos jokių jaunalietuvių ne tik nesu užsipuolęs, bet nei minėjęs, gali tai paliudyti visi parapijiečiai, buvę tuo laiku bažnyčioje. Su parapijiečiais sugyvenu gerai ir nėra buvę atsitikimų, kad kas mane per kalendą pas save nebūtų priėmęs. Pas kelis pats nebuvau, skaitydamas juos nevertais, kad aš pas juos buvočiau. Jokios skundos su keliais šimtais parašų ant manęs nebuvo, gali tai paliudyti mano viršininkai. Dėl mokyklos ne tik kad nesinervinu, bet dar džiaugiuos, nes mokykla, talpindamasi špitolės bute, sudarydavo man daug nepatogumų. Taigi <...> laikraštyje Nr. 9 paduoti

[1] Kalba netaisyta.

[2] Kapas, Pakapės klebonas ir mokyklai žemė, *Mūsų kraštas*, 1934-02-11, p. 5.

[3] K. K., Neboja klebono, *Mūsų kraštas*, 1934-03-04, p. 3.

faktai yra pramanyti arba <...> liguistos vaizduotės padaras.

Su pagarba <...>.“[4]

Redakcijos žodis: „Dėl Pakapės klebono kun. Pr . Mirskio atviro laiško, įdėto „Mūsų krašto“ š. m. Nr. 11, mes gavome iš Pakapės parapijos parapijiečių du laiškus, kurių čia vieną dedame. Kadangi dalykas iš abiejų pusių paaiškėjo, tai daugiau jokių pasiaiškinimų šiuo reikalu nebedėsime.“

Pakapės parapijiečių laiškas:

„GERB. PONE REDAKTORIAU,

Teikitės neatsisakyti įdėti į artimiausią „Mūsų krašto“ numerį šio turinio laišką.

Pakapės parapijos klebonas „Mūsų krašto“ Nr. 9 kor. „Neboja klebono“ savo laiške užginčijo <...> suminėtus faktus.

Mes nuo savęs, kaip tos parapijos gyventojai, štai ką turime pasakyti. Klebonas vasario 4 d. ir 25 d., rodos, pačių jaunalietuvių vardo nepaminėjo, bet suprantamu adresu šaukė: „Žinokite jūs, kad įsikūrė bedievių draugija, suvedžios dabar žmones, saugokitės jų!“ Be to, dar išplūdo pieninės vadovybę, išvadindamas driskiais ir kitais vardais, o parapijiečius – pasiutusiais šunimis, kurie jį puola.

Paskui klebonas sakosi su parapijiečiais gerai sugyvenąs ir neigia, kad per kalendą jis pats nesilankęs pas kelis parapijiečius, nerasdamas vertais pas juos buvoti. Reikia pasakyti, kad ne pas kelis, bet visam bažnytkaimyje (nejaugi p. klebonas nerado nei vieno verto žmogaus lankyti) ir dar daug kur apylinkėje. Taip pat turim paminėti, kad klebonas ne pats nesilankė, bet jautė, kad nepriims arba tiesiog buvo atsakytas. O kad nesugyvena su parapijiečiais, rodo pats nepriėmimas, byla dėl gatvės išarimo, mokyklos reikalai ir t. t.

Paskum sakosi, kad prieš jį jokio skundo nebuvę paduota su parapijiečių parašais. Mes tvirtiname, kad skundas buvo įteiktas tiesiog J. E. Ark. Skvirecкui į rankas, jam lankant Pakapę 1933 m. birželio mėn. 11 d. Keli šimtai parašų ten buvo – nežinome, nes nieks nesuskaitė, bet faktas, kad buvo pasirašę bažnyčios k-to nariai ir labai daug parapijiečių. Taip pat klebonas sakosi, kad nesinervinęs dėl mokyklos statymo, bet džiaugęsis. Paminėsim, kad taip neatrodo. Jeigu jis būtų nesinervinęs, tai nebūtų stengęsis vilkinti mainų derybų, o vėliau trukdyti užpirkimą ir t. t.

Taigi p. K. K. „Mūsų krašto“ įdėta korespondencija nėra „liguistos vaizduotės padaras“, bet gryna gyvenimo tikrenybė, ką mes čia ir savo parašais tvirtiname.

Seka 36 Pakapės parapijiečių parašai.“[5]

„<...> Šiemet iš varžytynių atiduota statyti šios pradžios mokyklos: <...> Pakapės (Padubysio v. 3 k. (komplektų) <...>.“[6]

„Pakapės jaunalietuviai gegužės 1 d. naujai statomosios mokyklos aikštėje su didelėmis iškilmėmis pasodino Tautos Vado Antano Smetonos ąžuolą. Buvo prakalba, dainos. Naujosiose kapinėse jaunalietuviai pasodino metinių mirties sukaktuvių proga, pagerbdami didelį tėvynės mylėtoją a. a. kan. dr. Tumą-Vaižgantą, jo vardu ąžuolą. Pačias kapines apsodino liepomis.“[7]

„PAKAPĖ. Spalių 30 d. savivaldybės įsakymu sutvarkytas ir apžvyruotas vietos gyv. jėgomis pro naujus mokyklos rūmus naujai priimtas ir patvirtintas III rūš. vieškelis, buvęs senuoju paprastu keliuku, vedančiu bažnyčios link, kurį anksčiau Pakapės klebonas jį išardamas norėjo visai panaikinti ir dėl kurio atstatymo parapijiečiams teko su klebonu daug bylinėtis. Savivaldybių rūpesčiu pravedus III rūš. vieškelį ir jį vidaus reik. ministeriui patvirtinus, kelias niekieno nebegali būti trukdomas. Pakapiečiai dėkingi ministeriui ir savivaldybėms (apskr. ir valsč.) už įvertinimą jų gerų darbų.“[8]

„PAKAPĖ. Šiaulių ap. Jaunalietuviai su savo pirmininku mok. Pr. Gegecku pasodino per 600 medelių ir Klaipėdos ąžuolą. Pirmiausiai apsodinom naują mokyklą iš visų pusių ir sodinimą tęsėm per visą miestelį, Vileikių km. link.“[9]

Kiti krašto švietimo reikalai

„Kurtuvėnų valsčiuje daugiausia žmonės gyvena sodžiuose. Žemė prasta, pas gyventojus pastebimas skurdas, apsileidimas. Visoje apylinkėje keliai,

[4] Atviras laiškas, *Mūsų kraštas*, 1934-03-18, p. 5.

[5] Laiškas dėl Pakapės klebono laiško, *Mūsų kraštas*, 1934-04-08, p. 8.

[6] Stato 7 naujas mokyklas, *Mūsų kraštas*, 1934-04-29, p. 3.

[7] Tautos vado ąžuolas Pakapėje, *Mūsų kraštas*, 1934-05-06, p. 3.

[8] Pakapietis, Apskrityje. Pagaliau turime vieškelį, *Mūsų kraštas*, 1934-11-25, p. 4.

[9] Juodvarnis, Papuošė miestelį, *Mūsų kraštas*, 1935-06-02, p. 3.

tiltai iširę. Didžiausia jų visų netobulumų priežastis – girtuoklybė. Čia ji giliai yra įsišaknijusi ir daug įvyksta visokių negeistinų atsitikimų kaipo alkoholio pasekmės. Valsčiaus Valdyba stengiasi šias blogybes prašalinti, bet sunku jai savo tikslo pasiekti, nes nėra čia inteligentų, kurie galėtų jai padėti. Pereitais metais visgi jai pasisekė atidaryti Kurtuvėnuose dviklasę mokyklą, kuri dabar gerai gyvuoja.“[10]

„1921 m. naujai pastatyta 4 komplektų medinė pradž. mokykla Kurtuvėnuose, įgyta žemė Šiaudinės mokyklai ir namas, kur jau mokykla veikia; įgytas žemės sklypas Šiaulaičių pradž. mokyklai; Bubių pradž. mokyklai įgyta žemė su namais. 1923 m. remontuota pradž. mokykla – Bubių. 1924 m. prie Bubių pradž. mokyklos įrengtas tvartas. 1926 m. remontuota Kurtuvėnų ir Bubių. 1927 m. remontuota Kurtuvėnų.“[11]

„Kurtuvėnų valsčiaus Taryba, svarstydama ateinantiems metams sąmatą, nutarė sumažinti mokyklų sargų algas 2 kompl. buvo 45 Lt mėnesiui, o dabar paskyrė tik 22 Lt 50 ct, vieno kompl. sargui tik 15 Lt. Tai padaryta sąryšy su privalomo mokslo įvedimu – kur lankė 50 vaikų, šįmet – 150! Turbūt, kada mokinių daugiau, sargui lengviau?!..“[12]

„Apskričio gydytojams bei pradžios mokyklų inspektoriams pritariant, dėka vietos gydytojų pasišventimui ir geriems norams, 1928–1929 mokslo metais patikrinta apie pusę Šiaulių ap. prad. mokyklų vaikų sveikata. <...> Gyd. Janušėvičius, gyv. Papilėje, ir gyd. J. Girdvainis, gyv. Kurtuvėnų valsč., nors sutiko atlikti mokyklose mokinių sveikatos patikrinimą, bet žinių apie patikrinimą <...> apskričio Valdybai neprisiuntė <...>.“[13]

„KURTUVĖNAI. Visas Kurtuvėnų miestelio vaizdas tai, rodos, tik priedas prie p. Pleterio dvaro. Čia visur dvaras dominuoja su savo gražiais laukais ir gražiomis apylinkėmis. Man, kaip pedagogui, daugiausia rūpi švietimo ir kultūros reikalai šioje kertelėje. Didžiausia kultūros šventovė šioje vietovėje tai prad. mokykla. Aukšti gražūs jos rūmai iš tolo matyti važiuojant į Kurtuvėnus. Mokyklą pastatė savo lėšomis apskrities savivaldybė, bet daug prie jos prisidėjo ir p. Pleteris. Graf. Pleteris padovanojo mokyklai gerą ir gražiausioj vietoj, tarp dviejų vieškelių, apie 2–3 ha dydžio žemės sklypą. Labai retai kur pavyksta prikalbinti mūsų dvarininkus, kad atkirstų geru noru iš savo dvarų mokykloms žemės sklypą. P. Pleteris čia parodė gražų pavyzdį kitiems. Antra švietimo įstaiga – metai iš metų savo dvaro vaikams organizuojamas vasaros metu vaikų darželis-aikštelė. Tai jau 6 metai, kaip p. Pleteris tokį vaikų darželį savo lėšomis išlaiko. Vaikučių susirenka 29–30. Su jais du tris mėnesius dirba prityrę šiame darbe asmenys <...>.“[14]

Žemės reformos peripetijos

„1922 metų pabaigoje organizavosi žemės ūkio draugijos: Kruopiuose, Tryškiuose, Raudėnuose, Kurtuvėnuose; kiek vėliau – Gasčiūnuose, Ušventyje, Gruzdžiuose, Gorduose, Pašvitinyje, Pakruojuje, Kriukuose, Žagarėje, Kuršėnuose, Lygumuose, Joniškyje, Žeimelyje; dar vėliau – Šaukėnuose ir Bubiuose. Dauguma tų draugijų liko surašytos popieriuje dėl to, kad: 1. Per mažai turėjo sugebančių darbininkų. Kur darbininkų buvo, darbas ėjo geriau. 2. Maža buvo narių atsakomybė, be atsakomybės negalėjo gauti kredito, o be kredito toli nenužengsi. 3. Organizuota krik. demokr. „Ūkininkų Sąjunga“ suskaldė jėgas, pakrito žmonių pasitikėjimą savimi ir savo organizacijomis.“[15]

„Šiaulių Apskr. Žemės Reformos Komisija nutarė paimti šiems metams, žemės reformos reikalams, čia išvardintus dvarus ir palivarkus: Pašventupio dv. 140 ha; Gaštynų dv. 160 ha; Padeglinkų paliv. 130 ha; Naisių viensėd. 27 ha; „Pievų“ sklypas 11,62 ha; buv. Kurtuvėnų m-lio ganyklos 25 ha; Vabalickių viensėd. 16,5 ha; Didžiųjų–Divonų viens. 35 ha; Kleinų–Sodaičių paliv. 120 ha; Vilkiškių–Margių viens. 140 ha; Ignacavos dv. dalis 50 ha (Kurtuvėnų valsč.) ir Bagdoniškių dv. 327 ha; Pagervinės paliv. 72 ha (Pašiaušės valsč.).“[16]

„Kurtuvėnų valsčiaus pagrindinė žemės rūšis yra nustatyta III-čia. Kaip žinoma, kurtuvėniečiuose randasi labai daug smiltynių, kurie negali

[10] Kurtuvėnai, *Šiaulių naujienos*, 1924-01-18, p. 2.
[11] Švietimo reikalų rūpinimas. (Šiaulių apskr. sav-bės 1918–1927 m. nuveiktų darbų APŽVALGA.), *Šiaulių naujienos*, 1928-03-25, p. 3.
[12] L., Mažinama alga, *Momentas*, 1928-09-30, p. 4.
[13] Tikrino pradž. mok. vaikų sveikatą, *Momentas*, 1929-10-26, p. 1.
[14] Š. P., Pavyzdingas dvarininkas, *Mūsų kraštas*, 1934-08-19, p. 4.
[15] Žemės Ūkio Draugijos, *Šiaulių naujienos*, 1928-02-16, p. 2–3.
[16] Daug dvarų bus išdalyta Šiaulių apskrityje, *Šiaulių naujienos*, 1924-01-18, p. 2.

būt priskirti prie III rūšies; tie žemės plotai Šiaulių Apskr. Mokesnių Inspekcijos, vadovaujantis vietinės Valsč. Savivaldybės nurodymais, 1920 metais tapo suskirstyti į atatinkamas rūšis. Bet laikui bėgant pasirodė, kad tuo metu buvusi valsč. savivaldybė padarė didelę klaidą, nurodydama kai kurių savininkų žemės našumą mažesnį, negu turėtų būt. Nežinau, ar tai įvyko iš savivaldybės apsileidimo, nesusipratimo, ar dar dėlei kokios kitos priežasties. Tik svarbu, kad tuo padaryta nuostolių ir savivaldybei, ir valstybei. Gal ne kurie tų žmonių, kuriuos čia paliesiu, pasakys, kad nieko bloga tame nesama, – dar geriau, kad žemės mokesnis palengvėja. Taip gali pasakyti tik tas, kas žiūri vien savo kišenės reikalų. Valstybinio nusistatymo žmogus negali tylomis praeiti pro panašų apsireiškimą. Nes už tuos „privilegijuotus" žemės savininkus kiti tokie pat žmonės turi sumokėti valstybės reikalams skiriamą sumą pinigų. Štai faktas, kaip netiksliai išrūšiuota valsčiaus žemė: Kurtuvėnų dvaro ne kurie žemės plotai yra našesni už tos apylinkės ūkininkų žemę, bet tapo priskirti IV rūšiai. Nors ūkininkai taip pat meldė tuometinį valsčiaus viršaitį, kad jų žemę priskirtų prie žemesnės rūšies, tačiau jiems buvo atsakyta, kad jų žemė tikrenybėje yra tokia, prie kurios rūšies priskirta, o gal net aukštesnės vertės. Dalykas aiškus: jeigu tų ūkininkų žemė III rūš., tai tokia pat Kurtuvėnų dvaro žemė turi būt irgi III rūš., o ne IV rūš., kaip dabar yra. Matydama tą netikslumą, dabartinė Valsč. Taryba savo posėdy p. m. gegužės mėn. yra nutarusi prašyti, kad Kurtuvėnų dvaro žemės rūšis būtų pakeista aukštesne. Valsč. Valdyba, pildydama Tarybos nutarimą, sakosi pasiuntusi Šiaulių Ap. Mokesn. Inspekcijai raštą su ištrauka iš protokolo (Valsč. Tarybos nutarimai kai dėl Kurtuvėnų dv. žemės išrūšiavimo). Bet iki šio laiko nieko negirdima apie tą dalyką, nors po to praėjo jau 9 mėn. laiko. V. Valdyba prieš Tarybą aiškinasi, kad tas dalykas guli Mokesnių Inspekcijoje; atsakymo į savo raštą iš pastarosios dar negavusi. Patarus kai kuriems nariams antrą syk kreiptis į Mokesn. Inspekcijoje tuo reikalu, dabartinis valsč. viršaitis argumentuoja, kad neturįs tarpe valsč. raštinės tarnautojų žmogaus, kurs parašytų tuo reikalu, o pats tiek nevaldąs plunksna, kad galėtų be kito pagalbos raštu išdėstyti savo mintis. Keistas dalykas, ir neaišku, kieno ranka trukdoma tai. Bet, nuo ko priklauso finansinis mūsų valstybės stovis, reiktų tam atkreipti domės. Juk nuo 1920 metų jau 5 metai mokamas žemės mokestis: kiek tai nuostolių valstybei ir skriaudos kitiems žemės savininkams!"[17]

„Nukentėjusiems ūkininkams pavasario sėjos reikalams iš ministerių kabineto paskirtas 10.000.000 Lt. Šiaulių apskr. teko 3.600.000 Lt. <...> Šiaulių apskričiui skirtoji suma tarp valsčių paskirstyta taip: <...> Kurtuvėnų – 26.000 Lt, <...> Pašiaušės – 40.000 Lt <...>."[18]

„Ateinančią vasarą numatoma atlikti žemės rūšiavimą sekančiose vietose: 1) Baigti pradėtus rūšiuoti Joniškio, Kurtuvėnų ir Radviliškio vls. žemes (čia bus rūšiuojama tik išskirstytų į vienkiemius kaimų ir išparceliuotų dvarų žemės; žemė proriežiais ir neparceliuoti dvarai bus rūšiuojami tik išimtiniais atsitikimais, kuomet komisija ras, kad yra užslėptos žemės, arba mokami per daug maži mokesniai ir tuo daroma valstybei nuostaliai."[19]

„Lietuvos Vietinių Galvijų Gerinimo Draugijos narių ūkiuose Šiaulių apskr. veikia su veislei pripažintais buliais žemiau suminėti kergimo punktai, kur apylinkės ūkininkai gali už prieinamą kainą sukergti karves: <...> 2. Mirkiškyje, p. Kurkausko ūkyje, Kurtuvėnų v. <...>."[20]

„Žemės ūkio rūmai leido šiemet suruošti žemės ūkio parodas šiose Šiaulių apskrities vietose: <...> Bazilionuose rugsėjo 22 d. Kiekvienai parodai premijoms <...> žemės ūkio rūmai paskyrė nuo 2.500 iki 4.000 litų."[21]

„Šiais metais rugsėjo 22 d. žemės ūkio rūmai leido Bazilionuose suruošti žemės ūkio rajoninę parodą. Daugelis tam vietinių gyventojų gyvai pritarė ir rengėsi parodai. Deja, paskutiniu metu patirta, kaip tuo pačiu metu ruošia tokią pat parodą Bubiuose. Vadinasi, ne Bazilionuose, bet Bubiuose įvyks žemės ūkio rajoninė paroda. Ne vienas čia įžiūri savavališką žygį. Juk Bubiuose nebuvo skirta parodą ruošti, tai kodėl nesilaikoma nustatytos tvarkos. Bazilionai nieku nėra blogesni už Bubius. Ir čia, ir ten yra tie patys susisiekimo patogumai – geras plentas, telefonas – ir parodai ruošti sąlygos. Bazilionų apylinkės gyventojai reiškia nepasiten-

[17] Ar daug kame taip yra?, *Šiaulių naujienos*, 1924-03-14, p. 1.
[18] Kaip paskirstytas 3.600.000 lt, *Momentas,* 1928-12-25, p. 4.
[19] Apskr. Žem. Rūšiav. Kom. Pirmininkas, Pranešimai, *Momentas*, 1929-02-23, p. 5.
[20] Draugijos Valdyba, *Momentas*, 1929-05-18, p. 4.
[21] Šiaulių apskr. rajoninės parodos, *Momentas*, 1929-08-24, p. 2.

kinimo ir net protesto, kad žemės ūkio paroda rengiama ne ten, kur nuskirta, t. y. Bazilionuose, bet Bubiuose. Ar tik nevertėtų laikyti nustatytos vietos Bazilionuose.“[22]

„Šiaulių apskrities kilnojamoms žemės ūkio parodoms rengti komitetui nutarus ir Žemės Ūkio Rūmams patvirtinus minėtos parodos rengiamos šiose vietose ir šiuo laiku: <...> Bubiuose – rugsėjo mėn. 15 d. <...>. Paroda Bazilionuose nerengiama, nes Bubiai platesnei ūkininkų apylinkei yra labiau prieinami nei Bazilionai.“[23]

„Spalių 20 d. Pagelavoj (Padubysio v., Šiaulių apskr.) įvyko miško varžytinės, kurios sukėlė ūkininkų teisingą pasipiktinimą. Kadangi į varžytines atvyko daugybė savanorių, kuriems vietoj piniginės pašalpos veltui dalinamas miškas ir kuriems, varžant mišką, yra pirmenybė, tai ūkininkų burnos buvo užčiauptos, jie net išsižioti negalėjo ir tik buvo nebyliais žiūrėtojais savanorių varžymos ir rietenų dėl miško. <...> Daug savanorių, gavę mišką be pinigų, tuoj čia pat jį pardavė miškų spekuliantams <...>.“[24]

„Balandžio 16 d. jau prasideda visoje Lietuvoje žemėtvarkos darbai. Šiaulių apygardoje (Šiaulių ir Mažeikių apskričiuose) šiais metais dirbs 15 matininkų. <...> Padubysio valsč. matininkai Moncevičius ir Degutis vienkiemiais skirstys Jakštaičiukus, Zukiškį, Mikailauką, Sodaliukus, Bernotus ir Mekius <...>.“[25]

„Šiais metais Šiaulių kraštotyros draugijos darbas bus vykdomas pagal valst. archeologijos komisijos bendrą planą. Pirmiausia bus smulkiai apžvalgomi tie kaimai, kurie yra skirstomi vienkiemiais, kas juose yra charakteringa kraštotyros atžvilgiu. <...> Kai kur šiuos darbus atliks vietos draugijos bendradarbiai. Pavyzdžiui, smulkų senoviškų sodybų ištyrimą Jakštaičių kaime (Padubysio v.) pažadėjo atlikti mok. Trinka <...>.“[26]

„Gruodžio 16 d., kaip ir praeitais metais, Jonelaičių pradžios mokyklos vedėjas Trinka organizuoja Padubysio valsčiaus ūkininkų ekskursiją į valst. teatrą Šiauliuose. Manoma, kad atvyks apie 500 ūkininkų. 13 val. „Kapitol“ salėj jie žiūrės kino filmos, o nuo 14.30 val. – teatro vaidinimo „Indranai“.“[27]

„Gruodžio 16 d. Šiaulių teatrą vėl buvo užplūdę ūkininkai. Jonelaičių pradžios mokyklos mokytojas Trinka, kaip ir pernai, suorganizavo Padubysio valsč. ūkininkų ekskursiją pasižiūrėti teatro vaidinimų. Atvažiavo arkliais 504 ūkininkai ir jų šeimos. Susirikiavę vyrų gimnazijos kieme, tvarkinga eisena nuvyko į teatrą. Pirmiausia jiems buvo parodyta keletas ūkiškų filmų, kurias aiškino agronomai. <...> Paskiau jau sekė teatro programa. Buvo suvaidinti „Indranai“, R. Blaumanio 5 veiksmų drama. Prieš vaidinimą teatro vedėjas J. Stanulis apibūdino veikalą <...>. Paskiau dar kalbėjo apsk. agronomas V. Mykolaitis. <...> Pažymėjęs mokyt. Trinkos nuopelnus, besirūpinant ūkininkų švietimu, pabrėžė, kad susiorganizavę būtume neįveikiama tvirtovė. <...> Kaip teko sužinoti, norinčių į teatrą buvę dar tiek, kad galima buvo suorganizuoti antrą ekskursiją. Iš atskirų ūkininkų teko nugirsti, kad jiems „Indranai“ kiek nepatikę, nes per daug iš jų gyvenimo. Jie norį daugiau matyti, kaip kiti gyvena <...>.“[28]

„Vasario 3 d. į valstybės teatrą buvo suplaukę apie 540 ūkininkų nuo Pakapės, vadovaujamų mokyt. Gegecko. Prieš teatro vaidinimą buvo parodyta tą dieną „Kapitoly“ ėjusį filmą. Prieš vaidinimą kalbėjo teatro vedėjas Stanulis, paaiškindamas vaidinimo, „Naujųjų žmonių“, turinį. Po vaidinimo ūkininkų vardu gražią padėkos kalbą pasakė mok. Gegeckas.“[29]

„Šiais metais Šiaulių žemės tvarkymo apygardoje darbas bus varomas dar sparčiau. Apygardon siunčiama net 25 matininkai <...>. Šiaulių apskrity numatoma išskirstyti vienkiemiais ir išparceliuoti sklypais 91 vienetas 11.740 ha žemės ploto <...>. Vienkiemiais bus išskirstyti šie kaimai: <...> Padubysio valsč. Mikailaukos, Būdų, Žilakių, Paulišių ir Pabijočių <...>.“[30]

„<...> Šiaulių apskr. dar gali pasigirti žuvų ūkiu. Apskrity yra 700 ha vandens ploto, kur auginami karpiai dvimetrine sistema. 7/8 viso Lietuvos žuvų ūkio yra Šiaulių apskrity. Žuvų augintojai

[22] Dėl žemės ūkio parodos Bazilionuose, *Momentas*, 1929-08-31, p. 5.
[23] Kilnojamos žemės ūkio parodos Šiaulių apskrityje, *Momentas*, 1929-09-07, p. 5.
[24] Žiūrovas, Varžytinės, *Naujienos*, 1931-11-01, p. 2.
[25] Šių metų žemėtvarkos darbai Šiaulių apygardoj, *Mūsų kraštas*, 1934-04-08, p. 6.
[26] Kraštotyrininkai paskui matininkus, *Mūsų kraštas*, 1934-05-13, p. 3.
[27] 500 ūkininkų į teatrą, *Mūsų kraštas*, 1934-12-16, p. 14.
[28] 500 ūkininkų teatre, *Mūsų kraštas*, 1934-12-23, p. 2.
[29] 540 ūkininkų teatre, *Mūsų kraštas*, 1935-02-10, p. 3.
[30] Kokie kaimai Šiaulių apyg. bus išskirstyti vienkiemiais, *Mūsų kraštas*, 1935-03-31, p. 6.

nuo 1927 yra susiorganizavę į kooperatyvą, kuris padeda ir smulkesniems žuvų augintojams, neturintiems žiemos tvenkinių, rudenį likviduoti užaugintas žuvis. Puikius žiemos tvenkinius turi įrengę Plater-Zyberkas Kurtuvėnuose <...>."[31]

Vietos valdžios kūrimo atspindžiai

„Kadangi savivaldybės kūrėsi daugiausia parapijų ribose, tai gana daug savivaldybių 1920 m. nustojo veikusios, prisijungdamos prie gretimų savivaldybių. Tokiu būdu likvidavosi: Kužių, Šakynos, Bazilijonų, Žarėnų ir Pakapės valsčiai."[32]

„Pasibaigus senosios tarybos kadencijai, einant naujuoju savivaldybės įstatymu, gruodžio 16 d. susirinko valsčių išrinkti tarybon atstovai ir viršaičiai pirmam posėdžiui. <...> Valdybon išrinkta <...> Vladas Kurkauskas iš Mirškiškės falv. Kurtuvėnų v. <...>."[33]

„Šiuo pranešama, kad Šiaulių apygardos ligonių kasos tarybos rinkimai įvyks š. m. spalių mėn. 25 d. 8–20 val. ir kad kasos veikimo rajonas suskirstytas į 2 apyl.: I-oji apyl. – Šiaulių miestas ir valsčiai: Gruzdžių, Kelmės, Lygumų, Meškuičių, Padubysio, <...>. Kasos nariai čia renka 16 atstovų ir tiek pat pavaduotojų, o darbdaviai – 8 atst. ir tiek pat pavaduotojų <...>."[34]

„Jau visuose Šiaulių apskr. valsčiuose įvyko viršaičių, jų padėjėjų ir atstovų į apskrities tarybą rinkimai. <...> Padubysio – senasis viršaitis Julius Elsbergas, padėjėju P. Čekanauskas, atstovais Vl. Kurkauskas, ir St. Pliater-Zyberkas <...>."[35]

„Lapkričio 24 d. įvyko pirmas naujosios Šiaulių apskrities tarybos posėdis, kurį trumpa kalba atidarė apskrities valdybos pirmininkas K. Kalenda <...>. Naujosios tarybos pirmininku išrinktas Putvinskas ir jo pavaduotoju – Kurkauskas. Toliau sekė labai platus ir išsamus apskrities valdybos pirmininko pranešimas apie apskrities savivaldybės darbus nuo pat jos įsikūrimo. <...> Nutarta keliose vietose ištiesinti vieškelius <...>. Nauji vieškeliai nutarta pravesti Padubysio valsč. tarp Skurių ir Trociškių 6 klm. <...>."[36]

[31] Visas Lietuvos žuvų ūkis Šiaulių apskrity, *Mūsų kraštas*, 1935-04-21, p. 5.
[32] Vietos savivaldybių kūrimasis, *Šiaulių naujienos*, 1928-02-26, p. 2.
[33] Pirmasis apskričio tarybos posėdis, *Momentas*, 1929-12-22, p. 2.
[34] Šiaulių apygardos ligonių kasos tarybos rinkimai, *Naujienos*, 1931-09-27, p. 2.
[35] Nauji viršaičiai, *Mūsų kraštas*, 1934-11-04, p. 3.
[36] Naujoji apskrities taryba pradėjo darbą, *Mūsų kraštas*, 1934-12-02, p. 3.

Arūnas GUMULIAUSKAS

Vienos giminės istorija Lietuvai

Atkūrus Nepriklausomybę pradėta labiau domėtis ne tik valstybės, krašto, miesto, bet ir giminės ar šeimos istorija. Tapo madinga turėti savo genealoginį medį. Lietuvos archyvuose žmonės masiškai ieško protėvių pėdsakų. Taip besidomintys praeitimi atranda galimybę surasti savo šaknis ir po dalelyte sudėti į vieną visumą visos giminės nueitą istorinį kelią. Kita vertus, atlikus tokį titanišką darbą tarsi mozaika dėliojama tautos istorija. Ir čia neatsižvelgiama į socialinę kilmę – nesvarbu, ar protėviai buvo bajorai, didikai, amatininkai, valstiečiai, miestiečiai. Vis dėlto tenka pabrėžti, kad dauguma besidominčiųjų savo praeitimi apsiriboja genealoginio medžio sudarymu. Tik nedaugelis tyrimus tęsia ir išguldo savo giminės istoriją popieriuje. Tiesa, pastarųjų skaičius turi tendenciją didėti. Vis dažniau dienos šviesą išvysta leidiniai, kuriuose atskleidžiamas konkrečios giminės nueitas istorinis kelias[1].

Garsus šalies žurnalistas, publicistas, politikos ir kultūros apžvalgininkas, visuomenės veikėjas Vidmantas Valiušaitis publikavo ne vieną teigiamų skaitytojų įvertinimų sulaukusį darbą[2]. Šį kartą jis pabandė atskleisti knygoje[3] savo giminės istoriją, kurios gijos veda ir į Šiaulių kraštą. Jau leidinio pratarmėje autorius, apžvelgdamas šio darbo atsiradimo priežastis ir aplinkybes, tvirtina, „<...> kad istorinės gelmės stoka ir nusivylimas dabartimi, ką liudija precedento Europoje neturinti lietuvių emigracija, iš dalies yra susiję. Priežasčių, be abejo, yra daugiau. Dalis jų – suprantamos ir gal net tam tikru mastu pateisinamos. Tačiau tai, kad lietuviai per mažai pažįsta savo praeitį ir dėl to nepakankamai vertina dabartį, menkai mąsto apie ateitį būtent šioje žemėje, turbūt irgi yra faktas, dėl kurio ginčytis neverta <...>“[4].

Knygoje pateikiama senos Valiušaičių giminės istorija nuo seniausių laikų iki šių dienų. Iš karališkųjų valstiečių kilusios giminės, siekiančios XVII a. pradžią, istorija atspindi tarpukario nepriklauso-

[1] Isokas G., *Šilėnai: miškininkų giminės istorija*, Vilnius, 2005; Nekrošius J., *Giminė su kirvio ženklu*, Vilnius, 2005; Miškinis V., *Pėdsakai: [giminės istorija]*, Panevėžys, 2013; Suveizdienė I. A., *Tikroji Kovalevskių, Kovaliauskų, Kavaliauskų giminės istorija*, Vilnius, 2013; Žymantienė B., *GIMINĖ. Laurinaičiai*, Šiauliai, 2014.

[2] Valiušaitis V., *Žygio draugams*: *Atgimimo publicistika*, Kaunas, 1996; *Širdis Lietuva: Vytautas A. Dambrava diplomatinėje tarnyboje,* Vilnius, 2000; *Gairė – pilnutinė demokratija: „Į Laisvę“ fondo 10-mečiui Lietuvoje,* Kaunas, 2001; *Kada prasideda diena nauja. Reporterio užrašai apie mūsų laisvę ir nelaisvę: socialinė publicistika*, Vilnius, 2006; *Kalbėkime patys, girdėkime kitus. Tragiškieji istorijos 1940–1941 metai: socialinė publicistika,* Vilnius, 2013; *Gyvuosius apraudu, mirusių šaukiuos. Politikos skliaute – velnio arija: socialinė publicistika,* Vilnius, 2013.

[3] Valiušaitis V., *Valiušaičiai. Keturi šimtai metų istorijoje*, Vilnius, 2015.

[4] *Ten pat*, p. 9.

mos Lietuvos tragizmą, susidūrus su sovietiniu smurtu. Per Valiušaičių šeimos narių patirtis ir likimus atsiskleidžia lietuvių tautos persekiojimo ir naikinimo mastas, jos ryšio su žeme draskymas. Iš archyvų medžiagos, laiškų, prisiminimų ir pokalbių su amžininkais atkuriama giminės praeitis, dramatiškas gyvenimas, parodomi žmonių veidai ir likimai.

Knygą sudaro trys skyriai. Pirmajame „Suvažiavimai“ pristatomi trys giminės suvažiavimai, vykę 2002, 2008, 2014 m. Čia autorius išsamiai kalba apie gyvuosius ir jau išėjusius giminaičius, atskleidžia jų giminystės ryšius, tarpusavio santykius, gyvenimo kasdienybę. Skyrius iliustruotas gausybe nuotraukų, kuriose atsispindi suvažiavimų akimirkos, nuotaikos. Manyčiau, kad šioje knygos dalyje daugiau vyrauja privatumo momentai. Jie turėtų sudominti siauresnį skaitytojų ratą. Kita vertus, skyrius ateityje galėtų būti kaip šaltinis kasdienybės istorikams, tyrinėjantiems postmoderno laikotarpį.

Drįsčiau teigti, kad skaitytoją labiausiai turėtų sudominti knygos antrasis skyrius „Likimai“. Beje, šioje darbo dalyje įdomios medžiagos gali rasti ir istorikai profesionalai. Jau pirmajame skyriaus poskyryje „Nuo Žygimanto Vazos iki Aleksandro Stulginskio“ autorius mus nukelia į XVII a. Lietuvą. Pirmasis Valiušaičių vardo paminėjimas istoriniuose šaltiniuose (kiek iki šiol autoriui pavyko patirti) yra 1620 m. įrašas Joniškio Romos katalikų bažnyčios 1599–1621 m. metrikų knygoje. Ten lenkų kalba parašyta: „<...> Duktė Eršiutė [Ersiutė]. Rudiškių vaitijos, Trumpaičių kaimo, tėvas Povilas Valiušaitis, motina Paliulė Galminaičia. Krikštatėvis Jotulas Gričaitis, krikštamotė Jadvyga Jonyčia. Visi iš Trumpaičių kaimo <...>.“[5] Įrašas darytas 1620 m. spalio mėnesį. Diena neįvardyta, kaip ir daugelyje kitų šios knygos įrašų. Paminėti vos keli asmenvardžiai, vietovardžiai. Nors metrikos informacijos nėra daug, vis dėlto ji svarbi. Trumpaičių kaimas, esantis Rudiškių seniūnijoje, Joniškio rajone, išsilaikė iki mūsų dienų. XVII a. Rudiškiai buvo Šiaulių ekonomijos vaitija ir priklausė Gruzdžių dvarui. Valiušaičiai buvo vadinamieji karališkieji valstiečiai, priklausę Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio jurisdikcijai. Autorius, atlikęs

išsamią savo pavardės istorinės raidos analizę, tvirtina, kad „<...> asmenvardis *Valiušaitis* stebėtinai patvariai, nekisdamas išsilaikė mažiausiai 400 metų lotyniškuose ir lenkiškuose <...>, taip pat rusiškuose <...> šaltiniuose ir savo sena, autentiška forma pasiekė mūsų dienas <...>“[6]. Giminės istorijos analizę pagyvina darbe gana plačiai atskleista XVII–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos panorama.

Į XIX a. autorius įžengia, analizuodamas Nikodemo Valiušaičio prosenelio Baltramiejaus (~1749–1828) ir senelio Pranciškaus (~1782–1851) šeimų šakų raidą. Čia pasineria į detalius genealoginio medžio tyrimus, kuriuos atlikęs konstatuoja konkrečių asmenų giminystės ryšius. Kita vertus, autorius bando atskleisti Valiušaičių giminės raidą XIX a. istorijos įvykių Lietuvoje fone. Ypatingą dėmesį jis skiria lituanistiniam sąjūdžiui ir tautiniam lietuvių atgimimui.

XIX–XX a. jungtimi tapo Nikodemo Valiušaičio tėvo Jono (1830–1907) šeimos šakos analizė. Tai, kad Nikodemas Valiušaitis, anot autoriaus, „<...> nebuvo „kraštinis“ XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių atgimimo sąjūdyje, patvirtina „Vilniaus žinios“, pirmasis lietuviškas dienraštis, pradėtas leisti jau atgavus spaudą. Pranešime iš

[5] *Ten pat*, p. 158.

[6] *Ten pat*, p. 169.

Baisogalos Lietuvio pseudonimu pasirašęs autorius pasakojo, kad 1908 m. sausio 20 d. buvo sušaukta Skėmių valsčiaus sueiga, į kurią atvyko ir pats *zemskis* viršininkas, paliepęs sueigai „pildyti kasmetinius nusprendimus <...>“[7]. Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu vienu pagrindiniu tyrimo objektu galima laikyti Nikodemo Valiušaičio veiklą. Po to buvo sovietų okupacijos dramos, kančios ir išgyvenimai. Pasakojimą apie pastarąjį laikotarpį daro įtaigesnį publikuoti Valiušaičių laiškai iš sovietų kalėjimo, lagerių, tremties ar emigracijos JAV. Reikia pripažinti, kad ši giminė paliko savo pėdsaką ir Rusijoje. Antai Petras Valiušaitis knygoje tituluojamas Sibiro krepšinio tėvu.

Trečiajame skyriuje „Veidai“ autorius daug dėmesio skiria XX a. Valiušaičių giminės atskirų šeimų genealoginei analizei. Tekstą pagyvina publikuojami giminaičių laiškai, fotografijos. Be to, šios knygos dalyje autorius, apklausiant konkrečius asmenis, taikė interviu metodą.

V. Valiušaitis, pradėdamas savo giminės istorijos tyrimus, tikriausiai nė nenumanė, koks didelis ir nesibaigiantis darbas jo laukia ateityje. Beje, autorius apie tai užsiminė knygoje: „<...> Reikėtų dar tyrinėti Joniškio, Gruzdžių, galbūt ir Šiupylių bažnyčių metrikų knygas. Ten galėtų būti suregistruota ir daugiau Valiušaičių. O ypač – atsiversti Šiaulių ekonomijos Gruzdžių dvaro inventorių bylas. Dėl laiko stokos jų peržvelgti nesugebėjau. Manyčiau, kad ten būtų galima rasti nemaža medžiagos Valiušaičių giminės istorijai <...>.“[8] Tad belieka pasveikinti autorių su didelio darbo pradžios pradžia.

[7] *Ten pat*, p. 238.

[8] *Ten pat*, p. 172–173.